

HET ASBESTDRAMA

Eternit en de gevolgen van honderd jaar asbestcement

Auteurs
Mr. R.F. Ruers
Drs. N. Schouten

© juli 2005

Wetenschappelijk Bureau SP
Vijverhofstraat 65
3032 SC Rotterdam
T (010) 243 55 59
F (010) 243 55 66
onderzoek@sp.nl
www.sp.nl/onderzoek

omslagontwerp: SP

Inhoudsopgave

Voorwoord	pag. 07
1 Inleiding	pag. 09
Schade aan mens en milieu	pag. 09
Wie is verantwoordelijk?	pag. 10
Dit rapport	pag. 10
2 Een web van Eternitbedrijven	pag. 13
Een eeuw asbestcement	pag. 13
De Eternitbedrijven	pag. 15
Kartelvorming	pag. 17
Voortdurende dwarsverbanden	pag. 19
3 Men kende het gevaar	pag. 23
De gevaren van asbest	pag. 23
Wanneer was wat bekend?	pag. 28
Men wist ervan	pag. 29
4 Georganiseerde tegenwerking	pag. 33
Lobby en wetgeving in Nederland	pag. 33
Vervangingsproducten	pag. 36
5 Desinformatie	pag. 43
'Aan cement gebonden'	pag. 43
Beïnvloeding medische discussie	pag. 46
Beïnvloeding van de overheid	pag. 49
Beïnvloeding van de afnemers	pag. 50
6 Conclusies en aanbevelingen	pag. 55
De argumenten van Eternit	pag. 55
De conclusies van dit onderzoek	pag. 57
De overheid	pag. 60
Aanbevelingen	pag. 62
Achtergrondmateriaal	pag. 62

Bijlagen	pag. 65
1 Geschiedenis van asbestcement	pag. 65
2 De geschiedenis van de Eternitbedrijven	pag. 69
3 Kartelvorming: SAIAC SA	pag. 79
4 Structuur Eternit groep Zwitserland en België	pag. 85
5 Deelnemingen Eternit België	pag. 87
6 Samenstelling besturen van Compagnie Financière Eternit (CFE) en Eternit Kapelle op den Bos	pag. 89
7 Dividend Eternit Nederland	pag. 93
8 Asbestcement: de hele levenscyclus	pag. 95
9 Canadese propaganda	pag. 103
10 Vertaling citaten	pag. 105
11 Invoer ruwe asbest en asbestproducten in Nederland tussen 1930 en 1994	pag. 115
Literatuurlijst	pag. 117

Voorwoord

De verwerking en het gebruik van asbest heeft nu al tienduizenden mensen het leven gekost. De komende jaren komt daar nog een veelvoud bij. Asbestgebruik heeft daarnaast grote schade toegebracht aan het milieu.

In de Europese Unie is het gebruik van asbest sinds 1 januari 2005 geheel verboden, maar in verschillende ontwikkelingslanden neemt het gebruik van asbest juist toe. Momenteel wordt er op wereldschaal 2 miljoen ton asbest per jaar gebruikt, doorgaans zonder enige vorm van bescherming.

Al vanaf 1930 staat vast dat blootstelling aan asbeststof gevaarlijk is, levensgevaarlijk. Toch duurde het tot het begin van de 21^e eeuw voordat het gebruik van asbest in de EU verboden werd. Daar gingen tienduizenden slachtoffers en een lange strijd tegen 'het magische mineraal' aan vooraf.

Door hun grote macht en verstrekkende invloed hebben asbestcement-concerns bewerkstelligd dat het verbod op asbest tientallen jaren werd uitgesteld. Jaren waarin zij hoge winsten behaalden ten koste van vele fabrieksarbeiders en hun gezinnen.

In dit rapport onthullen wij hoe al sinds de jaren 20 van de vorige eeuw de grote asbestconcerns door middel van een internationaal kartel de kennis over asbest en het gevaar van asbest hebben gemanipuleerd, met als enige doel winst.

Op basis van deze deels bekende en deels nieuwe feiten pleiten wij ervoor dat deze concerns verantwoordelijk worden gehouden voor het door hen veroorzaakte menselijk leed. De milieuschade moet systematisch in kaart worden gebracht en de hoge kosten voor het saneren van het milieu moeten door de vervuiler worden betaald.

De auteurs

Inleiding

Rond 1900 ontwierp de Oostenrijker Ludwig Hatschek een procédé om asbestvezels met cement te mengen. Het zogenoemde asbestcement vond door zijn uitstekende technische eigenschappen al snel vele toepassingen: golfplaten, wandbedekking, dakplaten, waterleidingbuizen. Onder de merknaam Eternit werden vele bedrijven opgericht, die met het patent van Hatschek werkten. Asbestcementbedrijven zijn heel lang verreweg de grootste afnemers en verwerkers van asbest geweest. Asbest is sinds 1 januari 2005 geheel verboden in de EU, maar het gebruik van asbest neemt in de rest van de wereld juist toe.

Schade aan mens en milieu

In de geïndustrialiseerde landen is asbest de voornaamste oorzaak van beroepsziekten en op tabak na de meest dodelijke kankerverwekkende stof in het milieu. Tussen 1995 en 2029 zullen er naar schatting alleen al in West-Europa 250.000 mannen aan de asbestziekte mesothelioom overlijden. In Nederland stierven tot nu toe 7.000 mensen aan deze ziekte, de komende 25 jaar zullen er nog ongeveer 12.000 volgen. Tegelijk zal er een minstens even groot aantal slachtoffers zijn dat getroffen wordt door asbestgerelateerde longkanker.

De milieuschade door toepassing van asbest is ook enorm. Mede door druk van de SP heeft de rijksoverheid in 2000 een regeling uitgevaar-

digd voor particuliere bodemsanering in de omgeving van twee asbestcementbedrijven: de Eternitfabriek in Goor en de voormalige Asbestonafabriek in Harderwijk. Die regeling heeft de omvang van de asbest-erfenis in het milieu zichtbaar gemaakt. Eind 2003 berichtte de regering aan de Tweede Kamer dat de kosten van de overheid voor alleen deze saneringsregeling al waren opgelopen tot naar schatting 90 miljoen euro.

Wie is verantwoordelijk?

In het afgelopen decennium is de beweging voor hulp aan slachtoffers van asbestziekten in veel landen gegroeid. Ook is er bijna van jaar tot jaar een nieuw land waarin een verbod op asbest van kracht wordt. Dit leidt eveneens tot een groei van het aantal rechtszaken om een schadevergoeding.

Bij deze zaken komt voortdurend de vraag naar voren wie verantwoordelijk is. Asbestbedrijven proberen uit alle macht om hun verantwoordelijkheid te ontlopen. Bijzonder moeilijk blijkt in diverse landen het gevecht met asbestcementbedrijven die de merknaam Eternit voeren. De holdings waar zij veelal deel van uitmaken of hebben gemaakt zijn in het verleden weinig scheutig geweest met informatie over hun bedrijfsvoering. Zij waren niet aan een beurs genoteerd. Er is ook geen gedwongen openbaarmaking van stukken geweest zoals bij enkele concerns in de Verenigde Staten en in Engeland. De beperkte kennis over de Eternitbedrijven is aanleiding geweest voor het Wetenschappelijk Bureau van de SP om een nader onderzoek te starten.

Dit rapport

Het samenwerkingsverband van Eternitbedrijven heeft bewust maatregelen tegen de gevaren van asbestcement zo lang mogelijk tegengewerkt. Hoe dit in zijn werk is gegaan, is het onderwerp van dit rapport.

Hoofdstuk 2 beschrijft hoe de Eternitbedrijven gedurende hun hele bestaan intensief hebben samengewerkt. Het derde hoofdstuk toont vervolgens aan dat de bedrijven al snel kennis hadden van de gezondheidsrisico's. Hoofdstuk 4 laat zien wat de Eternitbedrijven met deze kennis deden. Door lobby's en vertraging van onderzoek hebben de bedrijven maatregelen tegen de gevaren van asbestcement tegengewerkt. In het vijfde hoofdstuk komt de door de Eternitbedrijven georganiseerde desinformatie aan bod. Hiermee hebben zij het vertrouwen van afnemers, de politieke besluitvorming en het medische debat gemanipuleerd.

Hoofdstuk 6 vat de belangrijkste conclusies samen en geeft aanbevelingen op basis van dit onderzoek.

Veel citaten in dit rapport komen uit buitenlandse publicaties. In de tekst wordt zo veel mogelijk de Nederlandse vertaling gebruikt. In bijlage 10 zijn de vertalingen en de oorspronkelijke citaten terug te vinden.

2 Een web van Eternitbedrijven

Een van de manieren waarop Eternitbedrijven hun verantwoordelijkheid in rechtszaken ontlopen, is de bewering dat de Eternitbedrijven niets met elkaar te maken hebben en daarom geen weet kunnen hebben van een specifiek gevaar dat bij een ander bedrijf wel bekend kon zijn. In dit hoofdstuk tonen wij aan dat er altijd een intensieve samenwerking is geweest tussen de verschillende Eternitbedrijven.

Een eeuw asbestcement¹

Asbest is een minerale vezel en wordt gedolven in mijnen. Al in de oudheid gebruikten verschillende culturen het. Tijdens de industrialisering in de 19^e eeuw werd asbest steeds meer toegepast, voornamelijk als (warmte)isolatiemateriaal. In het jaar 1900 werd echter een toepassing gepatenteerd die in omvang van gebruik alle andere toepassingen zou overtreffen, namelijk de versterking van cement met asbest. De Oostenrijkse asbestwarenfabrikant Ludwig Hatschek is de uitvinder van het asbestcement. Een belangrijk voordeel van asbestcement is dat platen en buizen met een lichter gewicht kunnen worden gemaakt dan voorheen mogelijk was.

¹ Zie bijlage 1 voor een gedetailleerder verslag van de geschiedenis van asbestcement.

Een patent op het procédé werd in zoveel mogelijk landen ingediend.

Ook werd een merknaam bedacht, Eternit, dat komt van het Latijnse aeternus, wat eeuwig of onsterfelijk betekent. Deze merknaam werd beschermd. In ieder land mocht er maar één firma met toestemming van Hatschek de naam Eternit gebruiken. Licenties met de merknaam werden al vroeg verworven in België, Frankrijk, Zwitserland, Italië, Engeland en in de VS.

In 1911 bedacht de Italiaanse ingenieur Adolfo Mazza het plan om een procédé te ontwikkelen voor de productie van buizen van asbestcement. Toen door technische verbeteringen in de jaren 20 massaproductie mogelijk was, werden buizen van asbestcement werden op grote schaal voor de waterleiding gebruikt.

Tijdens de Tweede Wereldoorlog werd het asbest gereserveerd voor militaire doeleinden en stakte de aanvoer; de aanvoer van cement werd gerantsoeneerd. Na 1945 begon de grote expansie in het gebruik van asbestcement. In de jaren van wederopbouw in continentaal Europa paste het materiaal bij de industriële manier van werken die in de bouw zijn intrede deed. Ook andere toepassingen van asbest namen toe, zoals voor brandbeveiliging.

De groei kwam tot een hoogtepunt in de jaren 70, maar toen kwam ook een ommekeer door de opkomst van het publieke debat over de gevaren van asbest voor de gezondheid. Door sluiting, overschakeling op andere producten en door verkoop/aankoop concentreerde zich de productie van asbestcement steeds meer in één concern, de Belgische Eternit Groep, later Etex geheten, die de productie wereldwijd pas is gestopt met ingang van 1 januari 2004.

Lokale producenten in landen waar het gebruik niet verboden is zijn na die datum doorgegaan. Daaronder de grote volkrijke landen van Azië. In landen die samen twee derde van de wereldbevolking omvatten gaat het gebruik van asbestcement nog gewoon door. Op steeds grotere schaal wordt asbestcement gebruikt voor goedkope woningen. In het bijzonder in China, India, Indonesië en Vietnam is het gebruik enorm gestegen.

De Eternitbedrijven

De geschiedenis van de Eternitbedrijven is zeer complex. In bijlage 2 wordt een zeer gedetailleerd beeld gegeven. Omdat later de Belgische en de Zwitserse tak het belangrijkste worden, ligt de nadruk hieronder op de hoofdlijnen van hun geschiedenis.

- 1900 Na 1900 worden in Europa en de VS zelfstandige bedrijven opgericht met het patent van Hatschek. De bedrijven gebruiken de merknaam Eternit, behalve in Nederland, waar de fabriek Martinit heet.
- 1905 In België wordt door cementproducent Emsens het bedrijf Eternit SA opgericht. Patenthouder Hatschek krijgt een aandelenpakket van het bedrijf.
- 1920 De Zwitserse familie Schmidheiny komt in beeld. Het bedrijf van Ernst Schmidheiny, Holderbank, was tot dan toe de belangrijkste cementleverancier van het Zwitserse Eternit-Werke. In 1920 verwerft Schmidheiny een belang in Eternit-Werke.
- 1922 Eternit Zwitserland neemt een belang in Eternit België.
- 1922 Alphonse Emsens gebruikt zijn licentie om met Fransman Joseph Cuvelier SA Eternit France op te richten. Emsens heeft een minderheidsbelang in de holding; Cuvelier een belang in Eternit België.
- 1923 In Zwitserland wordt de holding Amiantus AG² opgericht, waarin de Schmidheiny's een dominerend belang hebben.
- 1924 Amiantus neemt een belang in het Belgische cementbedrijf Cimenteries & Briquetteries Réunies (CBR), waarin ook de Emsens een fors belang hebben.
- 1928 Emsens en Schmidheiny richten het Duitse 'Deutsche Asbest-Zement AG Berlin' op. Ook andere Eternitbedrijven hebben kleine pakketten aandelen.
- 1929 Europese Eternitbedrijven richten het kartel SAIAC op (zie volgende paragraaf). Ook het Engelse asbestwarenc concern Turner & Newall (T&N) is hierbij betrokken. In het kartel worden

² De afkortingen AG (Aktien Gesellschaft) en SA (Société Anonyme) staan in het Nederlands voor een NV (Naamloze Vennootschap). Om verwarring door de afkortingen te voorkomen wordt vanaf nu een landennaam erbij genoemd.

- ondermeer afspraken gemaakt over de exclusieve oprichting van Eternitbedrijven buiten Europa.
- 1932 Emsens verwerft een meerderheidsbelang in Martinit Nederland.
- 30-40 In de dertiger en veertiger jaren expanderen de Eternitbedrijven buiten Europa. Deels om ook asbestmijnen te beheersen en zo de aanvoer te garanderen.
- 40-50 Er vindt concentratie plaats: Eternit Zwitserland en Eternit België controleren steeds meer Eternitbedrijven binnen en buiten Europa.
- 60 Eternit België, Johns-Manville (VS), T&N en Eternit Frankrijk vormen samen TEAM. Onder TEAM worden veel nieuwe bedrijven opgericht in Azië.
- 70-90 Onder invloed van het debat over de gevaren van asbest beginnen eerst Britse en Amerikaanse bedrijven zich uit de markt terug te trekken. T&N en Johns-Manville doen hun belangen in TEAM over aan Eternit België. Ook Eternit Zwitserland trekt zich terug en verkoopt steeds meer belangen aan Eternit België. In 1989 is bijna alles in Belgische handen wat eerst met anderen werd gedeeld. Ook Eternit Inc uit de VS komt in Belgische handen.
- 2004 De Belgische Eternit Groep, sinds 1994 Etex genoemd, stopt wereldwijd met de productie van asbestcement.

Uit de beschreven geschiedenis blijkt al dat er veel dwarsverbanden zijn. Patenthouder Hatschek verleent per land exclusieve licenties en laat zich betalen in aandelenpakketten. De Zwitserse Schmidheiny-familie verwerft belangen in de Belgische tak van de Belgische familie Emsens. Gezamenlijk stichten zij het Duitse bedrijf. Emsens sticht, samen met Cuvelier, en met geld verkregen uit de verkoop van aandelen aan Schmidheiny, de Franse tak. Deze vier families, Hatschek, Schmidheiny, Emsens en Cuvelier, zullen nog generaties met elkaar verbonden zijn.

Kartelvorming

In 1929 gaan de Eternitbedrijven nog een stap verder door de oprichting van een kartel, de SAIAC. SAIAC is de afkorting van Sociétés Associés d'Industries Amiante-Ciment. Het gaat om bedrijven in België, Frankrijk, Duitsland, Oostenrijk, Hongarije, Tsjecho-Slowakije, Engeland, Spanje, Nederland, Italië en Zwitserland. Later volgen ook de bedrijven die in andere landen worden gevestigd door de betrokken families. Bij SAIAC is ook het Engelse asbestwarenc concern Turner & Newall (T&N) betrokken.³ Het secretariaat wordt in Zwitserland gevestigd, onder leiding van initiatiefnemer Ernst Schmidheiny. In bijlage 3 vindt u meer over de werkwijze en organisatie van SAIAC.

'Miniatuur Volkenbond'

Uit het archief van T&N is enkele jaren geleden boven tafel gekomen wat de doelstellingen van SAIAC waren.

'De doeleinden van het kartel zijn onder andere:

- De uitwisseling van technische kennis;
- De vestiging van een onderzoeksinstituut in Zwitserland voor de gehele industrie;
- De oprichting van nieuwe fabrieken in neutrale landen;
- De organisatie van de export;
- De standaardisatie van de kwaliteit, en minimalisering van onnodige variatie in het product;
- Wederkerige hulp in de voorziening van de nodige grondstoffen onder de best mogelijke voorwaarden.'

(...)

'De positie van de Europese Asbestcement Industrie is dus gerationaliseerd, en we verwachten veel baat van verbeteringen in de techniek en van bezuinigingen die alle betrokkenen ten goede zal komen. Deze miniatuur Volkenbond heeft een grote toekomst voor zich, want het is gebaseerd op het principe van wederkerige hulp waarmee de vroegere atmosfeer van wantrouwen en verdenking is verdwenen.'⁴

³ Turner & Newall produceerde ook andere asbestwaren, en was marktleider in Engeland.

⁴ Jaarverslag Turner & Newall Ltd, 1929, p 9. Teksten van T&N zijn de voornaamste bron van informatie over SAIAC doordat de archieven over SAIAC gesloten zijn en de Eternitbedrijven in hun publicaties weinig melden. Een enkel voorbeeld is een terugblik op 90 jaar Eternit Zwitserland in 'Geschichte der Eternit AG seit ihrer Gründung im Jahre 1903', Niederurnen, 1994.

De vorming van kartels is niet ongewoon in die tijd, en in Europa nog niet verboden. Een verbod komt pas tot stand in de EU in 1986.⁵ In de VS daarentegen zijn kartels wel verboden. Een formele betrokkenheid van Amerikaanse bedrijven bij het Europese kartel is daarom ondenkbaar.

Typerend voor de verhoudingen is een gebeurtenis in 1941. Max Schmidheiny heeft eind jaren 30 belangen genomen in een kalkgroeve voor cement in Zuid-Afrika, en overweegt in 1940 ook een asbestcementfabriek op te richten, daar asbest rijkelijk in het land voorhanden is en door de oorlogssituatie in Europa de productie van asbestcement terugloopt. Hij komt daarmee op het terrein van Turner & Newall. Het Engelse concern ziet echter teveel sociale spanningen in Zuid-Afrika om er verder in te willen investeren en is daarom bereid het binnendringen van de Zwitserse concurrent toe te staan, mits de merknaam niet Eternit wordt maar Everite! Dit wordt in een telegram bevestigd.⁶ In 1941 wordt aldus de firma Everite Limited opgericht in Johannesburg. In hetzelfde jaar richt Schmidheiny een bedrijf op in Brazilië, terwijl eerder in SAIAC was afgesproken dat de Belgen in Brazilië zouden investeren. Zij zagen er vanwege de oorlog echter van af.⁷

Tijdens de oorlog kunnen veel afspraken geen stand houden. Na de oorlog wordt de draad in SAIAC weer opgepakt. In een gedenkschrift uit 1950 wordt de samenwerking als volgt getypeerd:

‘Vandaag de dag werken meer dan 200 asbestcementwaren-fabrieken in de hele wereld volgens het procédé van Hatschek. Met het merendeel van deze ondernemingen heeft het bedrijf in Vöcklabruck, waar het begin van de asbestcementindustrie lag, een vriendschappelijke relatie. De actieve gedachtewisseling over ervaringen en verbeteringen heeft een vruchtbare uitwerking voor alle ondernemingen. De nauwe samenwerking bracht met zich mee dat snel achter elkaar nieuwe toepassingsmogelijkheden voor het asbestcement gevonden werd en dat door verschillende bedrijven nieuwe producten ontwikkeld werden.’⁸

⁵ In Engeland wordt de eerste beperking opgelegd in 1948, met een aanscherping in 1956. Uit een onderzoek van de ‘Monopolies Commission’ van het parlement in 1972 blijkt echter dat bij allerlei asbestproducten ook na 1948 afspraken zijn gemaakt.

⁶ Tekst telegram: ‘You can go ahead in South-Africa’, ‘Der Eternit-Report’, p 45,46.

⁷ ‘Der Eternit-Report’, p 135.

⁸ ‘50 Jahre Eternit-Werke Ludwig Hatschek’, 1950, p 9-10.

De afspraken over de verdeling van markten blijven doorgaan. Zo blijkt onder andere uit een tekst uit 1975: ‘De Eternitfabrieken in West-Europa hebben afspraken gemaakt met betrekking tot hun afzetgebieden, zodat de productie van Eternit-Werke Ludwig Hatschek gericht is op de binnenlandse vraag.’⁹

Voortdurende dwarsverbanden

De sterke samenhang van de Eternitbedrijven blijkt niet alleen uit het kartel SAIAC. Verschillende bronnen, waaronder jaarverslagen, laten zien dat de vier families uit de begintijd, en de Belgische Emsens in het bijzonder, wereldwijd in de Eternitbedrijven een belangrijke rol zijn blijven spelen.

In bijlage 4 wordt de structuur beschreven van de Zwitserse en de Belgische Eternit-groepen. De Belgische groep bestaat uit twee takken: Cie. Financière Eternit SA (CFE) en Eteroutremer. In beide holdings heeft de Zwitserse groep een belang van ongeveer 25 procent.

In bijlage 5 is te zien, dat CFE vele deelnemingen in asbestbedrijven in de hele wereld had, in 1967, 1977 en 1990.

In jaarverslagen van CFE uit 1967 (over '66) en 1981 (over '80) is te zien dat de vier families uit de begintijd nog steeds prominent aanwezig zijn (zie bijlage 6). In de Raad van Beheer zien we in 1966, naast een vijftal leden van de familie Emsens, ook een Guillaume Cuvelier, een Frédéric Hatschek en twee Schmidheiny's, Ernst en Max. Nog eens drie leden worden tot de Emsens-familie gerekend.¹⁰ Hetzelfde geldt voor twee leden van het college van commissarissen.

In 1980 hetzelfde beeld: vier personen met de naam Emsens, en nog eens een zestal dat tot de familie Emsens gerekend kan worden. Frédéric Hatschek, Max Schmidheiny en Ernst Schmidheiny zitten ook nog in de Raad van Beheer. Guillaume Cuvelier is vervangen door

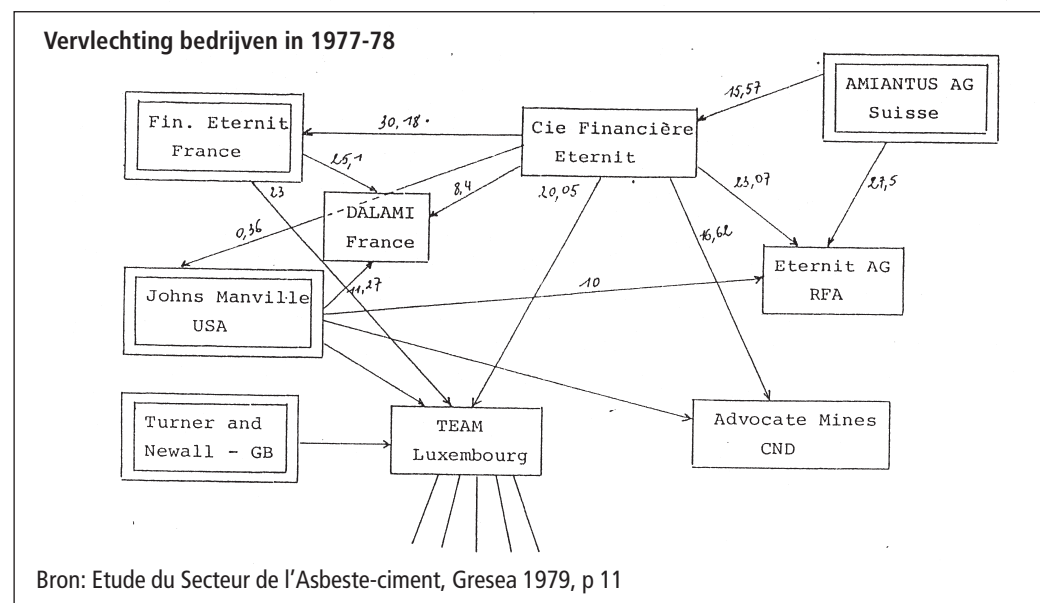
⁹ Cornelia Binder, ‘Die Asbestzementindustrie. Dargestellt an einem bedeutendem Österreichischen Unternehmen’, Wenen 1975, p 118.

¹⁰ Dit zijn kinderen van dochters en aangetrouwden. Bijvoorbeeld Etienne van der Rest, geboren in 1925, was de zoon van Paul van der Rest, die gehuwd was met Marguerite Emsens, 1891-1975, die weer een dochter was van Alphonse Emsens.

Joseph Cuvelier en Stephan Schmidheiny is erbij gekomen. Ook hier twee commissarissen die tot de familie Emsens gerekend worden.

Het jaarverslag van het Belgische Eternit NV uit 1976 laat eenzelfde beeld zien (bijlage 6). In deze Raad van Beheer zit een tweetal Emsens en nog twee heren die tot de familie worden gerekend. Verder een Gui Cuvelier, Rupert Hatschek en twee Schmidheiny's. Eén persoon die tot de familie Emsens wordt gerekend in het college van commissarissen en nog twee in de directie. In de directie verder nog Alphonse B. Emsens. Wie de samenstelling van de raden van beheer, raden van commissarissen en directies vergelijkt, ziet veel mensen meerdere keren terug. Ook zijn steeds de families Cuvelier, Hatschek en vooral de Schmidheiny's goed vertegenwoordigd.

Dit positiespel van de betrokken families laat zien, dat er intensief samengewerkt werd door de Eternitbedrijven. In onderstaand diagram is de vervlechting van de bedrijven in 1977-78 nog eens weergegeven.

Hierboven is gemeld dat één van de doelstellingen van SAIAC was de wederkerige hulp in de voorziening van grondstoffen. Dit werd onder meer geregeld door centrale inkoop. Een voorbeeld daarvan: bij de Eternit-Groep België vinden we nog in 1981 in het verslag van een vergadering in het blad 'Eternieuws' van Eternit Nederland: *'Alle asbest wordt centraal ingekocht door de Groep.'* Punt van overleg is het verschil in eigenschappen tussen het asbest dat uit de Duitse fabriek in Nordenham werd betrokken en dat van Johns-Manville.¹¹ In latere hoofdstukken zal blijken dat er binnen de Belgische Eternitgroep ook afstemming plaatsvond over onder andere hoe met de gevaren van asbest omgegaan moest worden.

Voor nu voldoet het om vast te stellen, dat er door de jaren heen een intensieve samenwerking is geweest tussen de vier families uit de beginjaren. Vooral de Schmidheiny's en de Emsens spelen een grote rol in een zeer groot aantal Eternitbedrijven in de hele wereld.

¹¹ Op een bijeenkomst van de 'Overlegvergadering' van Eternit op 13 april 1981. Eternieuws, voorjaar 1981.

3 Men kende het gevaar

Wat wisten de Eternitbedrijven van de gezondheidsgevaaren van asbestcement en wanneer? Om deze vraag te beantwoorden zal in de volgende paragraaf eerst worden aangegeven wat nu eigenlijk de gevaren zijn. De feiten over de gevaren zijn al vroeg gepubliceerd door betrouwbare wetenschappers. Het overzicht van de belangrijkste publicaties laat zien dat het zeer aannemelijk is dat de Eternitbedrijven al heel lang op de hoogte zijn van de gevaren. In de laatste paragraaf komen een aantal documenten aan de orde, waaruit blijkt dat de bedrijven ook inderdaad op de hoogte waren.

De gevaren van asbest

Al in de tijd dat asbestcement wordt uitgevonden zijn er berichten dat asbestvezels longziekten kunnen veroorzaken. De aandacht richt zich in het begin vooral op het bewerken van asbest voor toepassingen in de textiel. Gewezen wordt op de grote hoeveelheden stof in asbestbedrijven. Aanbevolen wordt door inspecties om ruimtes meer te ventileren. Ook in latere jaren verschijnen er berichten over gezondheidsschade; niet alleen in medische bladen, maar ook in vakbladen, bulletins en dagbladen. In 1918 brengt het US Bureau of Labor Statistics zelfs een boek uit waarin wordt gemeld dat enkele grote Amerikaanse en Canadese levensverzekeraars toen al geen polissen meer verkochten aan asbestwerkers. Uit statistieken was gebleken dat zij eerder stierven.

De eerste melding van schadeclaims tegen een asbestbedrijf vanwege longziekten dateert uit 1929. Het gaat om Johns-Manville. Dergelijke schadeclaims zijn ook een zorg voor verzekeraars die bedrijfsrisico's verzekeren.

De wetenschappelijke interesse groeit na een publicatie in 1924 over een asbest-longfibrose in het Britse 'Medical Journal'. In 1927 en kort daarna verschijnen nieuwe publicaties in Engeland en wordt de term asbestose geïntroduceerd. Aan de orde wordt gesteld dat bij gebrek aan microscopisch en anatomisch onderzoek in vroegere jaren longziekten te vaak aan tuberculose zijn geweten. Verwarring bestond ook over de invloed van silicium - silicose werd al wél als beroepsziekte erkend. Men kon in die tijd alleen nog achteraf, na de dood, vaststellen wat de werkelijke oorzaak was. Na 1927 wordt een methode ontwikkeld om met röntgenfoto's tot een diagnose te komen. De groei van het aantal lijdens aan asbestose leidt er in Engeland toe dat er gewerkt wordt aan een wetgeving die voorschriften uitvaardigt voor de bestrijding van stof. Deze wet - Asbestos Industry Regulations - komt in 1931 tot stand na een moeizaam getouwtrek met fabrikanten over de reikwijdte van de regels. Aan het bestrijden van stof zijn immers kosten verbonden. De fabrikanten pogen duidelijk te maken dat de kans op een ziekte niet zo groot is, dat het sterk afhangt van de duur van de blootstelling en dat bescheiden maatregelen al voldoende zijn.

Belangrijke beperkingen zijn de bedrijfstakken waarvoor de regels gelden en de duur van de blootstelling tijdens werkzaamheden. Zo moest men meer dan 8 uur per week met asbest gewerkt hebben. Dit maakte het de fabrikanten mogelijk aan claims te ontkomen door het werk van arbeiders te variëren. Bij medisch onderzoek wordt jarenlang geen aandacht besteed aan arbeiders die na een aantal jaren elders zijn gaan werken.

De Regulations zijn van belang omdat zij een voorbeeld waren voor andere landen en tenminste tot enige maatregelen noopten. In de praktijk kwam er vaak weinig van terecht. Belangrijker was mogelijk de slechte naam die een fabriek kon krijgen doordat arbeiders en mensen

in de omgeving zelf een verband legden tussen het stof en het optreden van ziektes.¹² De bedrijven moesten immers wel aan personeel zien te komen. Van belang is ook dat in de Regulations asbestose als beroepsziekte wordt erkend waarvoor schadevergoeding kan worden geëist. In de jaren daarna wordt in meerdere landen asbestose als beroepsziekte erkend. In Zwitserland in 1939, in Duitsland in 1943, in Frankrijk in 1945, in Nederland in 1951 en in België in 1953.

In de jaren 30 en 40 komen nieuwe publicaties over de asbestose, over de ziekte en de aantallen slachtoffers. Ook komen er berichten over de ziekte bij mensen die niet bij de bewerking van asbest betrokken zijn. Zij ademen het stof in dat buiten de werkplaats terecht komt.¹³ De eerste meldingen komen binnen van een mogelijk verband tussen asbest en longkanker en zelfs van mesothelioom (longvlies of buikvlieskanker). De aandacht blijft echter gering. De economische crisis in de jaren 30 en dan de oorlog maken het makkelijker slachtoffers te accepteren. Van veel onderzoeken kan de industrie de publicatie van resultaten verbieden of jaren ophouden. Overheidsinstellingen beloven anonimiteit en vertrouwelijkheid in verslagen.¹⁴ Gezondheidsrisico's worden als bedrijfsgeheim behandeld met het oog op schadeclaims of om personeel niet af te schrikken. Voor bedrijven in Engeland en in de VS wordt het echter moeilijker om zich te verzekeren tegen het risico van asbestose. In Italië is er in 1939-1940 een onderzoek naar de gezondheid van arbeiders in asbesttextielfabrieken in Turijn dat wél wordt gepubliceerd, maar met de aanbevelingen wordt niets gedaan.¹⁵

Op het Europese vasteland loopt het gebruik van asbest tussen 1940 en 1945 terug en vertroebelt de oorlog ook het beeld over de aantallen slachtoffers van vroegere besmetting. Nieuwe berichtgeving komt het meest uit Engeland en uit de VS. In die landen kon het gebruik van asbest ongestoord doorgaan en had de asbestisolatie-industrie een grote vlucht genomen. Deze industrie begint veel slachtoffers op te leveren, maar de overheid neemt pas na de oorlog (in 1946) maatregelen door de instelling van normen voor het vrij zweven van asbestvezels. De toereikendheid van de norm om ziekten te voorkomen wordt snel

¹² Geoffrey Tweedale, 'Magic Mineral To Killer Dust, Turner & Newall and the Asbestos Hazard', p 176.

¹³ Zie voor uitgebreide informatie over deze en latere jaren Castleman, 'Asbestos: medical and legal aspects', 4^e ed. 1995, hoofdstuk 7.

¹⁴ Zie Castleman, hoofdstuk 3.

¹⁵ Jock McCulloch, 'Asbestos Blues, Labour, Capital, Physicians and the State in South Africa', 2002, p 87. Er waren veel voorvallen van asbestose.

aangevochten en ook concerndirecteuren weten dit.¹⁶ De industrie verzet zich, met het oog op de kosten, jarenlang tegen uitbreiding van beschermende maatregelen naar nieuwe groepen arbeiders.

De aandacht voor asbestziekten begint na de Tweede Wereldoorlog toe te nemen, maar blijft grotendeels binnenskamers. Nieuwe publicaties komen er over een verband met longkanker en over mesotheliom. Voor deze ziekten blijkt er, anders dan bij asbestose, nauwelijks verband te bestaan tussen de duur en de omvang van de blootstelling aan asbestvezels en de ziekte. Dit betekent dat blootstelling buiten werkverband veel risicovoller is dan tot dan toe werd aangenomen. Bovendien kan mesotheliom heel lang na de blootstelling optreden, zelfs na veertig jaar of meer. Steeds duidelijker wordt ook dat de aantasting van de longen onomkeerbaar is. Er kan geen drempelwaarde voor de inhalering van vezels vastgesteld worden. De verbetering van de gezondheidszorg met betrekking tot bacteriële infecties leidt er verder toe dat minder mensen reeds gestorven kunnen zijn vóórdat asbestziekten zich gaan openbaren en de asbestziekten toenemen. Ook komen er meer berichten over asbestziekten bij gezinsleden, buurtbewoners en anderen die wolken stof inademen. Vooral in de omgeving van mijnen wordt veel stof verspreid.

Een belangrijke doorbraak is de publicatie in 1964 van een epidemiologische studie van de Amerikaanse arts Irving Selikoff e.a. onder arbeiders en hun gezinnen in de isolatie-industrie. Hij laat zien dat ook een kortdurende blootstelling mesotheliom kan opleveren. Deze studie krijgt enorm veel aandacht. In 1969 verschijnt het proefschrift van de Nederlandse arts Dr. Stumphius, dat aantoont dat een geringe hoeveelheid asbeststof al mesotheliom kan veroorzaken, ook bij mensen die niet in de industrie werken. Zijn onderzoek is gebaseerd op ervaringen op een scheepswerf en een machinefabriek van de Koninklijke Schelde op Walcheren. Stumphius concludeert: 'Gezien de huidige verbreiding van het asbest, vooral buiten de industrie, moet men vrezen voor een expositie in dezelfde orde van grootte voor gehele bevolkingen. De gevolgen zullen dan over enkele tientallen jaren zichtbaar worden. Asbest ontwikkelt zich snel van een bedrijfsgeneeskundig tot een duidelijk

¹⁶ Vandiver Brown, topadviseur bij Johns-Manville op een symposium in 1947: *'So far as I have ever been able to ascertain, no one can state with certainty what is the maximum allowable limit for asbestos dust.'* Het symposium werd gehouden door het Saranac Laboratorium dat onderzoek deed voor asbestbedrijven. Zie Castleman, p 314.

volksgezondheidsprobleem - het resultaat van het Walchers onderzoek zij in deze een niet mis te verstane waarschuwing.’¹⁷

In de jaren 70 gaan de verhoudingen in de politiek schuiven. Aanvankelijk wordt in West-Europa en in de VS gewerkt met aanscherping van normen. Later wordt in fasen de ene na de andere soort asbest verboden. Wel wordt het definitieve afscheid van asbest vertraagd met de mogelijkheid van ontheffingsaanvragen, waar door bedrijven grif gebruik van wordt gemaakt.

Normen

In 1976 was de norm in de VS teruggebracht tot 2 vezels per cm^3 . Geteld werden alleen vezels met een bepaalde minimum lengte en dikte. Deze norm lijkt laag, maar het gaat omgerekend in kubieke meters nog om 2 miljoen vezels per m^3 , terwijl een mens minstens 5 m^3 lucht per werkdag van 8 uur inademt.¹⁸ Later werd in stappen de norm teruggebracht tot 0,1 vezel per cm^3 in 1994. In Europa verschilt de ontwikkeling per land. Bij het asbestbesluit in Nederland in 1977 gaat het ook om 2 vezels per cm^3 . De EEG-richtlijn in 1983 schrijft 1 vezel per cm^3 voor. Voor blauw asbest gaat het om een vezel per cm^3 , zolang het nog gebruikt mag worden.

¹⁷ Dr J. Stumphius, ‘Asbest in een bedrijfsbevolking’, 1969, p 223.

¹⁸ Castleman, p 332,333. Castleman wijst er op dat er veel meer niet meegetelde vezels zijn. De vezels kunnen zo dun en kort zijn dat ze alleen onder een elektronische microscoop zijn te zien, terwijl ze gevaarlijk zijn voor de longen. Beneden de 0,1 vezel is geen betrouwbare standaardmeting meer mogelijk, aldus Castleman.

Door verschillende Eternitbedrijven is beweerd (zie hoofdstuk 5) dat asbest onschadelijk is als het ingekapseld is in cement, zoals bij asbestcement. Jarenlang is dit argument gebruikt om maatregelen tegen asbestcement te voorkomen. Het geeft een onjuist beeld van de gevaren van asbestcement: de hele levenscyclus van asbestcement moet worden meegenomen bij de inschatting van de gevaren. In bijlage 8 staat een uitgebreide beschrijving van die cyclus. Van delving en transport, via het productieproces tot en met de afvalverwerking. Er blijkt, dat de gevaren van asbestcement absoluut niet verdwijnen door het in cement ‘in te kapselen’. In alle onderdelen van de levenscyclus vormt asbest een gevaar voor de gezondheid. Ter illustratie staat in het kader een verslag van een bezoek aan de Belgische Eternitfabriek in Kapelle op den Bos, waar nog in 1997 (!) de productie zeer onveilig was.

Stof in de fabriek van Kapelle op den Bos in 1997

'In 1989 stapte Remi Poppe, vermaard *milieudetective* van de SP, onaangekondigd de Eternit-fabriek in het Twentse Goor binnen, om aan te tonen hoe gevaarlijk daar met asbest werd omgesprongen. Toen in 1993 de productie van asbest-cement in Nederland werd verboden, ging multinational Eternit in het Belgische Kapelle-op-den-Bos gewoon door met deze dodelijke activiteit. Omdat het de SP niet uitmaakt of asbestslachtoffers een Nederlands of Belgisch paspoort hebben, werd Eternit onlangs weer getrakteerd op een staaltje van de bekende *Poppe-methode*.

Met een vastberaden pas loopt Remi Poppe door de productiehal van Eternit in Kapelle-op-den-Bos. Hij maakt foto's, kijkt achter machines en pallets en controleert alle buizen. Van een versgeslepen buis plukt hij een vlokje grijze vezels. In de vlam van zijn aansteker gloeit het materiaal fel op, maar verandert niet van vorm. *Asbest*, concludeert hij, *Er wordt hier nog volop asbestcement geproduceerd*. De Belgische wetgeving staat dat ook toe, maar regelt wel beschermende maatregelen voor de betrokken arbeiders. Zo moeten producten die asbestvezels kunnen vrijlaten, hermetisch worden verpakt. Er mag geen stof vrijkomen en ruimten waar met asbest wordt gewerkt, mogen alleen toegankelijk zijn voor mensen die daar ook echt iets te zoeken hebben. Poppe: *Ik loop hier van de straat af zo naar binnen! Er is hier helemaal niks afgesloten. De kruimels asbest liggen los in de buizen en afval wordt gewoon in open bakken gegooid. In Nederland zou deze fabriek onmiddellijk ontruimd en gesloten worden. Ik maak me sterk dat ook de Belgische wet deze schandalige situatie niet toestaat.'*

Uit: Tribune, december 1997.

Wanneer was wat bekend?

De belangrijkste medische publicaties met betrekking tot asbest zijn:

- 1930 *Relatie asbeststof-asbestose vastgesteld*
Merewether, E. en C. Price, 1930, Report on the effects of
Asbestos Dust on the lungs and Dust Suppression in the

- Asbestos Industry. Her Majesty's Stationary Office, London.
- 1955 *Relatie asbeststof-longkanker vastgesteld*
Doll, R., 1955, Mortality from lung cancer in asbestos workers. *British Journal of Industrial Medicine* 12, p. 81-87.
- 1960 *Relatie tussen asbeststof en mesotheliom (long- en buikvlieskanker) vastgesteld*
Wagner, J.C., C.A. Sleggs en Paul Marchand, 1960, Diffuse Pleural Mesothelioma and Asbestos Exposure in the North Western Cape Province, *British Journal of Industrial Medicine* 17, p. 17 e.v.
- 1969 Vastgesteld dat een geringe hoeveelheid asbeststof al mesotheliom kan veroorzaken, ook bij mensen die niet in de industrie werken
Stumphius, J., 1969, Asbest in een bedrijfsbevolking, Van Gorcum Assen, proefschrift. Voorkomen van mesotheliom bij werknemers van de Scheepswerf De Schelde in Vlissingen.

Uit dit korte overzicht blijkt, dat al heel vroeg bekend was dat asbeststof gevaarlijk is. Het is zeer aannemelijk dat producenten van asbestcement deze belangrijke publicaties over hun product kenden.

¹⁹ Eternit België was onder andere betrokken bij Fadamac en bij het franse bedrijf Dalami (Société des dalles et produits amiantés), waarin ook Johns-Manville participeerde. Eternit Nederland was via Nefabas betrokken bij andere asbestproducten.

²⁰ 'Der Eternit-Report', p. 82.
De journalist Werner Catrina kreeg in 1984-1985 de gelegenheid van Stephan Schmidheiny uitgebreid met mensen te praten die met Eternit te maken hadden gehad.

Men wist ervan

De producenten kunnen niet beweren dat zij niets wisten van asbestziekten. Zij hielden de berichtgeving bij en hadden contacten met medici. De eigenaren konden naast hun betrokkenheid bij het asbestcement ook belangen hebben in bedrijven die asbest in een andere toepassing gebruikten.¹⁹ In Der Eternit-Report wordt verhaald hoe men vroeger, in de jaren 30 en later, asbestose bagatelliseerde.²⁰ Silicose was erger, en je werd toch niet oud. 'Stoflongen waren vroeger iets vanzelfsprekends, gezondheid in gevaar brengende werkzaamheden in mijngangen werden vroeger iets beter betaald,' aldus de geïnterviewde Dr. Blumer uit Niederurnen. Hij had in die tijd meer te maken met ongelukken met machines in de Eternitfabriek.

In hetzelfde rapport een citaat van Max Schmidheiny, jarenlang de baas van Eternit Zwitserland: ‘Het enige probleem waarmee ik me bezig moest houden waren de asbestosen die er hier en daar waren, (...) we stelden dit gelijk aan silicose. Men zei vroeger nog, silicose is gevaarlijker vanwege het kwartsstof in de vestingen en in steengroeven. Asbestosen beschouwde men helemaal niet als zo vreselijk gevaarlijk.’

Het optreden van asbestose was ook niet zo zichtbaar omdat veel arbeiders die betrokken waren in de vormerij uit het buitenland kwamen. Zij waren drie, vier jaren aan het werk en gingen dan weer terug. Dit roept echter de vraag op waarom voor het gevaarlijkste werk tijdelijk werkende buitenlanders in dienst werden genomen. Het was immers al bekend dat de incubatietijd van asbestose heel lang kon zijn. Het citaat drukt ook een structurele onverschilligheid uit; zo van wat zul je je druk maken over een paar slachtoffers. Arbeiders waren immers vervangbaar.

In 1950 komt er bij SAIAC een brief binnen van Eternit Nederland, waarin zij vragen om meer informatie over het optreden van asbestose. In Nederland is dan een ‘silicosewet’ in voorbereiding, waarin ook een artikel aan asbestose wordt gewijd. SAIAC vraagt naar ervaringen bij haar leden - andere Eternitbedrijven en T&N - en stuurt kopieën rond van medische artikelen over asbestose in Duitsland. De toon van de reacties is geruststellend. Er zou zich geen enkel geval hebben voorgedaan. Maar in de brief van SAIAC van 6 juli 1950 aan Eternit Nederland staat echter: ‘(...) want al onze leden zijn zeer geïnteresseerd om ingelicht te worden over de huidige stand van kennis over de in de asbestcement-industrie af en toe optredende asbestose’. Vanuit het secretariaat van SAIAC (Max Schmidheiny) wordt aangedrongen op maatregelen om minder stof te maken. Van belang is vooral dat in de reactie van T&N gewezen wordt op een aantal vereisten volgens de Asbestos Industry Regulations uit 1931:

‘Deze verordeningen zijn in hoofdzaak van toepassing op de processen die zijn opgenomen in het ‘Asbestos Industry (Asbestosis) Scheme’ uit

1931, en vereisen in het kort onder andere,

- (i) een voorziening voor een grondige opvang van het stof met mechanische middelen om te verhinderen dat er stof in de lucht komt in enigerlei bedrijfsruimte waarin mensen werken;
- (ii) het mengen van asbest met de hand gebeurt niet anders dan in een speciaal vertrek waarin normaliter geen ander werk wordt gedaan, en niet dan bij een grondige opvang van het stof met mechanische middelen om verspreiding tegen te gaan;
- (iii) een zak waarin asbest heeft gezeten zal niet met de hand worden schoongemaakt maar met machines;
- (iv) alle zakken die worden gebruikt voor het transport van asbest binnen de fabriek moeten gemaakt zijn van ondoordringbaar materiaal;
- (v) een ademhalingsapparaat moet worden verstrekt aan iedereen die is tewerkgesteld in ruimten die los asbest bevatten of is tewerkgesteld bij het schoonmaken van ruimten waarin stof is vrijgekomen of doorgedrongen en bij het schoonmaken van apparaten.’

Deze vereisten voor Engelse bedrijven waren dus bij alle Eternitbedrijven bekend, maar werden niet nageleefd. Voor de Nederlandse situatie is het nog nuttig om te weten dat in de Memorie van Toelichting op het wetsontwerp tegen stoflongziekten²¹ vermeld staat: ‘Aan asbestose zijn blootgesteld de personen, die het asbest, vroeger bergglas genoemd, dat als delfstof wordt aangevoerd, bewerken en verwerken ... Ook bij de vervaardiging en het zagen van asbestcementplaten e.d. heeft verspreiding van asbesthoudend stof plaats.’

De kans op de openbaring van asbestziekten is in 1950 nog klein, omdat de productie en het verbruik van asbestcement jarenlang is beperkt door economische en politieke omstandigheden. Na 1950 wordt de kans aanmerkelijk vergroot, door de snelle groei in productie en verbruik. In veel landen worden dan nieuwe fabrieken opgericht. In die tijd verschijnen ook nieuwe berichten over ziekten van arbeiders in andere sectoren waar met asbest wordt gewerkt. In 1959 wordt er in Johannesburg een congres georganiseerd waarin de patholoog Christopher Wagner resultaten toont van een onderzoek onder mijnwerkers

²¹ ‘Wettelijke regeling betreffende het voorkomen en het bestrijden van silicose en andere stoflongziekten (pneumoconioses)’, 16 december 1949.

en omwonenden waaruit blijkt dat onder beide categorieën mesotheliom voorkomt.²² De latere publicatie ging de hele wereld over en werd vaak geciteerd.

De eerste grote golf van publieke onrust wordt ontketend door de onderzoeken en optredens van Selikoff. In 'Der Eternit-Report' wordt gemeld dat de houding er één was van 'geen slapende honden wakker maken' (pag 99). Deze houding wordt onhoudbaar als in 1974 in Zweden een verbod dreigt te komen op alle asbestwaren, dus ook op asbestcement.²³ De nieuwe baas van Eternit Zwitserland, Stephan Schmidheiny, raakt onder de indruk en pleit voor een overgang naar asbestvrije producten. Familieleden en andere betrokkenen (de Emsens, de Cuveliers en de Hatscheks) zien hiertoe geen noodzaak. Wel wordt in 1976 bedacht om de term asbestcement te vervangen door vezelcement; dit ziet men terug in de jaarverslagen. In de verdediging gedrukt worden ook voortdurend jij-bakken gebruikt, zoals verwijzingen naar de risico's van het roken, of ongelukken in het verkeer en ongelukken in huis.²⁴

'Discussie weer opgerakeld'

'Eind 1980 is de discussie over Asbest en Gezondheid in Duitsland weer opgerakeld en hebben de massamedia zich er meester van gemaakt. Wat te verwachten was, hebben zij niet nagelaten het probleem eerder op hartstochtelijke manier te benaderen dan op een wetenschappelijke of medische wijze.'

Jaarverslag CFE over 1980.

Het moge duidelijk zijn: de Eternitbedrijven hadden in een vroegtijdig stadium kennis van de ernst van de gezondheidsrisico's van asbestcement. Wat zij met deze kennis deden, is het onderwerp van het volgende hoofdstuk.

²² Een publicatie verscheen in 1960 in de British Journal of industrial medicine. Wagner had in de twee jaar daarvoor een reis gemaakt door West-Europa en in Engeland gesproken met managers van T&N. Deze hadden hem geadviseerd niet met het onderzoek door te gaan, zo meldt Wagner in een terugblik. Zie Tweedale, p 154.

²³ In 1964 was in Zweden al bepaald dat asbest moest worden vervangen waar dat mogelijk was. In 1972 was er in Denemarken een beperkt verbod gekomen, dat niet gold voor asbestcement.

²⁴ Zie bijv. 'Der Eternit-Report' p 88. Ook: '*But just one cigarette increases risk more than thousands of asbestos fibres. And eating a charcoal grilled steak every week is more dangerous than living in an asbestos-insulated building.*' Uittaling van Michel Camus, een wetenschapper aan de University of Quebec, aangehaald door Laury Kazan-Allen uit een Belgisch blad.

4 Georganiseerde tegenwerking

De gevaren van asbestcement waren bij alle betrokkenen bekend. De Eternitbedrijven hebben maatregelen tegen deze gevaren bewust tegengewerkt. In dit hoofdstuk komen aan bod het lobbywerk van de bedrijven en hun pogingen het onderzoek naar alternatieven voor asbest te vertragen. Als de Eternitbedrijven meer energie hadden gestoken in het vinden van een alternatief voor asbest, dan had men eerder kunnen stoppen met de productie van asbestcement. Er is gebleken dat er niet alleen niet zo hard gezocht werd naar alternatieven, maar dat onderzoek zelfs werd afgeremd.

Een derde vorm van tegenwerking – de door Eternitbedrijven naar buiten gebrachte desinformatie over de gevaren van asbestcement – is het onderwerp van hoofdstuk 5.

Lobby en wetgeving in Nederland

In 1949 wordt een wetsontwerp ingediend met betrekking tot silicose, waarbij ook een passage wordt gewijd aan asbestose. Aanleiding is de artikelenserie tussen 1938 en 1945 van Dr. P. Luyt, medisch adviseur bij de arbeidsinspectie, over asbestose. Luyt wijst al op de risico's van het zagen en polijsten van asbestcement.²⁵ De wet, die van kracht wordt in 1951, biedt de mogelijkheid om bij een Algemene Maatregel

²⁵ Zie P. Swuste, A. Burdorf en J. Klaver, 'Asbest, het inzicht in de schadelijke gevolgen in de periode 1930-1969 in Nederland', 1988.

van Bestuur nadere eisen te stellen, maar daar komt tot 1977 niets van terecht. In 1970 reageert de minister van Sociale Zaken Roolvink in een debat in de Tweede Kamer over het proefschrift van Stumphius: 'De relatie tussen de hoeveelheid ingeademde asbest en het op de lange duur ontstaan van mesothelioom is onvoldoende bekend om daarop een beleid te baseren.' 'De bewering dat inademing van enkele asbestvezels onherroepelijk na 30 à 40 jaar tot een kwaadaardig gezwel leidt, zoals is gezegd, moet ten stelligste worden tegengesproken. Zij heeft hetzelfde karakter als de bewering dat ieder, die ooit eens een paar sigaretten heeft gerookt, onherroepelijk longkanker krijgt.'²⁶

Toch wordt door de Arbeidsinspectie een richtlijn voor de arbeidshygiëne opgesteld, met het oog op de blootstelling aan asbest. De asbest-industrie was hierbij betrokken. De aanbevelingen worden in hoofdzaak ontleend aan de Asbestosis Research Council (ARC). Op een conferentie in Londen in 1971 spreekt een woordvoerder van de asbestindustrie, Kolff van Oosterwijk, over de ontstane onrust in de vakbeweging.²⁷ Als tactiek presenteert hij de vorming van zoveel mogelijk commissies die - vanwege hun deskundigheid - bij de besluitvorming door de overheid moeten worden betrokken. Dit biedt ruimte voor de nodige vertragingen en lobbys tegen de kritiek op het gebruik van asbest.²⁸ Er komt inderdaad een reeks commissies waarin vertegenwoordigers van de industrie zitting hebben.

In een brief aan de Arbeidsinspectie probeert Eternit Nederland de medische risico's te bagatelliseren. Geciteerd worden medici die betwisten dat bewezen is dat er een causale relatie bestaat.²⁹ In 1972 wijst hoofdgeneesheer Lepoutre van Eternit België in een brief op het internationale congres in Lyon (over 'The biological effects of asbestos') dat volgens hem erkent dat 'er een grenswaarde voor de expositie bestaat en dat deze met behulp van technische maatregelen kan worden bereikt resp. voorkomen.'³⁰ Lepoutre stelt verder dat bij in-kapseling van asbestvezels het asbestprodukt gevaarloos is geworden.

In een reactie wijst de medisch adviseur van de Arbeidsinspectie er op dat in Lyon een dosis-effect relatie wel is vastgesteld voor asbestose,

²⁶ Handelingen, Tweede Kamer, zitting 1970-1971, 2500-2501.

²⁷ Kolff van Oosterwijk was directeur van het grootste Nederlandse isolatiebedrijf Hertel, dat opvallend veel slachtoffers onder het personeel heeft gekend.

²⁸ Laury Kazan, o.a. in 'De vervuiler betaalt', p 23-24, IACA asbestcongres, 2004.

²⁹ Het zijn Dr. H.T. Planteydt en Prof dr. Gyselen die regelmatig opduiken in teksten van Eternit. Brief d.d. 3 augustus 1972 van directeur J. van Haagen.

³⁰ Brief aan de Medisch Adviseur bij de Arbeidsinspectie, 27 november 1972.

maar niet voor mesotheliom.³¹ Ook wordt het argument van de inkapseling van tafel geveegd: ‘Bovendien moet het produkt toch ook nog worden vervaardigd en daar komt zeker losse asbest aan te pas.’ Aan een collega wordt geschreven dat Lepoutre moet weten dat zijn opmerking in tegenspraak is met de conclusies in Lyon, omdat hij zitting heeft gehad in het Advisory Committee.³² In december 1973 komt er nog een brief van Lepoutre, waarin hij stelt dat ‘men’ in Lyon steunde ‘op studies van o.a. Dr Muriel Newhouse van wie ik laatst een artikel heb gelezen waarin wordt gesteld: ‘De cijfers suggereren dat het risico op tumoren van mesotheliom sterk samenhangen met zowel de omvang als de duur van de blootstelling aan asbeststof. Hoewel er wellicht geen kritisch niveau is waarbij met vertrouwen kan worden gezegd dat het risico op kanker is geëlimineerd, kan een strikte controle op de hygiëne in een fabriek en op de onderdrukking van stof het risico minimaliseren’.³³ Vaagheden op vaagheden worden gestapeld, met het congres in Lyon als schijnbare bron.

³¹ Brief van de Medisch Adviseur bij de Arbeidsinspectie aan Lepoutre, 25 januari 1973.

³² Brief van de medische afdeling van het Directoraat-generaal van de Arbeid, 1 februari 1973.

³³ Brief aan de Medisch Adviseur bij de Arbeidsinspectie, 4 december 1973.

³⁴ Brief aan minister Boersma, 17 april 1975.

³⁵ Brief van de ‘Nederlandse Fabrikanten van Asbestcementwaren’, d.d. 8 september 1975.

³⁶ Aldus de minister van Sociale Zaken Boersma in het verslag van een mondeling overleg. Tweede Kamer, zitting 1976-1977, 14 100 hoofdstuk XV, nr 26, p 3.

In januari 1975 komt er eindelijk een ontwerp Asbestbesluit, waarin een verbod wordt geopperd voor een viertal toepassingen, alsmede een totaal verbod op blauwe asbest, met de mogelijkheid van onthefingen. De industrie werd de mogelijkheid gegeven om hierop te reageren. Door directeur De Jong van Eternit Nederland wordt een brief geschreven waarin gesuggereerd wordt dat ‘voorbij is gegaan aan de conclusies van het Internationale Medische Congres, dat in 1972 te Lyon is gehouden’.³⁴ In een brief aan de SER wordt door Eternit het hele asbestrisico betwist: ‘Immers elke maatregel, waarbij gebruik van asbest in verband met de gezondheid aan banden wordt gelegd, heeft in de publiciteit weer repercussies ten aanzien van alle producten die asbest bevatten, ook op asbestcementwaren, hoewel zeer waarschijnlijk ten onrechte, omdat de gevaren van inademing van asbeststof louter op vermoedens berusten’.³⁵ In 1976 wordt het asbestbesluit nog opgehouden door het Ministerie van Economische Zaken, zodat pas op 1 april 1977 de regering het concept-besluit indient bij de Tweede Kamer: ‘Het concept-besluit is het resultaat van een evenwichtige afweging van belangen waarbij het belang van de volksge-

zondheid duidelijk voorop heeft gestaan.³⁶ Minister Boersma heeft 11 jaar later erkend dat de overheid met dit beperkte verbod nalatig was: ‘In mijn ministertijd speelde de discussie over wel of niet stoppen met de asbestproductie. Je weet dat het kwaad kan, maar een bedrijf als Eternit sluiten is nogal wat.’³⁷

Bij het verbod op het blauwe asbest wordt een uitzondering gemaakt voor in voorraad liggende buizen voor ondergrondse waterleidingen. En voor buizen met een diameter boven 600 mm kan worden gewacht op het beschikbaar komen van alternatieven. Eternit vraagt en krijgt daarom een ontheffing van het verbod om nieuwe buizen met blauw asbest te produceren voor 500 ton per jaar. Dergelijke ontheffingen zijn doorgegaan tot 1985.

In 1982 worden met een nieuw Warenwetbesluit twee nieuwe regelingen ingevoerd: asbestvezels moeten ieder afzonderlijk hecht gebonden zijn en er moet een waarschuwingsetiket komen op artikelen van asbestcement. Dit is het gevolg van een succesvolle lobby van Eternit: ‘Maar bij Economische Zaken zat men met het probleem dat men Eternit, de producent van asbestcement, niet de nek om wilde draaien. Vandaar dat nu gekozen wordt voor het compromis van de hecht gebonden vezel en het waarschuwingsetiket.’³⁸

In de jaren daarna is het wachten op de implementatie van een EEG-richtlijn uit 1983, over een scherpere normering, die plaatsvindt in 1988. Een algeheel verbod op het in voorraad houden en bewerken in bedrijven komt er uiteindelijk pas in 1993. Eternit Nederland verzoekt dan toch nog om uitstel, omdat het verbod zou leiden tot een ontslag van 100 van de 300 werknemers. Volgens directeur Jansen zou het bedrijf bij de export niet kunnen concurreren met bedrijven in andere landen van Europa die nog wel asbest mogen gebruiken. Dit zijn dan echter voornamelijk andere dochterbedrijven van Eternit België. Eternit Zwitserland was al overgeschakeld op asbestvrije producten.

³⁷ Aangehaald in ‘Asbest: de dubbele lijdensweg’, p 8. Uitgave Wetenschappelijk Bureau SP, 1995.

³⁸ Ir. J. van der Kolk, hoofdinspectie Levensmiddelen en Keuring van Waren van het Ministerie van Volksgezondheid en Milieuhygiëne in een interview, de Volkskrant, 19 juni 1982.

Vervangingsproducten

De industriële productietechniek was de grote troef van Ludwig Hatschek. Cement was gemakkelijk in maten en vormen te gieten, maar moest wel verstevigd worden. De versteviging door asbestvezels bleek goed te werken. Een tweede voordeel was het relatief geringe gewicht van materialen van asbestcement. Het product was zo goed dat het de betrokken fabrikanten niet uitnodigde tot nieuwe vindingen in de samenstelling van het materiaal. Nieuwe technieken betroffen fabricageprocessen en nieuwe toepassingen. Niettemin zijn er al in de jaren 20 en 30 patenten van buitenstaanders beschreven over de toevoeging van andere stoffen bij cement dan asbest.³⁹

Door de industriële productietechniek kon de bouw relatief goedkoper worden. Daarom was er al gauw veel animo onder opdrachtgevers van grote bouwwerken, zoals stations, fabrieken, tentoonstellingscomplexen, ziekenhuizen en onderwijsinstellingen. Later ook bij boeren voor hun schuren en voor irrigatie. Goedkoper kunnen bouwen van particuliere woningen voor arbeiders kwam ondernemers ook goed uit.

De Schmidheiny's en in mindere mate ook de Emsens' hadden traditioneel al grote belangen in andere bouwmaterialen. Dat gaf hen invloed op tussenhandelaren en bouwbedrijven.⁴⁰ Door hun bezittingen in de cementindustrie hadden zij belang bij een toenemend gebruik van asbestcement (ruimer, vezelcement), daar cement het voornaamste bestanddeel is. De Zwitsers en Oostenrijkers hadden een monopolie in de productie van asbestcement in eigen land en een bijna-monopolie in de handel. De Belgen hadden eveneens een bijna-monopolie. Dominant waren ze verder in diverse andere landen, in het bijzonder in Duitsland en Nederland. Dat gaf hen zoveel marktmacht dat ze de belangstelling voor asbestcement konden sturen. Ze waren betrokken bij tijdschriften voor de bouw en organiseerden cursussen voor werkzaamheden in de bouw. Ze stelden een architectuurprijs in waarbij het gebruik van asbestcement centraal stond. In verscheidene landen in de Derde Wereld kon geen meerderheidsbelang in asbestcementbedrijven worden behouden, maar wel de controle over de techniek en de patentrechten. In die landen wer-

³⁹ Zie Castleman, p 454-455. Ook in de jaren 50 verschijnen dergelijke patenten.

⁴⁰ Er werden afspraken gemaakt over exclusieve overeenkomsten met distributeurs. Door een zeker prestige op te bouwen in service en kwaliteit van de materialen kon ook een hogere prijs worden gevraagd. Zie Tom Stockman, 'Het management van distributiekanaalen: gevalstudie Eternit', 1992.

den ook al vroeg belangen genomen in meerdere bouwmaterialen om de invloed op de markt te versterken.

Marktmacht

Voor toepassingen in isolatie en brandwering bestonden reeds in de 19^e eeuw alternatieven, zoals steenwol en glasvezels. Technisch gezien combineerde asbest echter verschillende eigenschappen. In de jaren 20 en 30 vond een snelle concentratie plaats van asbestbedrijven. Zij hadden er belang bij de bijzondere eigenschappen van asbest aan te dikken. Door hun sterke economische positie beschikten zij over de nodige middelen om de markttoegang voor anderen te bemoeilijken. Afnemers konden onder druk worden gezet en bedrijven met concurrerende materialen konden uitgekocht worden. De toen grootste concerns Turner & Newall en Johns-Manville deden dit volop.⁴¹

In de Eerste Wereldoorlog moesten bedrijven noodgedwongen overschakelen op vervangingsproducten omdat er geen asbest meer werd aangevoerd, of omdat het voor oorlogsdoeleinden (brandwering) moest worden gereserveerd. Er werd geëxperimenteerd met vezels van plantaardig materiaal, in het bijzonder met cellulose van hout. De producten bleken minder duurzaam. Dezelfde ervaring deed men volgens eigen mededelingen later op in de Tweede Wereldoorlog.⁴² Na beide oorlogen werd zo snel als mogelijk weer overgeschakeld op het gebruik van asbestvezels. Er was geen aansporing om verder te experimenteren. Er kwamen ook geen concurrenten op die met nieuwe materialen op basis van cement de markt betraden. Dat gebeurt pas in Zweden na het verbod op blauw asbest in 1975 en op de installatie van asbestcementmaterialen in 1976. Wel komt in de 50-er jaren en daarna concurrentie op van plastic bouwmaterialen; later ook van gips. Dit leidt er toe dat de Eternit-holdings belangen gaan nemen in dergelijke bedrijven. Door de concurrentie zijn de winstmarges op het plastic echter kleiner dan bij het asbestcement. Alleen voor gebruik binnen gebouwen werden al eerder asbestvrije platen gemaakt. Na de oliecrisis in 1973 wordt door Eternit België meer werk gemaakt van diversificatie.⁴³

⁴¹ Zie Geoffrey Tweedale, 'Magic Mineral to Killer Dust', Turner & Newall and the asbestos hazard', 2003 p 139, en Barry Castleman, 'Asbestos: Medical and Legal Aspects,' 1996, p 35.

⁴² Niettemin staat in het jaarverslag over 1940 van Eternit Nederland: '*Een lichtpunt is, dat wij er in zijn geslaagd om een bruikbaar vervangingsproduct te vervaardigen voor onze te Amsterdam geproduceerde asbest-cementproducten, waarnaar een goede vraag blijkt te bestaan. Ook zijn wij bezig te Goor een plaat ter vervanging van asbest-cement te vervaardigen, waardoor onze fabriek aldaar althans ten deele in bedrijf zal kunnen worden gehouden.*' In het jaarverslag over 1939, toen de aanvoer van asbest al stakte, stond: '*Weliswaar is de mogelijkheid niet uitgesloten, dat eenige onzer producten met een vervangingsmiddel van asbest zullen kunnen worden vervaardigd, doch voor de meest lonende gedeelten van ons bedrijf, n.l. de Eternit-buizen en de vormstukken moet de toepassing daarvan uitgesloten worden geacht.*'

⁴³ '*Bien que le Groupe ait décidé de consacrer l'essentiel de ses efforts à l'amiante-ciment, il reste toutefois attentive a toute diversification pour*

autant qu'elle soit du domaine du matériau de construction et qu'elle puisse profiter de la synergie que lui apporterait le réseau commercial amiante-ciment existant.' Jaarverslag CFE, 1974, p 6.

Pas na 1977 gaat op instigatie van Stephan Schmidheiny een onderzoeksprogramma van start naar vervangende vezels. Het voornaamste motief is de groeiende zorg in de samenleving over de gezondheidsrisico's van asbest, waardoor producten waar asbest in verwerkt is op termijn onverkoopbaar dreigen te worden. Een bijkomend motief is wel dat sinds 1973 de prijs van ruw asbest snel stijgt.⁴⁴ Oorzaken zijn onder andere de hogere energieprijzen die sterk doorwerken in de transport- en de loonkosten en hogere eisen voor bescherming tegen vrijkomend stof. De andere Eternitbedrijven zijn formeel betrokken bij het onderzoek en dragen financieel bij, maar zijn minder gemotiveerd. Een woordvoerder vertelt aan de journalist Werner Catrina in 1984 en 1985 waarom: 'De heer Schmidheiny heeft meer dan genoeg mogelijkheden om uit te wijken. Hij kan het zich permitteren aan het NT-experiment te beginnen. Als het een fiasco wordt heeft hij nog genoeg andere bedrijfsonderdelen. Bij ons is asbestcement het absoluut dominerende, wij kunnen het niet lichtvaardig op het spel zetten.'⁴⁵ Het leven van mensen kon kennelijk wel op het spel gezet worden.

In 1978 wordt Schmidheiny opgeschrikt door het bericht dat er in Zwitserland een concurrent - Durisol⁴⁶ - is opgestaan die een ander soort vezelcement maakt. Het bedrijf werd kort daarna opgekocht. In 1983 kondigt Eternit Zwitserland aan dat een aantal producten asbestvrij worden - bloembakken, platen voor façaden, binnenkant daken en binnenmuren - en dat bij enkele andere producten - platen op daken en golfplaten voor façaden - de hoeveelheid asbest met de helft wordt verminderd. In 1990 wordt gemeld dat alle bovengrondse producten voortaan asbestvrij zijn en dat verwacht wordt dat de ondergrondse producten - buizen - eind 1993 asbestvrij zullen zijn. In hetzelfde decennium worden ook bedrijven buiten Zwitserland afgestoten of gesloten.⁴⁷ Eternit België handelt dan ook wel in asbestvrije producten, maar gaat nog door met asbest zo lang als dat wordt toegestaan: zij gaat officieel door met asbestcement tot 1 januari 2004. Kort daarvoor verkoopt Etex ook belangen in asbestcementbedrijven, bijvoorbeeld in Eternit Everest Ltd.⁴⁸

⁴⁴ Werner Catrina, 'Der Eternit-Report', p 117.

⁴⁵ Fritz Bachmeier, directeur van Eternit Oostenrijk in 'Der Eternit-Report', p 224. NT staat voor Neue Technologie.

⁴⁶ Aldus 'Asbest und Profit', PSO, 1983, p 75.

⁴⁷ Op 15 november 1993 wordt feestelijk de laatst asbesthoudende buis gedraaid.

⁴⁸ Nu dit bedrijf volledig in handen is van Indiase eigenaren (via het concern ACC) wordt weer meer asbest gebruikt als vezel in cement. Wel groeit ook in India het verzet.

De introductie van nieuwe soorten vezelcement gaat dus traag. In verband met de concurrentie met andere materialen worden hoge eisen gesteld aan de eigenschappen en aan de productiekosten. De Eternitbedrijven willen beslist geen marktaandeel verliezen en een vertragings-tactiek is daarom van belang. Etienne van der Rest, directeur Eternit België hierover:

‘Een vervangingsproduct voor asbest moet aan een aantal voorwaarden voldoen. Allereerst moet het beslist minder ongezond zijn dan asbest. Dat is nog niet zo eenvoudig aan te tonen. (...) De materialen die tot nog toe als vervangingsmiddel worden aanbevolen zoals glaswol, steenwol en andere fibers, zijn zeker niet onschuldig. Van asbest weten we nu tenminste een heleboel af en door vergaande maatregelen kan men aan de veiligheid iets verbeteren. Tweede voorwaarde: het vervangend materiaal moet vergelijkbaar van kwaliteit zijn. Ten derde: het substituuat moet economisch haalbaar zijn, misschien wat duurder dan asbest maar toch binnen redelijke proporties.’⁴⁹

In werkelijkheid werden glaswol en steenwol al heel lang gebruikt en was nog niets gebleken van gelijksoortige gezondheidsrisico's als bij asbest. Het argument dient er vooral toe om tijd te winnen. Het gaat om de tweede en vooral de derde voorwaarde. Het bleek na enige jaren dat per toepassingsgebied en mede gelet op klimatologische omstandigheden een ander soort vezelcement moest worden ontwikkeld.⁵⁰ Nieuwe soorten vezels komen hoofdzakelijk uit de kunststofindustrie. Plantaardig materiaal is een alternatief in arme landen.⁵¹ Nieuwe materialen die in de loop van de jaren 80 worden ontwikkeld zijn vooral gericht op West-Europa.⁵² Dit is immers het gebied waar het gebruik van asbest onder druk staat.

De overheden laten ook jarenlang toe dat er asbest wordt gebruikt als vervangingsproducten duurder zijn. Zo staat er in het Nederlandse rapport ‘Asbest en Milieuhygiëne’ uit 1980: ‘Niettegenstaande het onoverzichtelijke van de situatie, lijkt de conclusie gewettigd dat er voor veel asbesthoudende producten technisch goede en commercieel vaak ook wel redelijk aanvaardbare alternatieven beschikbaar zijn.’⁵³ Het rapport vervolgt dat er uitzonderingen zijn voor frictiematerialen en

⁴⁹ NRC Handelsblad, 3 juni 1982.

⁵⁰ Voor de Zwitsers is het een reden om zich later buiten eigen land ook uit het asbestvrije vezelcement terug te trekken.

⁵¹ Bijvoorbeeld afval van bananenplantages in Costa-Rica, dat in de nabijheid ruim en goedkoop voorhanden is. ‘Der Eternit-Report’, p 132. In de ‘International Journal of Occupational and Environmental Health’ van juli 2003 wordt op p 285 als motief gemeld dat de regering in 1984 geen harde munt wilde spenderen aan de inkoop van asbest. Het cement wordt geleverd door een filiaal van Holderbank.

⁵² ‘*La substitution de l’amiante dans les produits traditionnels s’est orientée, pour les sociétés du secteur européen.*’, Jaarverslag CFE over 1987, p 8.

⁵³ Uitgave Ministerie van Volksgezondheid en Milieuhygiëne, p 4.

pakkingen. Het asbestcement wordt niet genoemd. Toch kan er nog jarenlang met asbestcement worden gewerkt en worden zelfs onthefingen verleend voor het gebruik van buizen met blauw asbest.

Het gebrek aan aandacht voor vervanging van asbest vindt men ook bij andere producten, zoals asbestkarton bij het bedrijf Nefabas.

Uit: Risikobulletin, 3 (1981) nr. 3:

'Kaderleden bij asbestbedrijf Nefabas in Oosterhout toonden aan dat de door het bedrijf ontwikkelde asbestvervangingsprodukten in de kast bleven liggen.'

Uit het verslag van het gesprek van de Asbestprojectgroep met een oud-werknemer van Nefabas, 1983:

'Ik was al sinds 1961/2 bezig met het experimenteren met vervangingsmiddelen. Ik vertrouwde de asbest niet. De directie had daar geen oren naar. Maar ik vond het leuk om te kijken hoe je met andere vezels goede platen kon maken. Als ik platen gemaakt had volgens een bepaald recept, testte ik ze en dat ging heel goed. Een keer kwam er iemand van de scheepswerf De Schelde met heel bijzondere grondstoffen zonder asbest. Ik maakte daar platen van, die hele goede eigenschappen hadden. De directie verbood me later om daar met die spullen nog wat mee te doen. Ik heb er nooit wat van gehoord. Het was wel duurder, zo'n plaat, maar er zat geen asbest in, daar ging het om.'

5 Desinformatie

Eternitbedrijven hebben met desinformatie het medische debat, de politieke besluitvorming en het vertrouwen van hun afnemers gemanipuleerd. Bij de beïnvloeding heeft het accent altijd gelegen op het indammen van slecht nieuws uit de medische wereld. Het beeld werd in stand gehouden dat er weinig risico's waren. Als later steeds meer twijfel komt en schadeclaims toenemen wordt het beeld verspreid dat men vroeger nog te weinig van de risico's wist en men dus niet verantwoordelijk kan worden gesteld.

'Aan cement gebonden'

In de asbestcementindustrie zijn er al vroeg slachtoffers, maar het aanwijsbare aantal is aanvankelijk gering. Er is nog geen aandacht van inspecties en artsen en de industrie wil het asbestcement buiten de schijnwerpers houden. T&N-directeur Turner schrijft bijvoorbeeld in 1937 in een brief aan een filiaalhouder in India: 'Alle asbeststof, of het nu in een fabriek vrijkomt of elders, is een gevaar voor de longen (...) [echter], als we duidelijk kunnen maken in dit land dat de [asbestcement]industrie niet verantwoordelijk is voor enige claim van asbestose kunnen we misschien vervelende regels en de opkomst van rumoer over gevaarlijke beroepen vermijden.'⁵⁴

⁵⁴ Aangehaald en ingekort in
Tweedale, p 23.

Pas de groei in de jaren 50 en 60 legt het fundament voor grotere aan-

tallen slachtoffers in latere jaren. De asbestcementbedrijven volgen het nieuws over de gevaren van asbest, maar beperken zich tot maatregelen in de fabriek voor opslag en bewerking. Al op een bijeenkomst op 3 mei 1937 over asbestose in Duitsland stellen vertegenwoordigers van de asbestcementindustrie dat voor nader onderzoek bij hen alleen arbeiders in aanmerking komen die (naar het oordeel van de directie) op gevaarlijke plekken werken.⁵⁵ Aandacht is er in die tijd alleen voor betere stofafzuiging en voor het dragen van stofmaskers. In 1940 worden in Duitsland normen voor de omgang met asbest in het productieproces fors aangescherpt met het oog op het risico van longkanker bij een relatief geringe blootstelling.⁵⁶ Dit moet de eigenaren-directeuren van Eternitbedrijven bekend geweest zijn. Maar in continentaal Europa stopt de aanvoer van asbest, en na de oorlog hervat men de productie op de oude voet. Het parool is dat men zich geen zorgen hoeft te maken over de gezondheidsrisico's omdat de asbestvezels na de fabricage gebonden zijn aan het cement en niet vrij kunnen rondzweven. In handboeken voor de bewerking van platen en buizen van asbestcement op bouwplaatsen vindt men dan ook geen aandacht voor de gezondheidsrisico's.⁵⁷

Een nieuwe verdedigingslinie wordt betrokken vanaf 1978, als in het ene na het andere land wordt afgezien van het gebruik van blauw asbest (crocidoliet), dat de meeste risico's lijkt te geven. Blauw asbest wordt vooral gebruikt voor de productie van buizen, waarvoor plastic gaat concurreren. De Eternitbedrijven beroepen zich er dan op dat zij alleen nog maar het minder gevaarlijke witasbest (chrysotiel) gebruiken. Toch zijn toen al de resultaten bekend van de conferentie van de IARC in Lyon (1977) dat na diepgaand onderzoek concludeerde dat ook wit asbest kankerverwekkend was.⁵⁸ Dit belangrijke onderzoek van een zeer vooraanstaande onderzoeksinstituting op het gebied van kanker wordt door de Eternitbedrijven stelselmatig verzwegen. Het onderzoeksresultaat is ook nooit door Eternit bestreden of weerlegd. In feite wordt het verschil in risico aangedikt omdat het chrysotiel op veel grotere schaal wordt gebruikt (ongeveer 90% van de markt). De beëindiging van het gebruik van blauw asbest dient er toe de suggestie te

⁵⁵ In 1936 zijn er publicaties in Duitsland over asbestose van onder andere professor Baader. Op een bijeenkomst op 3 mei 1937 in Berlijn wijst Baader er op dat het allerfijnste stof het gevaarlijkste is en dat een genezing voorlopig niet mogelijk is.

⁵⁶ Castleman, p 298-299. Wat er van terecht kwam in de oorlogsjaren wordt niet besproken.

⁵⁷ Bijvoorbeeld: Well-Eternit Handbuch 1959.

⁵⁸ International Agency for Research on Cancer, 'Monographs on the evaluation of carcinogenic risk of chemicals to man. Asbestos, vol 14.' Lyon, IARC, 1977.

wekken dat de gezondheidsrisico's serieus worden genomen, terwijl tevens de veel belangrijkere markt in wit asbest wordt beschermd. In Europa, waar asbestcement op grote schaal wordt gebruikt, hebben de bedrijven succes met hun lobby. In de VS wordt bij een nieuwe regelgeving in 1980 geen onderscheid gemaakt naar het type asbest.

Het argument van de binding aan cement wordt eindeloos herhaald en nog steeds wordt door vooraanstaande betrokkenen verongelijkt gereageerd op kritiek, in het bijzonder in België. Hieronder volgen enkele voorbeelden uit het verleden:

In een brief aan de arbeidsinspectie in Nederland d.d. 27 november 1972, geschreven door Dr. J. Lepoutre, hoofdgeneesheer Eternit België:⁵⁹

'Het wordt nu algemeen aangenomen dat een afgewerkt asbestprodukt, wanneer de asbestvezels *locked in* zijn – dus gebonden zijn met een ander produkt – gevaarloos is geworden.'

In een rapport van Eternit Building Products Ltd uit 1976 voor de Advisory Committee on Asbestos van de Britse Health and Safety Executive wordt er op gewezen dat stof van asbestcement verschilt van asbeststof:

'In elk geval gedraagt asbestcement zich als cement, onder alle omstandigheden tijdens dit onderzoek.' In andere woorden, het asbest is 'locked-in'.

Er wordt voor deze conclusie op een drietal rapporten gewezen.⁶⁰

In een jaarverslag van Eternit België uit 1977:

'De problematiek "asbest en gezondheid" werd opgeworpen op onze markten. De maatschappij voert een uitgebreide actie die beoogt de bevoegde autoriteiten en de publieke opinie ervan te overtuigen dat de fysiologische eigenschap van de asbestvezel verschillend is wanneer zij gebonden is in onze materialen. Dit is bewezen door ver doorgevoerde wetenschappelijke onderzoeken. Anderzijds, moeten wij er aan toevoegen dat de belangrijke investeringen die wij in het verleden

⁵⁹ Brief opgenomen in de documentatie over de Cannerberg-affaire van het ministerie van Sociale Zaken.

⁶⁰ 'Selected written evidence submitted to the Advisory Committee on Asbestos 1976-77', p 74.

besteed hebben om de arbeidshygiëne te verzekeren, ononderbroken zullen voortgezet worden.'

Max Schmidheiny in herfst 1984:

'En toen kwam, in het begin van de jaren zestig (...) Over de heer Selikoff hoorde ik pas voor de eerste keer van Eternit Berlijn. Daar heeft men gezegd; dat is een fantast, die onderzoek doet om aan geld te komen. Wij hebben gezegd dat Eternit helemaal niet gevaarlijk is omdat de vezels in het cement zijn ingekapseld. Totaal ongevaarlijk, wat ook klopt.'⁶¹

In De Standaard 22/23 juli 1995: communicatiedirecteur Paul van der Straten Waillet (Eternit België):

'Dat asbest zit volledig ingekapseld, het komt niet vrij in de lucht. Asbest die op de muren gespoten wordt, als isolatie, zoals men in de Berlaymont deed, is wel gevaarlijk voor de gezondheid. Het publiek verwacht die twee manieren waarop met asbest wordt omgegaan.'

Zoals al aangegeven in hoofdstuk 3, het argument van inkapseling is onjuist. In de hele levenscyclus van asbestcement, van delving tot afvalverwerking, komt veel 'niet-ingekapseld' asbest vrij en worden mensen hieraan blootgesteld. Ondersteuning hiervoor vindt u in bijlage 8.

Beïnvloeding medische discussie

De aandacht voor de gezondheidsrisico's van asbest is al sinds de jaren 20 een bron van zorg voor de producenten van asbestwaren. Uit een historisch onderzoek van de Amerikaanse milieu-adviseur Barry Castleman blijkt dat grote Amerikaanse concerns zoals Johns-Manville goed op de hoogte waren en hun best deden slecht nieuws te weren en financiële risico's – schadeclaims, ziekteverzuim, beschermende maatregelen – te beperken. Voor het Engelse Turner & Newall is dit beschreven door de historicus Geoffrey Tweedale.⁶² Over de Eternit-bedrijven is veel minder bekend, omdat hun archieven tot op heden

⁶¹ Geciteerd in 'Der Eternit-Report', p 79 en p 81-82.

⁶² Barry Castleman, 'Asbestos: medical and legal aspects', 4^e ed. 1995, Geoffrey Tweedale, 'Magic Mineral To Killer Dust, Turner & Newall and the Asbestos Hazard', 2000.

gesloten zijn gebleven. Zij moeten door nauwe contacten tussen asbestbedrijven echter op de hoogte zijn geweest, evenals door hun posities in asbestmijnen en door ervaringen in eigen bedrijven. In de jaren 20 kwamen al in het magazine *Asbestos* incidenteel berichten over asbestziekten. Dit magazine bracht tientallen jaren nieuws over allerlei zaken die asbestbedrijven aangingen. Ook nieuws over Eternitbedrijven kwam er in voor. Na maart 1930 stopte het blad echter haar berichtgeving over gezondheidsrisico's. Uit opgedolven correspondentie blijkt dat de asbestbedrijven de uitgever te verstaan hadden gegeven dat niets over de risico's van asbest mocht worden gemeld.⁶³

Bij het gebruik van asbest speelde mee dat de ziekteverschijnselen gewoonlijk jaren of zelfs tientallen jaren later optraden. Vaak bij mensen die niet meer bij een asbestbedrijf werkten. Ook bleek niet iedereen die blootgesteld was ziek te worden. Dit vergemakkelijkte de argumentatie dat een causale relatie tussen blootstelling en de ziekten nog niet dwingend bewezen was.

Het aanvechten van een bewezen oorzakelijk verband is tientallen jaren lang een belangrijk onderdeel geweest van het verweer. Niet alleen om met het gebruik van asbest door te kunnen gaan, maar ook om schadeclaims te ontlopen. Uit onderzoek van Tweedale blijkt dat onderzoeksinstituten die de industrie zelf opzette of financierde, zich vooral hebben gericht op proefdieronderzoek en op chemische analyses van soorten asbest. Ze deden nagenoeg niet aan epidemiologisch onderzoek. Tweedale beschrijft speciaal de gang van zaken bij de in Engeland in 1957 opgezette 'Asbestosis Research Council (ARC).⁶⁴ De ARC kende geassocieerde leden, zoals 'Johns-Manville in Amerika, James Hardie in Australië, Eternit in België, en de Quebec Asbestos Mining Corporation'. De ARC moest de indruk wekken objectief en onpartijdig te zijn. Ze volgde nauwgezet ontwikkelingen in andere landen en stuurde op haar kosten goed geselecteerde onderzoekers naar congressen.

Lange tijd werd er ook van uitgegaan dat er een drempelwaarde voor de blootstelling aan asbest moest zijn waar beneden veilig met de stof

⁶³ Castleman, p 183.

⁶⁴ Geoffrey Tweedale, 'Science or Public relations?: The Inside Story of the Asbestosis Research Council, 1957-1990', *American Journal of Industrial Medicine* 38 (2000), 723-734.

kon worden omgegaan. Deze drempelwaarde moest natuurlijk wel economisch haalbaar zijn, dus normen opleveren voor de hoeveelheid rondzwevend stof die veilig geacht konden worden. Een ander idee was dat er ‘veilige vezels’ waren, beneden de lengte van 5 micron. Deze vezels werden veel gebruikt voor isolatie en zitten ook in asbest-cement. Op basis van deze uitgangspunten formuleerde de ARC nog in 1987 een drempelwaarde waarbij de telling van het aantal vezels beperkt bleef tot wat zichtbaar was met een optische microscoop. In die tijd was echter al lang bekend dat met een elektronenmicroscoop duizend maal zo veel vezels konden worden gezien, en er was geen enkele aanwijzing dat kortere vezels minder gevaarlijk waren. Dit wist de ARC, zo meldt ook Tweedale. Bovendien ging het bij het zoeken naar een drempelwaarde alleen om het asbestoserisico op te lopen. Ten aanzien van het risico van kanker heeft men in de wetenschap nooit een blootstellingnorm geformuleerd, omdat niet aan te geven was onder welke drempelwaarde een dergelijk risico niet meer bestond. Asbest-cementbedrijven zijn steeds opzettelijk aan dit essentiële onderscheid tussen het asbestoserisico en het kankerrisico voorbij gegaan, wanneer zij zich beriepen op het argument dat zij zich vroeger steeds aan de geldende normen hadden gehouden.

In het algemeen wilden bedrijven voor hen onwenselijke conclusies uitstellen, door steeds te benadrukken dat nog meer onderzoek vereist was. De industrie poogde tijd te winnen, in de verwachting dat de baten hoger zouden zijn dan de kosten. Tweedale concludeert:

‘De ARC creëerde onzekerheid en suggereerde dat allerlei ‘problemen’ moesten worden opgelost door tijdrovend onderzoek (in plaats van door gezond verstand) (...) Typerend is dat toen mesothelioom was herkend – en het publiek en de wetenschap alarm sloegen – de ARC maande voor ‘voorzichtigheid’ en argumenteerde dat: ‘veel meer onderzoek nodig is voordat harde conclusies kunnen worden getrokken. Eerst moet worden opgehelderd of de aard van de kanker samen kan hangen met een specifiek type asbest of met één of andere verontreiniging in de asbestvezel (...) De ontwarring van deze en andere vragen zal veel tijd en inspanningen vergen.’⁶⁵

⁶⁵ Tweedale in American Journal of Industrial Medicine 38 (2000), 729.

Een ander verweer bestond uit pogingen aan te tonen dat vervangingsmateriaal zoals glasvezels ook risico's voor de gezondheid inhielden. Dus stelde de ARC nog in 1987: *'there is no hazard which is unique to asbestos among fibers'*.

Asbestprojectgroep

In de loop van de jaren 70 kwam in Nederland evenals in andere landen belangstelling van kritische wetenschappers op het gebied van chemie en gezondheid, en arbeidsomstandigheden voor het probleem asbest. Een aantal van hen was vanaf 1979 georganiseerd in de Asbestprojectgroep die samenwerkte met de FNV. Zij deed onderzoek naar arbeidsomstandigheden in fabrieken, waaronder Eternit, de afvoer van afval en de mogelijkheid van vervangingsmiddelen. Hun bevindingen waren in strijd met rooskleurige boodschappen van onder andere Eternit. Eternit richt zich daarop met brieven aan universiteiten en hogescholen waarin zij haar beklag doet en spreekt van onwetenschappelijk gedrag van betrokken wetenschappers. In het bijzonder werd de wetenschappelijke integriteit van medewerkers van de Delftse vakgroep Veiligheidskunde in twijfel getrokken.

Beïnvloeding van de overheid

Bij de totstandkoming van de eerdergenoemde Asbestos Regulations Act in Engeland hadden de daar gevestigde bedrijven intensieve bemoeienis met de formulering van de reikwijdte van de regels. Een dergelijke bemoeienis is overigens niet ongewoon in de geschiedenis van de regelgeving voor de bedrijfsgezondheidsinspectie. Uit het onderzoek van Tweedale blijkt dat de bemoeienis in Engeland was gericht op het bagatelliseren van de risico's en de beperking van de regels en de verantwoordelijkheid met betrekking tot potentiële groepen slachtoffers. Maatregelen mochten niet teveel kosten en het voortbestaan van het bedrijf niet in gevaar brengen, mede gelet op de concurrentie van bedrijven uit andere landen voor wie minder vergaande regels zijn gesteld. Castleman beschrijft dit voor de VS. In latere jaren is het een

belangrijke taak van de ARC en van andere door de industrie opgezette instituten om de regelgeving van de overheid te beïnvloeden. Toen eind jaren 60 in Engeland niet aan een verscherpte regelgeving kon worden ontkomen stelde de ARC dat bedrijven meer tijd nodig hadden om maatregelen te implementeren. Ook in Nederland werd dit argument gebruikt.

Beïnvloeding van afnemers

Eternit heeft er in het verleden veel werk van gemaakt om afnemers niet ongerust te maken. In handleidingen vindt men heel lang geen opmerkingen over gezondheidsrisico's. Pas in de latere jaren 80 wordt in het kielzog van een campagne van het Canadese Asbestos Institute een handleiding gemaakt voor een 'veilig gebruik' van asbest (chrysotiel). Er wordt door Eternit in drie talen tientallen jaren lang een eigen tijdschrift uitgegeven, AC-Revue, waarin evenmin gewezen wordt op de gevaren van blootstelling. Asbest is ingekapseld in het cement, dus gevaarloos, zo is lang het verweer. Pas als de discussie op straat ligt komt er een melding met aanwijzingen voor een 'veilig gebruik'.

In de jaren 60 komt de discussie op dat bij de bewerking van asbest vezels vrij kunnen komen en dat daarom met etiketten op de gevaren zou moeten worden gewezen. In de VS is al in 1964, kort na de publicatie van Selikoff, op beperkte schaal bij diverse producenten van asbestwaren etikettering met waarschuwingen ingevoerd. Dit gebeurde niet bij de zakken met puur asbest die vanaf de mijnen (in Canada en Zuid-Afrika) werden getransporteerd: *“Pas in 1969 werden de eerste waarschuwingen ook op zakken asbest vermeld; andere producten, zoals asbestcementpanelen en remvoeringen schijnen geen waarschuwingsetiketten te hebben gehad voor de jaren 1970.”*⁶⁶

In de VS wordt etikettering in die jaren verplicht gesteld. Buiten de VS bestaat er veel verzet, dat doorklinkt in de opstelling van de internationale lobbyclub van asbestbedrijven AIA (Asbestos International Asso-

⁶⁶ Castleman, p 387.

ciation), onder voorzitterschap van Etienne van der Rest. Van der Rest is een lid van de familie Emsens en zit in het bestuur van diverse Eternitbedrijven. Uit interne stukken blijkt dat in 1978 consensus bestond over de opvatting dat er zo min mogelijk gewaarschuwd moest worden.⁶⁷ Weerstand bestaat er vooral tegen de waarschuwing dat er gevaar is voor kanker. Als in 1980 Turner & Newall besluit het woord kanker wel te gebruiken vraagt Van der Rest in een bezorgde brief bij de directie om opheldering, omdat het gevaar bestond dat in Europa even sterke waarschuwingen verplicht gesteld zouden kunnen worden. T&N reageert daarop met de opmerking dat de expliciete bewoording kan helpen bij de verdediging tegen vorderingen tot schadevergoeding in rechtszaken. Het bedrijf deed ook de ervaring op dat de waarschuwingsetiketten de omzet weinig schade toebrachten. De EEG komt overigens in 1983 nog niet verder dan de formulering ‘asbeststof is gevaarlijk voor de gezondheid’; ongetwijfeld onder invloed van Eternit, de grootste gebruiker van asbest in de EEG-landen. Buiten Europa, Australië en de VS wordt door de multinationals – en door Canada – etikettering nog lang achterwege gelaten, of uiterst abstract geformuleerd.

In september 1989 wordt door Eternit Nederland nog een brief gestuurd naar architecten, aannemers, woningbouwverenigingen en gemeenten waarin zij zich verweert tegen kritiek op haar rol (van onder andere de SP). Enkele passages: ‘Vanaf de stichting van de fabriek in Goor in 1937 is, ondanks dat nog geen sprake was van gerichte wetgeving en voorschriften, aan stofbestrijding alle aandacht gegeven. Toen eind jaren 60 de gezondheidsrisico’s van asbest bekend werden heeft Eternit zich beijverd de veiligheid in eigen fabriek en op bouwplaatsen te maximaliseren. (...) De vaststelling dat blauwe asbest bijzonder gevaarlijke eigenschappen heeft is in een vroeg stadium aanleiding geweest de toepassing ervan te beëindigen. Bij de juiste maatregelen, dus lage asbestexpositie, wordt het risico van de toepassing van witte asbest, de soort die nu als enige in de Eternit-productie wordt gebruikt, door deskundigen – waaronder de gezondheidsraad – verwaarloosbaar geacht.’⁶⁸

⁶⁷ Castleman, p 844-845.

⁶⁸ De volledige brief is opgenomen in bijlage 2 van ‘Asbest doodt. Komt er een algeheel asbestverbod?’, SP MilieuAlarmteam, 1990.

Eternit verwijst in feite naar een ontwerpadvies waarin gesproken wordt over een waarschijnlijk kleiner risico. Hierop is veel kritiek gekomen, zodat nooit tot publicatie is overgegaan (zie kader). Daartegenover schrijft het Ministerie van Volksgezondheid en Milieuhygiëne in het rapport 'Asbest en Milieuhygiëne' in 1980: *'In ieder geval zijn het juist de gegevens over chrysotiel op grond waarvan aangenomen wordt, dat er voor de blootstelling aan asbestvezels geen drempelwaarde bestaat waar beneden de kans op het krijgen van longkanker gelijk aan nul is.'*⁶⁹

Slim citeren

Eternit beweert dat de gezondheidsraad het risico van witte asbest verwaarloosbaar acht. Eternit beroept zich hier op een *ontwerpadvies* van de Beraadsgroep Toxicologie en Ecologie van de Gezondheidsraad uit 1988, getiteld 'Asbest, toetsing van een ontwerp-basisdocument'. Met dit ontwerpadvies reageerde de Gezondheidsraad - op verzoek van de minister van VROM - op een eerder ontwerp-basisdocument over asbest, dat opgesteld was onder verantwoordelijkheid van het RIVM ter onderbouwing van milieukwaliteitsdoelstellingen. In het ontwerpadvies van de Gezondheidsraad werd onder meer gezegd dat wit asbest niet af nauwelijks mesothelioom kon veroorzaken. Het vermeldt daar wel bij dat, om het verschil in potentie tot het veroorzaken van mesothelioom tussen wit en blauw asbest tot uitdrukking te brengen, in het RIVM-document bij de kwantitatieve risico-evaluatie een reductiefactor (10-100) werd voorgesteld. De Beraadsgroep vindt deze reductiefactor arbitrair en geeft aan dat gegevens om tot een nauwkeurige schatting te komen op dat moment ontbreken. Van verschillende kanten kwam kritiek op dit ontwerpadvies en het definitieve advies was dan ook heel anders getoonzet. Eternit zag echter haar kans schoon en beriep zich, voorzover haar dat uitkwam, op het *ontwerpadvies* van de Gezondheidsraad. *vervolg volgende pagina*

⁶⁹ 'Asbest en Milieuhygiëne', p 8. Stumphius wijst al in 1969 op het gevaar van chrysotiel.

(vervolg 'slim citeren')

Relevant is ook wat de minister van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, de heer B. de Vries, in zijn brief van 9 januari 1990 in het kader van het asbestverbod aan de Arboraad schreef:

'De carcinogeniteit van asbest is recentelijk nog onderwerp van studie geweest van de Werkgroep van deskundigen. In de rapportage van deze Werkgroep wordt onder meer geconcludeerd dat witte asbest moet worden beschouwd als een bewezen humaan carcinogeen, waarvan het niet mogelijk is zeker te stellen dat er een drempelwaarde met betrekking tot de inductie van longkanker bestaat. Voorts wordt gesteld dat op grond van de huidige wetenschappelijke gegevens er vanuit dient te worden gegaan dat er tussen de verschillende soorten asbest geen verschil bestaat in het totale kankerrisico.'

6 Conclusies en aanbevelingen

Honderd jaar asbestgebruik toont voor alles aan hoe de eigenaren van asbestbedrijven hun eigenbelang stelden boven dat van de volksgezondheid en het milieu. Zij werden daarbij geholpen door politici die ‘de economie’ belangrijker vonden en noodzakelijke maatregelen al maar voor zich uitschoven (zie bijlage 9 voor een Canadees voorbeeld).

De argumenten van Eternit

In rechtszaken om een schadevergoeding van de slachtoffers proberen Eternitbedrijven zoveel mogelijk hun verantwoordelijkheid te ontlopen. Zij verschuilen zich achter argumenten van gebrek aan kennis over de gevaren, regels van de overheid die zij niet hebben overtreden (maar wel steeds beïnvloed) en gebrek aan bewijs dat hun bedrijf of producten de oorzaak zijn van een asbestziekte.

Bij de eerste rechtszaak in Nederland, in 1989, overhandigde Eternit documentatie van het kartel SAIAC als bewijsstuk dat in vroegere jaren aandacht was besteed aan de ziekte asbestose. Het ging om een rondschrijven van SAIAC uit 1950, naar aanleiding van een verzoek

uit Nederland, waar in 1949 een wetsontwerp werd voorbereid over silicose waarin ook een passage was gewijd aan asbestose. De aanleiding was een ziektegeval bij een isolatiebedrijf. De uitslag van de ‘enquête’ zou uitwijzen dat de mogelijkheid van optreden van asbestose nihil is, zo stelde directeur Rijks vast in een brief aan andere belanghebbenden in de industrie.⁷⁰ Uit de documentatie blijkt echter dat de Eternitbedrijven elkaar op de hoogte hielden en dat medici in Duitsland al in 1936-1937 hadden gesignaleerd dat er wel degelijk een gezondheidsrisico was. Er zit zelfs een brief bij van Eternit Zwitserland, waarin een geval wordt genoemd van een werknemer die aan asbestose is overleden.

Bij rechtzaken in Nederland en elders wordt ook vaak beweerd dat de Eternitbedrijven niets met elkaar te maken hebben en daarom geen weet kunnen hebben van een specifiek gevaar dat bij een ander bedrijf wel bekend kon zijn. Zo beweert Eternit Nederland in 2003 nog: ‘Aldus zijn via de licentie-aankopen bedrijven ontstaan, die alle onder de naam *Eternit* opereerden, doch – behoudens die naam – niets met elkaar gemeen hadden. Zo is bijv. het Belgische concern, waartoe Eternit in Goor behoort, een geheel onafhankelijk van de Zwitserse *Eternit* opererend bedrijf, waarbij beide bedrijven slechts een naam gemeen hebben.’⁷¹

⁷⁰ Brief van 22 september 1950, opgenomen in de processtukken. De zaak was aangespannen door de SP ten behoeve van drie asbestweduwen.

⁷¹ Appèlprocedure van mevrouw A. Horsting tegen Eternitfabrieken BV, Memorie van grieven van Eternit, 9 september 2003, punt 4.2.

Spion

De toename van de claims van slachtoffers is een bron van zorg voor de Eternitbedrijven en hun eigenaren. Zij volgen dan ook de activiteiten van comités van slachtoffers en mensen die wereldwijd tegen asbest ageren. Op 2 oktober 2004 was er een bijeenkomst in Genève van slachtoffers en actievoerders uit Frankrijk, Zwitserland en Italië, waarbij ook – ongenodigd - een vertegenwoordiger van Eternit Zwitserland aanwezig bleek te zijn. Hij bleek na ontdekking niet bereid te zijn iets tegen de zaal te zeggen. De vertegenwoordigster van IBAS (International Ban Asbestos Secretariat) Laury Kazan-Allen becommentarieert: 'Het is te begrijpen dat de Zwitserse Ertnitgroep, na zo lang asbestclaims te hebben ontweken, onrustig begint te worden. Er wordt hard gevochten voor vergoeding van gezondheidsschade veroorzaakt door gevaarlijke blootstelling in Eternit asbestcementfabrieken in Casale Monferrato in Italië en in Eternit-mijnen en fabrieken in Zuid Afrika. De sluisdeuren worden opengebroken; Zwitserse asbestslachtoffers vormen de voorhoede van de mensen die de wandaden van dit machtige bedrijf willen blootleggen.'⁷²

De conclusies van dit onderzoek

Dit rapport laat zien dat de argumenten van de Eternitbedrijven geen stand houden. Hoofdstuk 2 toont aan, dat de Eternitbedrijven gedurende hun hele bestaan intensief hebben samengewerkt; de bedrijven waren gekoppeld door deelnemingen, kartelvorming en wederzijdse benoeming van eigenaars. Er vond expliciet afstemming plaats over veel onderwerpen, waaronder de gezondheidsrisico's en de te volgen strategie om maatregelen te beperken.

Het argument dat men niet wist wat de gezondheidsrisico's waren, wordt weerlegd in hoofdstuk 3. Niet alleen is het zeer onwaarschijnlijk dat men geen kennis had van bekende medische publicaties, uit documenten blijkt ook expliciet dat men wel degelijk wist wat de risico's waren.

De bekendheid met de risico's blijkt ook uit de doelbewuste beïnvloe-

⁷² http://www.ibas.btinternet.co.uk/Frames/f_lka_sec_sub_switz.htm

ding van het medische debat, het politieke besluitvormingsproces en het vertrouwen van de afnemers. Dit blijkt uit bijvoorbeeld de afstemming tussen Eternitbedrijven om zo lang mogelijk het woord ‘kanker’ van etiketten te weren.

Vanaf het moment dat de ongelukkige waarheid doordrong dat asbest niet alleen een technisch wondermiddel was maar ook een sluipmoordenaar, heeft de industrie druk uitgeoefend op de overheid om beperkende of verbiedende wetgeving te voorkomen. Dat gegeven weerlegt het – later – door de industrie gehanteerde argument van een nalatige overheid. Het was juist de industrie zélf die stelselmatig pleitte tegen overheidsingrijpen en zich verzette tegen een verbod op asbest.

Uit talrijke nationale en internationale documenten blijkt dat de industrie vroeg op de hoogte was van het gevaar van het inademen van asbestvezels. De reactie op deze kennis was niet dat onmiddellijk en consequent gezocht werd naar alternatieven. De opzet van de industrie was decennia lang het vertroebelen van de medische discussie en het bagatelliseren van de risico's. Medisch onderzoek bleef, voorzover de industrie er invloed op had, zeer beperkt. Zelfs investeringen in veiligheidsmaatregelen werden zo lang mogelijk uitgesteld. Toen in de VS en in Europa het gebruik van asbest niet langer houdbaar was bleven diverse internationaal opererende asbestbedrijven doorgaan in landen buiten deze gebieden.

De fabrikanten hadden relaties met elkaar bij de aankoop van grondstoffen, via kartels, zoals SAIAC, en in nationale ondernemingsverenigingen. Later ook in internationale instellingen die zich met propaganda bezighielden en met medische congressen. Zij hielden elkaar op de hoogte en bespraken de tactiek om hun belangen veilig te stellen. Zij zijn daarom direct verantwoordelijk voor de tienduizenden asbestslachtoffers die al zijn gevallen en de nog grotere aantallen die vanwege de lange latentietijd bij asbestziekten zullen volgen.

De asbestcementbedrijven zijn er meer dan andere asbestbedrijven in geslaagd in de geïndustrialiseerde landen met het gebruik van asbest

door te gaan. Dit waren bedrijven die grotendeels in handen waren van enkele families die in beslotenheid opereerden. Zij konden jarenlang doorgaan in de luwte van het politieke debat over de gezondheidsrisico's: hun parool was 'geen slapende honden wakker maken'. Al die tijd konden zij de schijn ophouden dat asbestcement door de 'hechte binding' van asbest aan cement ongevaarlijk was. De rauwe werkelijkheid leerde echter dat deze binding slechts tijdelijk is en maar één – beperkte – fase vormt in de productiecycclus van het winnen van de grondstof tot het opruimen van het afval.

Het jarenlang gratis weggeven van asbestcement afval voor weg- en bodemverharding – waarmee stortingskosten bespaard werden – laat schrijnend zien hoe onverschillig de fabrikanten waren ten aanzien van de gezondheidsrisico's en hoe schijnheilig hun argument van de 'hechte binding'.

Extra aandacht verdient het tragische lot van de mensen in al die landen waar nog geen verbod van kracht is. In een reeks van landen zijn de betrokken eigenaren weggelopen met sluiting of verkoop van de fabrieken zonder zich te bekommeren over de gevolgen van hun handelen voor mensen en milieu. Eternit België ging er zelfs tot 2004 mee door terwijl in diverse Europese landen, waaronder België zelf, al een verbod van kracht was. Met deze dubbele moraal hebben deze bedrijven een zware verantwoordelijkheid op zich geladen.

Decennia lang was de handel in asbestcement zeer profijtelijk. Ook werd nog eens verdiend aan de verkoop van bedrijven, of aandelen daarin, in landen waar nog geen verbod bestond en de nieuwe eigenaren op de oude voet door konden gaan. De invloedrijkste families hebben schatten verdiend⁷³ en zijn nog steeds miljardairs. Vooral de Belgische fabrikantenfamilie Emsens zal de door haar aangerichte schade moeten vergoeden. Zij was de laatste die met asbest stopte en heeft zich nog steeds grotendeels aan haar verantwoordelijkheid onttrokken.

⁷³ Zie bijlage 7 voor een overzicht van het dividend van Eternit Nederland tussen 1938 en 1989

Slachtoffers vissen achter het net

'Als je de ondernemingen land voor land aanpakt, glippen ze steeds door je vingers. Het zijn vaak dochters van multinationals; een koud kunstje om die te verhuizen of desnoods failliet te laten gaan. De slachtoffers vissen dan achter het net en het land blijft zitten met enorme vervuiling van het milieu. ... De gemeenschappen van mijnwerkers leven in extreme armoede. Veel kompels zijn op zeer jonge leeftijd al besmet en sterven als ze veertig zijn aan asbestkanker. Dan laten ze een jong gezin achter, zonder inkomen, zonder toekomst. Vaak woont zo'n gezin in een huis van het bedrijf en dat raken ze dan ook nog kwijt.'

Richard Spoor, Tribune, mei 2002.

Vanaf het moment dat de gezondheidsrisico's duidelijk waren hebben de fabrikanten zich verdedigd met het dreigement van werkloosheid. Overheden, vakbonden en meermalen ook de arbeiders zelf zijn heel lang gevoelig geweest voor dit argument. In feite werd voorbij gegaan aan de jarenlange onwil bij asbestcementbedrijven als Eternit om naar alternatieven voor asbest te zoeken of reeds beschikbare alternatieven te gebruiken. Het argument van werkloosheid kan gedijen in een economisch klimaat waarin veel werkloosheid is en mensen vrezen voor armoede. Daarom konden ook al heel vroeg in de vorige eeuw voor het vuile en gevaarlijke werk arbeiders uit het buitenland worden aange trokken. Naar de gezondheid van hen die teruggingen werd later niet omgekeken. De productie van asbestcement kwam tot een hoogtepunt in de jaren 60 en 70⁷⁴, toen in een reeks van West-Europese landen geen sprake was van structurele werkloosheid. Niet de werkgelegenheid maar de winstgevendheid was toen het motief om door te gaan, ondanks de in die jaren doorbrekende kennis over het gevaar van asbest.

De overheid

De overheid in Nederland, in het bijzonder het Ministerie van Economische Zaken, heeft een kwalijke rol gespeeld als belangenbehartiger

⁷⁴ Zie bijlage 11 voor een overzicht van de invoer van asbest in Nederland.

van enkele grote ondernemers. In de kernlanden van de vier families van de Eternit-holdings, Zwitserland, België, Frankrijk en Oostenrijk is dit nog sterker het geval geweest. De door de politiek getoonde onwil om het belang van de volksgezondheid te laten prevaleren boven het gewin van de asbestcementbedrijven legt een zware hypotheek op de Nederlandse overheid.

Dat betekent niet alleen dat de overheid een vérstrekkende verplichting heeft tegenover asbestslachtoffers in ons land, maar ook dat het de taak van de overheid is om ervoor te zorgen dat de gigantische asbestervenis wordt opgeruimd.

Daarnaast ligt op de overheid de steeds dringender taak om tot een volledige inventarisatie en sanering van asbesthoudende gebouwen, woningen en terreinen over te gaan. Daarbij dient de overheid zowel in organisatorische als financiële zin het voortouw te nemen. Elk jaar dat de overheid daarmee wacht, worden niet alleen het aantal asbestslachtoffers, maar ook de problemen en de kosten groter.

Het verantwoordelijk stellen van de verantwoordelijken voor de schade aan mens en milieu, is van direct belang voor de betrokken mensen en landen. Maar tevens kan het een signaal zijn voor al die bedrijven in landen waar nu nog geen verbod geldt, om snel en uit eigener beweging te stoppen.

Aanbevelingen

Op basis van dit onderzoek doen de auteurs de volgende vier aanbevelingen:

- 1 De overheid dient te zorgen voor een volledige nationale inventarisatie van de aanwezigheid van asbesthoudende stoffen en materialen in gebouwen en de bodem.
- 2 Na inventarisatie dient er een planmatige sanering plaats te vinden. De kosten van de bodemsanering rond de Eternit-fabriek in Goor en de voormalige Asbestonafabriek in Harderwijk moeten – indachtig de visie van EU milieuministers ‘de vervuiler betaalt’ – op Eternit Nederland en haar moedermaatschappij Eternit België worden verhaald.
- 3 Alle slachtoffers van blootstelling aan asbest hebben recht op volledige schadevergoeding. De Staat dient deze schade door middel van een voorschot te betalen en vervolgens op de aansprakelijke veroorzaker van deze schade te verhalen.
- 4 Er dient een parlementaire enquête te komen naar het gebruik van asbest in Nederland en de gevolgen ervan in de breedste zin.

Achtergrondmateriaal

Als u zich verder in het onderwerp wilt verdiepen, zijn de volgende publicaties een goede start:

- A. Burdorf, J. Barendrecht, P. Swuste en D. Heederik, 1997, *Schatting van asbestgerelateerde ziekte in de periode 1996-2030 door beroepsmatige blootstelling in het verleden*, Vuga Uitgeverij B.V. Den Haag.
- B.L. Castleman, 2004, *Asbestos: Medical and Legal Aspects*, 5^e editie,

- Aspen Publishers, New York [De geschiedenis van het gebruik van asbest in de Verenigde Staten]
- W. Catrina, 1985, *Der Eternit-Report, Stephan Schmidheiny's Schwere Erbe*, Orell Fussli Verlag, Zurich. [Een toelichting op de geschiedenis van het Zwitserse Eternitconcern en haar opvattingen over het gebruik van asbest]
- J.M. van Dunné (red.), 1994, *Asbest en aansprakelijkheid, bewijsvragen, milieu en productaansprakelijkheid*, Gouda Quint B.V. Arnhem.
- J. De Ruiter, 1997, *Asbestslachtoffers, advies in opdracht van de Staatssecretaris van Sociale zaken en Werkgelegenheid*, Vuga Uitgeverij B.V. Den Haag.
- O. Staub, 1994, *Von Schmidheiny zu Schmidheiny*, Zürich. [Geschiedenis van het Zwitserse Eternitconcern]
- P. Swuste, A. Burdorf en L. van Vliet, 1985, *Asbest, de vervanging van het magisch materiaal, verslag van het symposium, gehouden op 3 september 1985*, Technische Hogeschool Delft, Delftse Universitaire Pers
- P. Swuste, A. Burdorf en J. Klaver, 1988, *Asbest, het inzicht in de schadelijke gevolgen in de periode 1930-1969 in Nederland*, Delftse Universitaire Pers
- G. Tweedale, 2000, *Magic Mineral to kill dust, Turner and Newall and the Asbestos Hazard* [Geschiedenis van het gebruik in het Verenigd Koninkrijk, in het bijzonder bij multinational Turner and Newall]

Bijlage 1

Geschiedenis van asbestcement

Opkomst en ommekeer

Asbest is een minerale vezel die al in de oudheid werd gebruikt. In meerdere culturen had men ontdekt dat asbest bijzonder gunstige eigenschappen had. Het was onbrandbaar (de eigenschap waar de naam asbest naar verwijst), slijtvast en bruikbaar voor versteviging in aardewerk en textiel. Door deze eigenschappen en door haar isolatievermogen werd asbest vooral een gewild product bij de op gang komende industrialisering in de 19^e eeuw. Met asbest konden hete onderdelen van machines worden geïsoleerd en hete leidingen worden verpakt. Ook handschoenen en sokken van asbesttextiel hielpen tegen de hitte van vuren en ijzeren platen. Talloze nieuwe toepassingen volgden, zoals de isolatie in schepen en voering van remmen. In het jaar 1900 werd echter een toepassing gepatenteerd die in omvang van gebruik alle andere toepassingen zou overtreffen, namelijk de versteviging van cement met asbest.

De Oostenrijkse asbestwarenfabrikant Ludwig Hatschek is de uitvinder van het asbestcement. Na jaren experimenteren lukte het hem in 1899-1900 om een industrieel procédé te ontwerpen voor de menging van portlandcement met asbest om zo verstevigde platen te verkrijgen voor de productie van een nieuw soort dakbedekking, die kon concurreren met bestaande producten. Een patent op het procédé werd in zo-

veel mogelijk landen ingediend. Ook werd een merknaam bedacht, Eternit, dat komt van het Latijnse aeternus, wat eeuwig of onsterfelijk betekent. Deze merknaam werd beschermd. In ieder land mocht er maar één firma met toestemming van Hatschek de naam Eternit gebruiken. Licenties met de merknaam werden al vroeg verworven in België, Frankrijk, Zwitserland, Italië, Engeland en in de VS. Moeizamer ging het in Duitsland, waar het patent werd aangevochten. De eerste fabriek werd gebouwd in Vöcklabruck (Ober-Österreich). Grote voorraden asbest kon goedkoop worden verkregen uit Rusland, daar voor het asbestcement een korte vezellengte werd gebruikt waar men toen nog weinig mee wist te beginnen. Het was gewoon afval dat er al lag als gevolg van de zoektocht naar lange vezels die gesponnen werden tot asbesttextiel. Het nieuwe product werd al snel een succes, mede door nieuwe toepassingen, zoals golfplaten (sinds 1910) en sierplaten voor keukens en badkamers en voor het afdekken van façaden (vanaf 1927). De kern van het succes lag niet alleen in de bijzondere eigenschappen van het materiaal, maar ook in de mogelijkheid om met industriële methoden platen van diverse maten en vormen te maken.

In 1911 bedacht de Italiaanse ingenieur Adolfo Mazza het plan om een procédé te ontwikkelen voor de productie van buizen van asbestcement. De productie begon in 1916. In de jaren 20 vonden in diverse landen technische verbeteringen plaats, waardoor industriële massaproductie mogelijk werd en ook buizen met een grotere diameter konden worden gemaakt. Buizen van asbestcement werden vanaf toen op grote schaal voor de waterleiding gebruikt, die toen in steeds meer gemeenten werden geïntroduceerd. Een belangrijk voordeel van asbestcement is dat platen en buizen met een lichter gewicht kunnen worden gemaakt dan voorheen mogelijk was.

Tijdens de Eerste Wereldoorlog stagneerde de productie in Europa omdat asbest als een militair-strategisch materiaal werd beschouwd vanwege de onbrandbaarheid. Het werd vooral in oorlogsschepen gebruikt als isolatiemateriaal. In de jaren 20 groeide het gebruik van asbestcement weer fors, mede door nieuwe toepassingen (buizen, wand-

bekleding). Er werd veel geëxporteerd naar landen buiten Europa. In de jaren 30 stagneerde de groei door de grote depressie in de economie. Wel werden toen de eerste fabrieken gevestigd in Latijns Amerika. Het Italiaanse bedrijf Eternit Pietra Artificiale vestigde zelfs een fabriek in Japan (1932). Tijdens de Tweede Wereldoorlog werd het asbest opnieuw gereserveerd voor militaire doeleinden en stakte de aanvoer; de aanvoer van cement werd gerantsoeneerd.

Na 1945 begon de grote expansie in het gebruik van asbestcement. Bedrijven met de merknaam Eternit profiteerden volop van de groeiende vraag en werden in veel landen de dominante producent van asbestcement. Fusies en overnames leidden er toe dat er enkele reuzen ontstonden die de wereldmarkt gingen beheersen, namelijk de Zwitserse branche van de familie Schmidheiny en de Belgische branche van de familie Emsens. In de Oost-Europese landen werden fabrieken ontgind en in staatshanden gebracht. Dit trof ook de Eternitbedrijven van de familie Hatschek. In de jaren 50 en later werden door West-Europese bedrijven ook fabrieken gevestigd in Afrika, in nieuwe landen van Latijns Amerika en in Azië.

In de jaren van wederopbouw in continentaal Europa paste het materiaal bij de industriële manier van werken die in de bouw zijn intrede deed. Ook andere toepassingen van asbest namen toe, zoals voor brandbeveiliging, maar bovenal voor asbestcement. Het asbestcement werd vooral in de utiliteitsbouw op grote schaal toegepast, in afdekplaten, luchtkanalen en daken. Asbestcementplaten vindt men ook in façaden van flats. Bijzonder gewild is het materiaal in de landbouw voor het bouwen of bedekken van schuren. Op kleinere schaal werden vanaf 1910 in Europa goedkope woningen voor fabrieksarbeiders gebouwd met afscheidingen, wandbekleding en daken van asbestcement, het zogeheten 'Eternithuis'.⁷⁵ In de jaren 50 werden door Eternit Nederland in Goor nog personeelswoningen gebouwd met binnenwanden van asbestcement. In de Derde Wereld wordt nog steeds op grotere schaal asbestcement gebruikt voor goedkope woningen.

De groei kwam tot een hoogtepunt in de jaren 70, maar toen kwam ook een ommekeer door de opkomst van het publieke debat over de geva-

⁷⁵ In 1916 werd in Nederland bij Amersfoort een dorp gebouwd voor Belgische oorlogsvluchtelingen met woningen die volledig bestonden uit materialen van het Nederlandse asbestcementbedrijf Martinit. Het dorp heette Elisabeth-dorp. 'Martinit'-huisjes werden ook gebouwd voor de Staatsmijnen in Heerlen.

ren van asbest voor de gezondheid. Hoewel de toepassing van asbest in het asbestcement een tijdlang buiten de schijnwerpers bleef begon bij enkele bestuurders van Eternitbedrijven het besef door te dringen dat dit niet eeuwig zou duren en naar andere soorten vezels moest worden gezocht voor de versterking van cement. Door sluiting, overschakeling op andere producten en door verkoop/aankoop concentreerde zich de productie van asbestcement steeds meer in één concern, de Belgische Eternit Groep, later Etex geheten, die de productie wereldwijd gezien - naar eigen zeggen - pas overal is gestopt met ingang van 1 januari 2004. Lokale producenten in landen waar het gebruik niet verboden is zijn na die datum doorgedaan. Daaronder de grote volkrijke landen van Azië. In landen die samen twee derde van de wereldbevolking omvatten gaat het gebruik van asbestcement nog gewoon door. In het bijzonder in China, India, Indonesië en Vietnam is het gebruik enorm gestegen.

De geschiedenis van de Eternitbedrijven

Verdeling van markten

Na 1900 worden in een reeks van Europese landen en in de VS zelfstandige bedrijven opgericht die werken met het patent van Hatschek en met de merknaam Eternit. Een uitzondering vormt Nederland, waar in 1912 de Martinit-fabriek is opgericht.⁷⁶ Voor de verdere ontwikkeling zijn vooral de bedrijven in België en in Zwitserland van belang. Zij raken met elkaar verbonden en verdelen later grotendeels de markt.

⁷⁶ Officiële naam: 'Eerste Nederlandse Fabriek van Asbest-Cementplaten 'Martinit'.

⁷⁷ De 'Schweizerischen Eternit-Werke AG', gevestigd in Niederurnen.

⁷⁸ In Oostenrijk had Ludwig Hatschek in 1907 ook zelf een cementfabriek opgezet.

⁷⁹ Zie Hans O. Staub, 'Von Schmidheiny zu Schmidheiny', 1994, p 50.

⁸⁰ Er is ook een dochterbedrijf 'Eternit-Bau AG', opgericht in 1910, die o.a. de goedkope woning 'das Eternit-Haus' bouwt. In 1924 wordt ook de stichting 'Wohnkolonie Eternit' opgericht.

In 1903 verwerft een groep Zwitserse beleggers de licentie om asbestcement te produceren onder de merknaam Eternit.⁷⁷ De productie start in 1904. Het cement wordt betrokken van andere firma's, in het bijzonder van Holderbank, het cementbedrijf waar onder andere Ernst Schmidheiny sinds 1914 door een fusie een aanzienlijk belang in heeft. In 1919 vat directeur Baer het plan op om een eigen cementfabriek op te zetten om zelfvoorzienend te worden.⁷⁸ Asbestcement bestaat namelijk voor ongeveer 85 procent à 90 procent uit cement. Het plan van Baer is een gevaar voor de omzet van Holderbank. Volgens een toen al beproefd recept 'If you can't beat them, join them'⁷⁹ gaat Schmidheiny met Baer een overeenkomst aan om samen de meerderheid te verwerven in de aandelen van de Eternit-Werke.⁸⁰ Dit vindt plaats in 1920. Met deze stap versterkt de familie Schmidheiny haar positie in de

bouwwereld, waarvoor naast cement ook andere bouwmaterialen werden geproduceerd.⁸¹ In 1923 wordt een holding gevormd onder de naam Amiantus AG, terwijl het oorspronkelijke bedrijf wordt omgedoopt in Eternit AG Niederurnen. De Schmidheiny's hebben een dominerend belang dat later nog groeit. In 1925 richt Schmidheiny Glanz-Eternit op voor wandbekledingen van Eternitplaten.⁸²

In België wordt in 1905 een Eternitbedrijf opgericht in Haren door de cementproducent Alphonse Emsens onder de naam Eternit SA. Als enige krijgt Emsens de licentie, door de aanbidding van een pakket aandelen in zijn bedrijf aan Ludwig Hatschek. Een Hatschek komt ook in het bestuur. In 1927 wordt door Emsens het bedrijf Eternit Emaillé opgericht en in 1929 wordt de holding Financière Belge de l'Asbesto-Ciment gevormd.⁸³

In 1922 neemt Eternit Zwitserland een belang in Eternit België, en Amiantus neemt in 1924 een belang in het Belgische cementbedrijf Cimenteries & Briquetteries Réunies (CBR), waarin ook de Emsens een fors belang hadden.⁸⁴ De Schmidheiny's krijgen tevens bestuursposities in de Belgische Eternitbedrijven.

In 1922 nodigt Alphonse Emsens de Noordfranse industrieel Joseph Cuvelier uit om een asbestcementbedrijf op te richten met behulp van zijn licentie. Er komt een fabriek in Prouvy-Thiant, met de naam SA Eternit France. En er wordt een holding opgericht, SA Financière Eternit⁸⁵, met een fors minderheidsbelang van Emsens. Tegelijk krijgt Cuvelier een belang in Eternit België. De families hebben wederzijds een lid in het bestuur van hun bedrijven. Van de Emsens' komen later meerdere leden in het bestuur van het Franse bedrijf. In hetzelfde jaar is, zoals gezegd, ook een verbinding met de familie Schmidheiny tot stand gekomen. Met de verkoop van aandelen in het eigen bedrijf aan Schmidheiny kon Emsens investeren in het Franse bedrijf.

Vanaf 1922 zijn de vier families generaties lang met elkaar verbonden. De grootste invloed hebben de families Schmidheiny en Emsens. Hun bedrijven stichtten later samen de meeste filialen buiten Europa met een werkafpraak wie het grootste belang en de meeste zeggenschap

⁸¹ Oorspronkelijk hout en tegels, en later ook gips. Jacob Schmidheiny voerde daar het bewind.

⁸² In 1969 wordt het ondergebracht in Eternit AG.

⁸³ In 1923 komt een tweede fabriek in Kapelle op den Bos. Deze vestigingsplaats wordt de belangrijkste en bestaat nog steeds.

⁸⁴ In feite moest de familie Emsens, die ook grote belangen had in de zandwinning (via Sibelco), kort na de Eerste Wereldoorlog haar meerderheid van aandelen in CBR opgeven. De controle over drie grote bedrijven ging haar financiële mogelijkheden te boven. Holderbank verwerft in 1925 de meerderheid in het bedrijf Ciments d'Obourg dat ook een aandelenpakket heeft in CBR.

⁸⁵ De holding krijgt een meerderheidsbelang in het in 1903 opgerichte Eternitbedrijf 'Société du Fibrociment' in Poissy (bij Parijs).

heeft. De Schmidheiny's hebben daarbij een extra ijzer in het vuur door de expansie van het cementconcern Holderbank waar zij in gaan domineren. Filialen van Holderbank leveren vaak cement aan een Eternitbedrijf.

In 1928 stichtten Schmidheiny en Emsens samen een nieuw bedrijf in Duitsland, de 'Deutsche Asbest-Zement AG Berlin'.⁸⁶ Ook enkele andere Eternitbedrijven in Europa hebben een klein pakket aandelen. In hetzelfde jaar krijgt Emsens een aanzienlijk belang in het Nederlandse Martinit.⁸⁷

Concentratie binnen Europa

In de snel groeiende markt voor producten van asbestcement duiken vroeg concurrenten op die geen licentie hebben verworven van Hatschek. Zij produceren met andere technieken totdat het patent verlopen is. In de loop der jaren raken vele overvleugeld door de Eternitbedrijven en worden zij deels overgenomen. In 1932 verwerft bijv. Eternit België een meerderheidsbelang in het Nederlandse bedrijf Martinit, en heeft Eternit Zwitserland waarschijnlijk ook een pakket aandelen. Leden van de families Emsens en Schmidheiny komen in de directie en in de raad van Commissarissen. In 1936 wordt een nieuwe fabriek in Goor opgericht, die in 1937 in bedrijf komt. Later worden in Nederland ook Asbestona in Harderwijk, Nefabas in Oosterhout en Ferrocal in Doesburg overgenomen.⁸⁸ In 1962 komt Eternit Nederland voor 100 procent in Belgisch bezit.

Zeer succesvol zijn de Zwitsers en de Belgen. De Zwitsers hebben een monopolie en de Belgen een bijna - monopolie in eigen land, en de eigenaren zijn ook invloedrijk in andere bouwmaterialen. Dit geldt voor de Schmidheiny's nog meer dan voor de Emsens. Maar de Belgische fabrieken hebben gunstiger exportmogelijkheden door hun verbinding over water. De gezamenlijke controle over het Duitse Eternit verzekert hen ook van een blijvend sterke positie in Duitsland. Beide families hebben in het algemeen in de bedrijven waarin

⁸⁶ Eternit Zwitserland heeft dan 27% en Eternit België 20%. Later krijgen ze samen de meerderheid.

⁸⁷ Een belangrijke leverancier van cement was de ENCI (Maastricht), waarin Holderbank al in 1926 een aanzienlijk belang verwierf, zodat Ernst Schmidheiny president-commissaris werd. De ENCI is opgericht door een voorloper van CBR, die door Emsens werd gecontroleerd.

⁸⁸ Nefabas is opgericht in 1939 in Heemstede en is in 1950 verhuisd naar Oosterhout. Het bedrijf produceerde asbestpapier, - karton en - vilt. Asbestona is opgericht in 1935 in Harderwijk en produceerde asbestcement. Sluiting van beide vond plaats in 1983.

zij direct of indirect participeren posities in de raden van bestuur en commissarissen.

De Eternitbedrijven zijn niet allemaal even succesvol. Het Oostenrijkse bedrijf wordt door de uitkomst van beide wereldoorlogen zwaar gehinderd in haar expansie. In Frankrijk blijft er een sterke concurrentie van asbestcementbedrijven die in de loop van de tijd zijn opgegaan in de Saint-Gobain groep. Eternit Frankrijk krijgt later een controlerend belang in bedrijven in Portugal en Italië (Edilit), maar komt zelf steeds meer in handen van Eternit België. In 1948 was er nog een verbinding met Eternit Spanje (Uralita); in 1975 niet meer.⁸⁹ Het Duitse Eternit wordt van het begin af aan gecontroleerd door de Belgen en Zwitsers en groeit daardoor alleen in eigen land. Eternit UK (Engeland) is door afspraken met T&N beperkt in haar groeimogelijkheden in eigen land en komt in handen van de Belgen, voor wie zij eerder al importeur waren. Het latere Eternit Building Products ontstaat in 1976 uit een fusie tussen drie bedrijven die al geheel of voor een deel in handen waren van Eternit België. In 1986 wordt nog in een joint venture met T&N in Engeland Eternit Tac opgericht.⁹⁰ In 1988 komt Tac geheel in handen van de Belgen. Het Italiaanse Eternit is in de jaren 30 succesvol, in het bijzonder op de markt van buizen, maar komt na de oorlog grotendeels in Belgische en Zwitserse handen, met eerst een meerderheid van aandelen voor de Belgen en vanaf 1973 voor de Zwitsers. De Zwitsers en de Belgen hebben ook belangen in Zweedse Eternitbedrijven.

Een apart geval is Dansk Eternit uit Denemarken, dat wel geregelde contacten heeft met andere Eternitbedrijven, maar buiten de formele samenwerking blijft. De holding Dansk Eternit die in 1927 is gevormd participeert in andere Eternitbedrijven in Skandinavië. Zij controleert een asbestmijn in Cyprus.

Nadat in de jaren 70 het publieke debat over de gevaren van asbest is ontbrand en er een steeds strengere wetgeving komt gaan de verhoudingen schuiven. De Zwitserse groep onder leiding van Stephan Schmidheiny gaat zich als eerste stap voor stap terugtrekken uit de pro-

⁸⁹ Meer gegevens zijn nog niet beschikbaar. Het Franse Eternit publiceerde, evenals het Zwitserse Eternit, geen jaarverslagen.

⁹⁰ TAC – Turners Asbestos Cement – was een filiaal van T&N dat al in 1926 was gevormd. De joint venture komt neer op een halve overname.

ductie van asbestcement. Schmidheiny sluit enkele fabrieken – onder andere in Casale Monferrato (Italië) – en verkoopt in 1989 en 1990 aandelen in Eternitbedrijven in Europa aan de Belgische groep, inclusief de 25 procent in Compagnie Financière Eternit. Alleen het Zwitserse Eternit AG wordt overgedaan aan zijn broer Thomas Schmidheiny, die dan Holderbank grotendeels bezit en bestuurt. In 1991 blijkt de Belgische groep een aandeel van 20 procent in het Zwitserse Eternit AG te hebben, dat in 1994 afgestoten wordt. Onduidelijk is of het aandeel toen verworven is van derden of al langer in één of andere constructie in bezit was. De Belgen weten ook hun aandeel in de Franse groep – inmiddels Etex geheten – stap voor stap op te voeren en nemen de rest over in 1994. Daarmee verwerven ze ook de meerderheid van aandelen in Edilit. Naast de aankoop van aandelen in bedrijven die uit het asbestcement stappen nemen de Belgen na de val van de muur in Berlijn via Eternit Duitsland ook nieuwe belangen in bedrijven in Oost-Europa, namelijk in Polen en Litouwen.

Expansie buiten Europa

Ernst Schmidheiny was reeds in 1925 begonnen met investeringen in cementfabrieken in Egypte en later in Libanon. Een asbestcementfabriek volgde. In de jaren 30 is de aandacht alleen gericht op de cementmarkt en op belangen in asbestmijnen. Daardoor komen de Zwitsers onder andere in Zuid-Afrika terecht. Eternit België richt zich eerst op Zuid-Amerika. In 1935-1937 komt er een vestiging in Argentinië. Daarna volgen Chili, Peru en Uruguay.⁹¹

Enkele jaren na de Tweede Wereldoorlog, als de zaken in West-Europa op stoom raken, komt er een nieuwe golf van vestigingen buiten Europa. In Latijns Amerika werken de Zwitsers en de Belgen nauw samen en verdelen zij de zeggenschap. De zeggenschap berust bij de partij met de meeste aandelen. De Zwitsers domineren in Midden-Amerika, Brazilië, Colombia en Venezuela. De Belgen in de rest van Zuid-Amerika. Er zijn ook minderheidsdeelnemingen uit het land van vestiging. Aanvankelijk hebben de Europeanen de meerderheid, maar er komen

⁹¹ Er komen ook filialen van Fadamac in Argentinië en Brazilië. Fadamac (Société pour la Fabrication de Matériaux de Construction) is van oorsprong een Belgisch bedrijf waarin de holding Financière Belge de l'Asbeste-Ciment een aanzienlijk belang heeft. Fadamac gebruikt lange tijd voor een aantal producten asbest. Zie bijvoorbeeld het jaarverslag Eteroutremer over 1978, p 12.

in de jaren 60 wetten die verbieden dat buitenlandse partijen de meerderheid van aandelen in handen hebben. In de praktijk maakt het niet zoveel uit omdat de controle over belangrijke technische kennis bij de Zwitsers of de Belgen blijft.

In Afrika is er een terreinafbakening langs koloniale lijnen. Eternit België vestigt filialen in Kongo en Burundi. Aangenomen kan worden, dat Eternit België in 1971 aan Eternit Nederland opdracht gaf een filiaal in Indonesië te stichten.⁹² Eternit Frankrijk vestigt bedrijven in Marokko en Tunesië. In Marokko hebben de families Emsens en Cuvelier ook belangen in de cementvoorziening. Daarnaast vestigt Eternit België bedrijven in de voormalige Engelse kolonie Nigeria. In Nigeria zit ook Eternit Italië. Met Eternit Portugal deelt het vestigingen in de Portugese koloniën Angola en Mozambique. Eternit Zwitserland zit direct of indirect in voormalig Engelse koloniën.

In Azië beperken de Zwitsers zich tot enkele vestigingen (joint ventures) in het Midden-Oosten en wordt door de Belgen een vestiging opgezet in de Filippijnen. In 1973 komt er een joint venture met Toray in Japan, de Toray Glasal Corporation.⁹³ Voor de verdere expansie in Azië wordt in 1962 door Eternit België een samenwerkingsverband opgericht met Johns-Manville, Turner & Newall en Eternit Frankrijk onder de naam TEAM. Onder de hoede van TEAM komen er asbestcementbedrijven in Bangladesh, Pakistan, Indonesië, Vietnam, Turkije en later China. Daarnaast ook in Kenia, Senegal, Griekenland en Mexico. De Belgen beginnen in TEAM met een participatie van 8,8 procent, maar deze participatie stijgt in de loop der jaren. Nadat J-M en T&N in de jaren 80 in problemen raken door de aanzwellende kritiek op asbest gaan zij hun belangen in TEAM overdoen aan Eternit België.⁹⁴ Ook aandelen van Eternit Frankrijk in TEAM worden overgenomen. Turner & Newall verkoopt in 1989 ook haar aandelen – ruim 49 procent – in het Indiase bedrijf Everest Ltd aan Eternit België. In hetzelfde jaar verkoopt Stephan Schmidheiny bijna al zijn aandelen in asbestcementbedrijven in Latijns-Amerika, Azië en Afrika aan de Belgen of aan lokale ondernemers.⁹⁵ In Brazilië wordt het aandelenpakket verkocht aan het Franse concern Saint-Gobain.

In 1989 is bijna alles in Belgische handen wat eerder met anderen werd

⁹² In het verslag van OR-vergadering van 19 februari 1971 van Eternit Goor staat: “De voorzitter deelt mee dat Eternit Nederland de opdracht heeft gekregen een A/C-platenfabriek in Indonesië te stichten en de productie hier op gang te brengen. Gehoopt wordt dat begin 1972 met de productie van één platenmachine zal kunnen worden gestart’. Eternit-personeel uit Goor werd uitgezonden om het personeel in de Eternitfabriek in Indonesië op te leiden.

⁹³ Samenwerking begint al in 1954, voor de import van de sierplaten glasal.

⁹⁴ Eternit België had overigens jarenlang een klein aandelenpakket in J-M (0,36 procent). En J-M had een tijd aandelen in Eternit Duitsland (10 procent).

⁹⁵ Eerder zijn ook aandelen verkocht aan lokale ondernemers. Bijvoorbeeld in Bahrein in 1985.

gedeeld. In 1990 komt ook Eternit Inc (Verenigde Staten) in Belgische handen.⁹⁶ Om één en ander te financieren worden weer bedrijven en aandelenpakketten verkocht. In de jaren 90 worden fabrieken gesloten in Kenia, Angola, Senegal, Zaïre (Kongo), Burundi, Bangladesh en Paraguay.⁹⁷ Met het oog op de diversificatie en op de overgang naar asbestvrije productie worden later opnieuw bedrijven en aandelenpakketten doorverkocht.

Asbestmijnen

Al vroeg nemen grote producenten van asbestwaren aandelen in asbestmijnen of openen zij zelf nieuwe mijnen. Hiermee wordt een geregelde aanvoer van asbest verzekerd en kan met de winstmarges geschoven worden. De Eternitbedrijven beginnen hier overigens laat mee.⁹⁸ Bij de vorming van SAIAC speelt de beheersing van de grondstoffenmarkt een belangrijke rol. Met gezamenlijke afspraken wordt beoogd de omvang van de productie in de voornaamste landen af te stemmen op de te verwachten behoefte en die onderling te verdelen. Zo kan een goede prijs gemaakt worden zonder het risico van tekorten voor de voornaamste fabrikanten. In afspraken kan zelfs vastgelegd worden dat de prijs van ruw asbest voor concurrenten iets hoger komt te liggen.⁹⁹

⁹⁶ Eternit Inc bestond al in 1910.

⁹⁷ Trends – 19 oktober 1995.

⁹⁸ T&N bezit reeds mijnen in Rhodesië en verwerft de Bell Mine in Canada bij de overname van Keasbey & Mattison in 1934.

⁹⁹ Een dergelijke afspraak wordt gemeld in een verslag van T&N-baas Shepherd over zijn reis in de VS in het najaar van 1938.

‘de wereldmarktprijzen op een economisch aanvaardbaar niveau houden’

Uit het jaarverslag 1929 van T&N:

‘Het beleid van Turner & Newall Limited in de marketing van ruw asbest is er op gericht oprechte en billijke regelingen te bereiken voor de levering van het asbest aan de belangrijkste fabrikanten van de verschillende landen in de wereld. Turner & Newall Limited is bereid om definitief toe te zeggen dat zij op elk moment zal leveren aan zelfs de kleinste fabrikant waar dan ook en wat ook zijn behoeften zijn. Zij verzekert verder de hele asbestindustrie dat zij haar bezittingen van tijd tot tijd verder zal uitbreiden om gelijke tred te houden met de behoeften in de wereld opdat, voor zover mogelijk, er voortaan geen tekort aan ruw asbest in de industrie meer zal zijn.

Het prijsbeleid in de distributie van ruw asbest van de Turner & Newall groep is er op gericht de wereldmarktprijzen op een economisch aanvaardbaar niveau te houden, waarmee bedoeld wordt dat de prijzen op een niveau liggen dat een maximale ontwikkeling van de industrie in de hele wereld mogelijk wordt. Hierdoor zal in de toekomst voldoende aanbod zijn in tegenstelling tot de vroegere situatie waarin fabrikanten van tijd tot tijd niet wisten of zij wel in staat zouden zijn ruw materiaal te verkrijgen.’

In 1941 richt het Franse Eternit de Société Minière de l’Amiante op.¹⁰⁰ Er wordt een mijn geopend in Corsica en er komen in 1947 bij de kapitaaluitbreiding ook minderheidsdeelnemingen van de Belgen en de Zwitsers – en enkele anderen. In 1974 wordt de mijn gesloten en de vennootschap geliquideerd.

De Schmidheiny’s werken in de oorlog samen met de Duitsers bij de winning van asbest in Joegoslavië, om zo van enige aanvoer verzekerd te zijn. Zij openen in 1947 mijnen in Rhodesië (Zimbabwe) voor de levering aan Everite Ltd. Hieruit ontwikkelt zich de firma Asbesco als onderdeel van Amiantus. In Zuid-Afrika worden vanaf 1961 mijnen geopend in Kuruman, waar blauw asbest wordt gewonnen. De holding is ook betrokken bij asbestwinning in Brazilië en Colombia, en via haar participaties in het Duitse en Belgische Eternit ook in Canada. In 1981 worden de mijnen in Zimbabwe en Zuid-Afrika

¹⁰⁰ Met een kleine minderheidsdeelneming van de Sociétés Réunies Everite-Situbé, indirect verbonden met het bedrijf in Poissy, evenals van Eternit Frankrijk.

verkocht en kort daarna in Colombia. In Brazilië gebeurt dit in 1990. Eternit België richt zich vooral op Canada. In 1962 – hetzelfde jaar waarin TEAM gevormd is – verwerft het een deelneming van 10 procent in Asbestos Corporation Ltd; later zakt het percentage. Een zelfde deelneming heeft het Duitse Eternit. Asbestos Corporation was tot dan toe het grootste zelfstandige mijnbedrijf. In 1963 wordt een nieuwe mijn in productie genomen, de Mine Advocate Ltd., waarin o.a. Eternit België participeert. Een andere grootaandeelhouder is Johns-Manville, zodat ook via deze weg een verbinding bestaat tussen beide concerns.

Kartelvorming: SAIAC SA

In 1929 gaan de Eternitbedrijven intensiever samenwerken door de oprichting van een kartel, de SAIAC. SAIAC is de afkorting van Sociétés Associés d'Industries Amiante-Ciment. Het gaat om bedrijven in België, Frankrijk, Duitsland, Oostenrijk, Hongarije, Tsjecho-Slowakije, Engeland, Spanje, Nederland, Italië en Zwitserland. Later volgen ook de bedrijven die in andere landen worden gevestigd door de betrokken families. Bij SAIAC is ook het Engelse asbestwarenconcern Turner & Newall (T&N) betrokken.¹⁰¹

¹⁰¹ Turner & Newall produceerde ook andere asbestwaren, en was marktleider in Engeland.

¹⁰² Zie Hans O. Staub, 'Von Schmidheiny zu Schmidheiny', 1994, p 42, en Werner Catrina, 'Der Eternit-Report', 1985, p 39.

¹⁰³ T&N heeft ook met enkele andere engelse firma's afspraken voor de 'British empire markets', met uitzondering van Australië, Ierland en Cyprus. Dit stopt formeel in 1948. Concurrentie is er voornamelijk van Cape Asbestos (Zuid-Afrika) en James Hardie (Australië).

Het secretariaat wordt in Zwitserland gevestigd, onder leiding van Ernst Schmidheiny. SAIAC dient de ontwikkeling van de asbestcementindustrie in geordende banen te krijgen door de concurrentie te beteugelen. Schmidheiny is de initiatiefnemer van het kartel. Hij had in Zwitserland al de nodige ervaring opgedaan met kartels in andere bouwmaterialen en zag hierin een middel om de grilligheden van de conjunctuur te beheersen.¹⁰² Bij de verdeling van markten gaat het in de eerste plaats om de afzet in het moederland en om de al bestaande exportbelangen, maar later gaat het ook om vestigingen in andere werelddelen, in het bijzonder in Latijns Amerika en Afrika. Turner & Newall opereert vooral in engels sprekende landen, met inbegrip van (voormalige) koloniën.¹⁰³ De Eternitbedrijven opereren vooral in anderstalige landen. Voor Groot-Brittannië en Ierland wordt 80 procent van de markt geclaimd door T&N en 20 procent voor de continentale

Eternitbedrijven.¹⁰⁴ Zij deden daar al langer zaken. T&N verwerft in 1929 patenten van het Italiaanse Eternit voor de productie van buizen volgens het procédé van Mazza en betaalt flink voor de afspraak dat geen buizen meer op de Engelse markt worden gebracht.

De vorming van kartels is niet ongewoon in die tijd, en in Europa nog niet verboden. Een verbod komt pas tot stand in de EU in 1986.¹⁰⁵ In de VS daarentegen zijn kartels wel verboden en wordt al in 1928 een rechtszaak aangespannen tegen zeven Amerikaanse en Canadese asbestbedrijven. Een formele betrokkenheid van Amerikaanse bedrijven bij het Europese kartel is daarom ondenkbaar. Maar dit hoeft stilzwijgende afspraken niet in de weg te staan. Het grootste Amerikaanse bedrijf Johns-Manville heeft later vestigingen in Europa, maar is daar geen grote producent van asbestcementwaren. Het is wel actief in de grote landen in Latijns Amerika. Turner & Newall kan in 1934 het Amerikaanse asbestwarenbedrijf Keasbey & Mattison overnemen, maar creëert hiervoor een aparte holding in Canada om de kartelwet te ontduiken. Achter de schermen wordt toch overlegd met Johns-Manville en andere.

¹⁰⁴ The Monopoly Commission
'Asbestos and certain Asbestos
Products', Londen, 1973, p 128.

¹⁰⁵ In Engeland wordt de eerste
beperking opgelegd in 1948, met
een aanscherping in 1956. Uit een
onderzoek van de 'Monopolies
Commission' van het parlement in
1972 blijkt echter dat bij allerlei
asbestproducten ook na 1948
afspraken zijn gemaakt.

De rondreis van T&N-directeur Shepherd

In 1932 was in Londen een afspraak gemaakt om de markt in grondstoffen gelijkelijk te verdelen tussen de voornaamste producenten Canada, Rhodesië en Rusland (USSR). In 1933 onttrekt Johns-Manville zich aan een formele bevestiging, waarop president-directeur Shepherd van T&N door de VS en Canada reist om toch tot formele afspraken te komen, waarbij ook SAIAC betrokken is. Het leidt niet tot de beoogde resultaten, maar in de praktijk blijkt dat scherpe concurrentie vermeden wordt. Met het oog op de voorgenomen overname van Keasbey & Mattison door T&N laat president-directeur Brown van J-M weten dat zij bereid zijn samen te werken met een maatschappij als die voldoende kennis heeft van de markt in de VS om het heersende systeem van distributie niet te ontregelen. In een gesprek met topbestuurders van J-M-filiaal Raybestos-Manhattan laat Shepherd weten dat juist de waarde van een 'entente' ligt in de bereidheid te overleggen over prijzen, beheersing van de concurrentie, en indien nodig van de quota's. In 1944 komt er overigens een veroordeling door de US Federal Trade Commission, maar er volgen geen sancties. In 1961 vindt er een nieuw onderzoek plaats. Door K&M worden dan brieven vernietigd van T&N waarin wordt gewezen op de overeenkomst dat K&M niet zou opereren buiten bepaalde gebieden terwijl T&N niet direct zaken doet in de VS. Dit komt later aan het licht als T&N haar archieven moet openen.¹⁰⁶

Typerend voor de verhoudingen is een gebeurtenis in 1941. Max Schmidheiny heeft eind jaren 30 belangen genomen in een kalkgroeve voor cement in Zuid-Afrika, en overweegt in 1940 ook een asbestcementfabriek op te richten, daar asbest rijkelijk in het land voorhanden is en door de oorlogssituatie in Europa de productie van asbestcement terugloopt. Hij komt daarmee op het terrein van Turner & Newall. Het Engelse concern ziet echter teveel sociale spanningen in Zuid-Afrika om er verder in te willen investeren en is daarom bereid het binnendringen van de Zwitserse concurrent toe te staan, mits de merknaam niet Eternit wordt maar Everite! Dit wordt in een telegram bevestigd.¹⁰⁷ In 1941 wordt aldus de firma Everite Limited opgericht in Johannesburg. In hetzelfde jaar richt Schmidheiny een bedrijf op in

¹⁰⁶ Zie Barry Castleman, 'Asbestos: medical and legal aspects', 4^e ed. 1996, p 38.

¹⁰⁷ Tekst telegram: 'You can go ahead in South-Africa', 'Der Eternit-Report', p 45,46.

Brazilië, terwijl eerder in SAIAC was afgesproken dat de Belgen in Brazilië zouden investeren. Zij zagen er vanwege de oorlog echter van af.¹⁰⁸

Tijdens de oorlog kunnen veel afspraken geen stand houden. Na de oorlog wordt de draad in SAIAC weer opgepakt. Gezien de snelle groei van de vraag wordt niet meer zo strikt met quota gewerkt. In een gedenkschrift uit 1950 wordt de samenwerking als volgt getypeerd:

'Vandaag de dag werken meer dan 200 asbestcementwaren-fabrieken in de hele wereld volgens het procédé van Hatschek. Met het merendeel van deze ondernemingen heeft het bedrijf in Vöcklabruck, waar het begin van de asbestcement-industrie lag, een vriendschappelijke relatie. De actieve gedachtewisseling over ervaringen en verbeteringen heeft een vruchtbare uitwerking voor alle ondernemingen. De nauwe samenwerking bracht met zich mee dat snel achter elkaar nieuwe toepassingsmogelijkheden voor het asbestcement gevonden werd en dat door verschillende bedrijven nieuwe producten ontwikkeld werden.'¹⁰⁹

De afspraken over de verdeling van markten blijven doorgaan. Zo blijkt onder andere uit een tekst uit 1975. 'De Eternitfabrieken in West-Europa hebben afspraken gemaakt met betrekking tot hun afzetgebieden, zodat de productie van Eternit-Werke Ludwig Hatschek gericht is op de binnenlandse vraag.'¹¹⁰

¹⁰⁸ 'Der Eternit-Report', p 135.

¹⁰⁹ '50 Jahre Eternit-Werke Ludwig Hatschek', 1950, p 9-10.

¹¹⁰ Cornelia Binder, 'Die Asbestzementindustrie. Dargestellt an einem bedeutendem Österreichischen Unternehmen', Wenen 1975, p 118.

Naamswisselingen

In België worden enkele malen onderdelen herschikt en daarbij worden voortdurend nieuwe namen geïntroduceerd. Zo wordt in 1947 de Société Africaine Eternit opgericht met het oog op de stichting van filialen in Afrika. In 1966 wordt de holding Financière Belge de l'Asbeste-Ciment omgezet in Compagnie Financière Eternit (CFE). Eternit Emailé wordt dan samengevoegd met Eternit (Kapelle op den Bos). In 1978 wordt Eteroutremer opgericht met het doel de belangen buiten Europa te bundelen, en de Europese belangen vallen onder een nieuwe opzet van de Compagnie Financière Eternit. In 1989 wordt alles gebundeld in de Eternit Group, en in 1995 wordt de naam Etex. In 2003 wordt Etex gesplitst in een tak voor bouwmaterialen die de naam Etex blijft behouden en een tak voor plastic producten die de naam Aliaxis krijgt.

De dominantie van de familie Emsens loopt tot 1989 zowel via eigen aandelenpakketten als via participaties van bedrijven. Zij maken tot 2000 de meerderheid uit van de besturen.

In Zwitserland komen ook enkele wijzigingen. Voor de expansie in Zuid-Amerika wordt de Amindus Holding opgericht. Vanaf eind jaren 70 worden bedrijven gesloten of deelnemingen verkocht, met een stroomversnelling tussen 1988 en 1990. In 1988 worden een aantal Zwitserse bedrijven samengevoegd in de Eternova Holding. In 1989 verkoopt Stephan Schmidheiny Eternit AG Niederurnen aan zijn broer Thomas (Holderbank), en trekt zich terug uit buitenlandse Eternitbedrijven. De overgebleven bedrijven en deelnemingen in het buitenland worden in 1990 samengevoegd in Nueva Holding. Deze stoot in 1990 haar laatste belangen in Eternitbedrijven af .

Bijlage 4

Structuur Eternit groep Zwitserland en België

Verdeling van zeggenschap over Eternitbedrijven tussen de Zwitsers en de Belgen in 1985.¹¹¹

Zwitserse Groep

In Eternit Holding AG:

Zwitserland: Eternit AG*, Eternit Verkaufs AG*, Durisol Villmergen AG*

Duitsland: Eternit AG

Italië: Eternit Spa*

Costa Rica: APC, PPC,

Guatemala: Tubovinil

El Salvador: Tecno Plasticos

Honduras: Bobicassa

Zuid-Afrika: Everite Ltd

Saudi Arabië: Amiantit Co. Ltd

In Amindus Holding AG

Mexico: Eureka

Costa Rica: Ricalit

Honduras: Hondulit

El Salvador: Eureka

Nicaragua: Nicalit

¹¹¹ Werner Catrina, 'Der Eternit-Report', p 238. Alleen bedrijven zijn hier genoemd met een wezenlijk belang van de Zwitserse of Belgische groep. In veel bedrijven hebben beide groepen een belang. De zeggenschap berust volgens afspraak bij de groep met het grootste belang.

Guatemala: Duralit
Bolivia: Duralit
Venezuela: Eternit Venezolana
Colombia: Eternit Colombia
Equator: Eternit Ecuatoriana
Brazilië: Eternit SA

*) In deze bedrijven heeft de Zwitserse Groep een meerderheidsbelang; in de andere bedrijven een groot minderheidsbelang. In de meeste bedrijven heeft ook de Belgische Groep minderheidsbelangen.

Belgische Groep

In Cie.Financière Eternit SA**

België: Eternit SA
Nederland: Eternit NV
Engeland: Eternit Building Products
Frankrijk: SA Financière Eternit

In Eteroutremer**

Zaïre (Kongo): Eternit du Zaïre
Burundi: Eternit Burundi
Nigeria: Eternit Sapele
Angola: Lupral-Lusalite
Argentinië: Eternit Argentina, Fademac Argentina
Peru: Eternit Peruana
Chili: S.I. Pizarreno
Uruguay: Eternit Uruguay
Paraguay: Eternit Industrias Paraguayas
Brazilië: Fademac
Filippijnen: Eternit Corporation

***) De Zwitserse Groep heeft in deze holdings een belang van ongeveer 25%.

Bijlage 5

Deelnemingen Eternit België

Hieronder vindt u de lijst van voornaamste deelnemingen van Eternit België in bedrijven die met asbest werken, per 31 december 1967, 1977 en 1990¹¹²

	1967	1977	1990
Financière Eternit, Frankrijk	x	x	x
Etex, Frankrijk	x	-	-
Dalami, Frankrijk	-	x	-
Eternit, Nederland	x	x	x
Eternit Building Products, Engeland	-	x	x
Eternit, Italië	x	x	x
Eternit, Duitsland	x	x	x
Eternitrör, Zweden	-	x	-
TEAM, Luxemburg	x	x	-
Johns-Manville Corporation, VS	x	x	-
Asbestos Corporation Ltd, Canada	x	-	-
Advocate Mines, Canada	x	x	-
Eternit Argentina, Argentinië	x	x	x
Fadamac Argentina, Argentinië	x	x	x
Fabrica Peruana Eternit, Peru	x	x	x
Eternit Uruguay, Uruguay	x	x	x
Sociedad Industrial Pizarreno, Chili	x	x	x
Eternit do Brasil, Brazilië	x	x	-

¹¹² Zie de Jaarverslagen over 1967, 1977 en 1990 van de Compagnie Financière Eternit SA. Een x (kruisje) bevestigt deelneming, een - (min) niet. Door herschikking kunnen namen verdwijnen en nieuwe namen worden gebruikt. Zo valt Etex later onder Eternit Frankrijk, dat al een aanzienlijke deelneming had.

	1967	1977	1990
Fadamac, Brazilië	-	x	x
Eternit Venezolana, Venezuela	x	x	-
Eternit Colombia, Colombia	x	x	-
Colombit, Colombia	-	-	x
Eternit Pacifico, Colombia	x	x	-
Eternit Atlantico, Colombia	x	x	-
Eternit Ecuatoriana, Equator	x	x	-
Industria Asbestos Cemento, El Salvador	x	x	-
Ricalit, Costa Rica	x	x	-
Panac, Panama	x	x	-
Inerasbestos, Panama	-	x	-
Productos Duralita, Guatemala	-	x	-
Nicalit, Nicaragua	-	x	-
Grupo Eureka, Mexico	-	-	x
Eternit Corporation, Filippijnen	x	x	-
Lusalite do Mocambique, Mozambique	x	-	-
Lupral de Angola, Angola	x	x	-
Cimianto de Angola, Angola	x	x	-
Eternit Burundi, Burundi	-	-	x
Everite, Zuid-Afrika	x	x	-
Asbestos Investments, Zuid-Afrika	x	-	-
A.C.P. Nigeria, Nigeria	x	x	-
Eternit Sapele, Nigeria	-	x	x
Nigerite, Nigeria	-	-	x
Giwarite, Nigeria	-	-	x
Emenite, Nigeria	-	-	x

Samenstelling besturen van Compagnie Financière Eternit (CFE) en Eternit Kapelle op den Bos

Uit jaarverslag CFE over 1966

CONSEIL D'ADMINISTRATION

MM. Jean EMSSENS,
Président.
André EMSSENS,
Vice-Président.
Louis A. de CARTIER de MARCHIENNE,
Administrateur-délégué.
Edouard BRACHT,
Guillaume CUVELIER,
Jules DUBOIS-PELERIN,
Alphonse EMSSENS,
Jacques EMSSENS,
Stanislas EMSSENS,
Frédéric HATSCHEK,
Paul JANSSEN de LIMPENS,
Alfred L. PENHALE,
Ernst SCHMIDHEINY,
Max SCHMIDHEINY,
Anton SCHRAFL,
Etienne van der REST,
Guy VOORTMAN.

COLLEGE DES COMMISSAIRES

MM. Georges CASSIERS,
Jacques COUPEZ,
Prosper de MATHELIN,
Louis de SADELEER,
Le Chevalier Albert de SCHAETZEN,
Robert de LATHUY,
Commissaire Reviseur.

Uit jaarverslag CFE over 1980

CONSEIL D'ADMINISTRATION

Baron de CARTIER de MARCHIENNE, *Président*
M. Jean-Marie EMSENS, *Vice-Président*
M. Etienne van der REST, *Vice-Président*
M. Charles VINCK, *Administrateur-délégué*
M. Philippe COLS,
M. Joseph CUVELIER,
M. Alphonse EMSENS,
M. André EMSENS,
M. Stanislas EMSENS,
M. Marcel GOBLET,
M. Frédéric HATSCHEK,
M. Paul JANSSEN de LIMPENS,
M. Ernst SCHMIDHEINY,
M. Max SCHMIDHEINY,
M. Stephan SCHMIDHEINY,
M. Anton SCHRAFL,
M. Guy VOORTMAN.

COLLEGE DES COMMISSAIRES

M. Georges CASSIERS,
M. Jacques COUPEZ,
M. Jean de MAERE d'AERTRYCKE,
M. Louis de SADELEER,
Chevalier Albert de SCHAETZEN,
M. Paul LURKIN, *Commissaire-reviseur.*

DIRECTION

M. Paul VAN REETH,
M. Luc WILLAME,
M. Frans VAN HOECK,
M. Eric DE BRUYN.

Uit jaarverslag Eternit Kapelle op den Bos over 1976

RAAD VAN BEHEER :

Baron de CARTIER de MARCHIENNE, *Voorzitter.*
H. Alphonse N. EMSENS, *Vice-Voorzitter.*
HH. Gui CUVELIER.
Alphonse EMSENS.
Jean-Marie EMSENS.
Rupert HATSCHEK.
Pierre LAGRANGE.
Paul LUYPAERTS.
Léon MOERENHOUT.
Max SCHMIDHEINY.
Stephan SCHMIDHEINY.
Guy VOORTMAN.
Etienne van der REST, *Afgevaardigde Beheerder.*
Charles VINCK, *Afgevaardigde Beheerder.*

COLLEGE VAN COMMISSARISSEN :

HH. Jacques COUPEZ.
Paul JANSSEN de LIMPENS.
Henri LIEKENS.
Hans STOFFEL.

DIRECTIE :

Baron de CARTIER de MARCHIENNE.
HH. Alphonse N. EMSENS.
Etienne van der REST.
Charles VINCK.

HH. Jean-Jacques BOGAERTS.	HH. Amaury EYBEN.
Fernand BOUCAU.	Alfred POTHEM.
Frans CAUWENBERGH.	Paul SCHRECK.
Marc della FAILLE.	Joseph VAN OVERSTRAETEN.
Joseph DUTORDOIR.	

Bijlage 7

Dividend Eternit Nederland¹¹³

Over het jaar	Dividend in NLG	procent
1938		3
1939		9
1946		6
1947	176.470,59	7,5
1948	225.000,00	9
1949	390.000,00	15
1950	705.882,35	15
1951	705.882,35	15
1952	705.882,35	15
1953	941.176,47	20
1954	1.082.352,94	23
1955	1.317.647,06	28
1956	1.317.647,06	28
1957	1.882.352,94	20
1958	1.882.352,94	20
1959	2.823.529,41	
1966	3.520.000,00	
1967	3.947.000,00	
1973	3.300.000,00	

¹¹³ Bron: jaarverslagen Eternit Nederland en Compagnie Financière Eternit. Na 1959 werden geen jaarverslagen meer gepubliceerd.

Over het jaar	Dividend in NLG	procent
1974	1.750.000,00	
1976	1.800.000,00	
1977	2.000.000,00	
1979	1.800.000,00	
1980	300.000,00	
1983	4.000.000,00	
1984	3.500.000,00	
1986	13.000.000,00	
1987	4.000.000,00	
1989	3.610.000,00	

Het dividend was tussen 1932-1937 en 1940-1945 nihil. Geplaatst kapitaal tot 1950 *f* 1,2 mln.; tussen 1950-1956 *f* 4 mln.; tussen 1957 - ? *f* 8 mln. Bron: Van Oss, Effectenboek, 1960.

Asbestcement: de hele levenscyclus

Lang hebben Eternitbedrijven beweerd dat asbestcement door de inkapseling van asbest ongevaarlijk is. Hoe zit het echter in werkelijkheid met de inkapseling? Daartoe moeten we naar verschillende stappen in de winning en het gebruik van asbest kijken.¹¹⁴

1. Delving, opslag, vrijmaking van vezels, transport

¹¹⁴ Een meer gedetailleerde opsomming van momenten (28) waarbij asbeststof vrij komt vindt men onder andere in het rapport van de Industriebonden NVV en NKV uit 1976. In 1977 verschijnt een 2^e rapport waarin gemeld wordt dat de directie van Eternit in Goor enkele maatregelen heeft getroffen. Niettemin worden nog 24 momenten opgesomd waarbij asbeststof vrijkomt.

Voordat het asbest in cement is omhuld moet het gewonnen worden in mijnen. De vezels zitten vast in gesteente en moeten daaruit losgeslagen worden. Vervolgens worden ze gesorteerd op grootte en opgeslagen voor transport. Of het gesteente wordt met asbest en al vervoerd en later gescheiden. Bij het transport worden zakken ook meermalen overgeladen, waarbij beschadigingen kunnen plaatsvinden. Bij al deze werkzaamheden komen vezels vrij die ingeademd kunnen worden. Het asbest wordt verzameld in daartoe bestemde zakken. Heel lang zijn er jute zakken gebruikt, ondanks de aanbeveling ondoordringbare zakken te gebruiken. Zowel bij het vullen, als bij het vervoer kunnen vezels vrij komen. Veel foto's en getuigenissen laten zien dat regelmatig wolken stof rondvliegen. Dit vindt plaats onder verantwoordelijkheid van de mijndirecties die voor een deel bestaan uit vertegenwoordigers van de twee grootste

Eternitconcerns. Eternit Zwitserland en Eternit België hadden lange tijd aanzienlijke belangen in asbestmijnen en een Emsens of Schmidheiny zat in de directie. Deze mijnen leverden overigens ook aan andere asbestbedrijven. Berichten over asbestziekten bij mijnwerkers en mensen uit de omgeving dateren al uit de jaren 30. In 1949 vindt er na de publicatie van een rapport over asbestose bij mijnwerkers en omwonenden een langdurige staking plaats in Quebec, waarbij eisen worden gesteld aan bescherming tegen het stof. Deze staking had gevolgen voor de aanvoer van asbest in onder andere Nederland.

Vlissingen

Nog in 1969 wordt door Asbestos Corporation een poging ondernomen om in Vlissingen een fabriek te krijgen voor de winning van asbest uit asbesthoudende ertsen uit Noord-Canada. Het gaat om 300.000 ton grondstoffen per jaar, dat zal leiden tot 100.000 ton gereed product en 200.000 ton afval.¹¹⁵ Het motief is om van aanvoer van asbest verzekerd te zijn als de havens in Canada dichtgevroren zijn. De brief is gericht aan het havenschap Vlissingen-Oost i.o. en is ondertekend door André Emsens, die ook directeur is bij Eternit België. Het havenschap wijst het verzoek af na advies te hebben ingewonnen van Stumphius die de monsters van Asbestos Corporation krijgt toegestuurd. Stumphius wijst in zijn rapport aan het havenschap op de gezondheidsrisico's op basis van zijn onderzoek op Walcheren en onderzoek elders. '*Als veroorzakers werden aangetoond de asbestsoorten chrysotiel, crocidoliet en amosiet.*' Uit een analyse van de monsters blijkt dat in het afval veel asbest zal achterblijven. Per kilo afval is het aantal inadembare vezels $\pm 5 \times 10^{14}$ (= 500.000.000.000.000).¹¹⁶ Het havenschap wijst daarop het verzoek af. Vervolgens komt er een fabriek in het Duitse Nordenham bij Bremerhaven.

¹¹⁵ Notulen van de vergadering van het bestuur van het Havenschap Vlissingen-Oost i.o. op 18 september 1969.

¹¹⁶ Brief van 21 november 1969 aan het havenschap. De analyse komt van het Instituut voor Gezondheidstechniek TNO, werkrapport F 1255 d.d. 14 november 1969.

2. Productie

¹¹⁷ Aldus ir. H.J. van 't Haaff in het blad *Onderneming*, 8 september 1978. Volgens Van't Haaff werden reeds in 1937 stofzuigers gebruikt *'die, met al hun technische beperkingen, een groot deel van het potentiële gevaar elimineerden.'* Een zeer rooskleurige voorstelling van zaken daar de meeste stof rondzweeft en de toenmalige stofzuigers kleine vezels niet konden invangen. Er werd nog veel met handvegers gewerkt, zo meldden de rapporten van de Industriebonden NVV en NKV in 1976 en 1977.

¹¹⁸ Zie onder andere rapportages van de Asbest Projektgroep in de jaren '80. Het 1^e rapport van de Industriebonden NVV en NKV uit 1976 meldt onder punt 26 dat er geen enkele verplichting was en het gebruik van stofkappen niet te doen was bij inspannende arbeid. In het rapport van Gresea uit 1979 wordt bijvoorbeeld gemeld dat in Nigeria bij Eternit Sapele afzuiginstallaties niet goed werden onderhouden en de arbeiders zelf een stofmasker moesten kopen als zij die wilde gebruiken, *'Etude du secteur de l'asbeste-ciment'*, p. 43. Het bericht speelt in 1970.

Bij de productie van asbestcement moeten zakken worden geleegd om de inhoud toe te voegen aan bakken met waterig cement. Het water wordt er later uitgeperst om platen asbestcement te krijgen. Deze platen worden op maat gesneden. In vroegere jaren werd hierbij veel met de hand gewerkt. Voor massaproductie komen later machines, maar er blijft vraag van bouwers naar unieke vormen en maten, die goedkoper met de hand kunnen worden gemaakt. In de vroegste jaren was er tijdens deze activiteiten geen stofafzuiging. In de jaren 30 worden stofmaskers ingevoerd en de eerste afzuigsystemen. Er is echter geen duidelijke norm en er wordt slordig mee omgegaan met het oog op de kosten. Arbeiders krijgen ook tot ver in de jaren 70 niet te horen dat ze risico's lopen. Lege zakken worden zelfs met stof en al aan de arbeiders meegegeven. Kostenbeperking speelt ook bij latere verbeteringen en aanscherpingen van normen.

Pas in 1975 komt er in de door de Schmidheiny's gecontroleerde fabrieken een verbod op het gebruik van bezems in de fabriekshallen en worden speciale stofzuigers aangeschaft. In Nederland worden ook dan pas door Eternit in Goor afzuigkappen boven elke machine geplaatst waar zich asbestvezels kunnen verspreiden.¹¹⁷

Belangrijker is echter dat de maatregelen in de praktijk vaak genegeerd of ontdoken werden, en dat ook met redenen. Het dragen van stofmaskers en stofpakken is lastig voor het personeel en vrijwel ondoenlijk bij warmte. Talloze interviews met (ex)-werknemers bevestigen dit.¹¹⁸ Het nauwgezet schoonhouden van het proces kost veel tijd en dus geld. Arbeiders kunnen onder de druk van de prestatiedwang (voor baan of promotie) de richtlijnen negeren. Daar controles van bazen of van de arbeidsinspectie veelal van te voren worden aangekondigd kunnen tijdig zaken schoongemaakt worden voordat het bezoek wordt ontvangen. Het vuile werk is vaak afgeschoven naar buitenlandse werknemers (de gastarbeiders). Onaangekondigde bezoeken van de SP-milieudetective Remi Poppe lieten zien dat nog vele jaren later nonchalant werd omgegaan met asbeststof.

Jarenlang is ook bezuinigd op het schoon verlaten van de fabriek.

Arbeiders gingen met het stof op hun lijf en op hun kleding naar huis. Met als gevolg dat huisgenoten door het stof besmet konden worden. Deze praktijk ging nog lang na 1960 door, terwijl toen al lang bekend was dat huisgenoten ziek konden worden. In Goor ging dit zelfs door tot 1979.

Tot slot, vanwege de lange latentietijd van asbestziekten kan er een toevlucht worden genomen tot korte contracten. In Zwitserland kwamen al in de jaren 30 gastarbeiders in de Eternitfabrieken werken, die na een aantal jaren weer terug gingen. Als men niets weet van hun verdere lotgevallen wordt het beeld van de ziekterisico's vertekend. Deze vertekening was tussen 1900 en 1945 algemener doordat mensen vroeger stierven aan andere ziektes, ongelukken of door de oorlogen. Ook ontslagen en ontslagnames vertekenen het beeld. Nog in januari 1977 meldt Eternit Nederland dat het geen gegevens heeft over de gezondheid van oud-werknemers.¹¹⁹

3. Wat doet de afnemer er mee?

Anno 2005 kennen we vele voorbeelden van mensen die ziek zijn geworden zonder dat ze in een asbestmijn of een asbestfabriek hebben gewerkt. Hun aantal neemt toe omdat het asbestcement zo wijd verspreid is in de samenleving. Enkele typerende situaties:

Asbestcementplaten en golfplaten zijn op grote schaal gebruikt voor schuren, vooral op boerenbedrijven. Zij moesten ter plaatse worden verzaagd en aan elkaar geschroefd. Dit ging gepaard met stofwolken rond de werkplekken. Door de inademing van asbeststof konden de betrokken personen, zelfs in de buurt spelende kinderen, ziek worden, zo is gebleken. In mei 2003 heeft een boerendochter een schadeclaim toegewezen gekregen van de rechter in Almelo omdat zij in 1971 als meisje van 20 besmet was geraakt.

Bouwvallers zijn op bouwplaatsen meermalen in contact geweest met asbestcement. Door het wisselende karakter van het werk en van de werkstoffen in de bouw is er vroeger weinig oog geweest voor deze risicogroepen. Zij waren doorgaans niet continu bezig met asbest-

¹¹⁹ Notitie van het Directoraat-Generaal van de Arbeid aan de minister van Sociale Zaken, 24 januari 1977, ten behoeve van een gesprek met de directie van Eternit, Goor op 26 januari 1977.

cement. Maar de blootstelling kan bij het zagen en boren wel even hevig zijn.¹²⁰

In diverse landen zijn er woningen gebouwd met zoveel mogelijk materialen van asbestcement, of tenminste met afscheidingen binnen woningen. Hoewel dit materiaal gewoonlijk geveerd of behangen wordt leven de bewoners in een omgeving met relatief veel rondzwevend asbeststof. In het bijzonder komt er stof vrij wanneer een bewoner iets op wil hangen en een schroef probeert vast te draaien. Dit lukt vaak niet goed en er brokkelen randen af, zo melden voormalige bewoners.

In andere gebouwen kunnen binnenwanden asbestcement bevatten zonder dat iemand het nog weet. Bouwvakkers of doe-het-zelvers die vele jaren later in zo'n muur boren kunnen daardoor asbeststof inademen zonder het te beseffen. Nog in 2003 bleek een leerling-electricien van 26 jaar in Nederland hierdoor mesothelioom opgelopen te hebben, omdat hij tien jaar eerder dit werk had gedaan.

4. Wat gebeurt er met het afval?

In de fabriek komt veel afval vrij door breuk van platen en door het zagen, draaien en schuren. Bij het af- en opzuigen van stof wordt dit stof verzameld in zakken. Grote brokstukken van mislukte partijen worden met speciale machines verbrijzeld zonder enige beschermende voorzieningen voor betrokken arbeiders en voor het milieu. In Goor was er zelfs iemand die in een zware tractor over de brokken heen en weer moest rijden om ze te kunnen verbrijzelen. In de jaren 70 werd naar schatting 15.000 ton afval per jaar geproduceerd – de jaren daarvoor nog meer.¹²¹ Het afval is veelal gedumpt op daartoe aangewezen stortplaatsen, maar ook wel op illegale plaatsen. Daar ligt het vaak vrij in de lucht en kan het verweren, zodat asbestvezels gaan rondzweven. Bij het storten zelf al wordt er asbestcement vergruisd. En bij het vervoer kan ook materiaal uit de open vrachtwagen vallen of de lucht in waaien.

Afval werd ook ter beschikking gesteld aan lokale overheden voor verharding van wegen. Veelzeggend en typerend voor de onverschillig-

¹²⁰ Inventarisatie Asbestcementmaterialen in de bouw, BGBouw, 1982.

¹²¹ Vincent Mulder, Twente Asbestvrij, 2002, p 8.

heid van de ondernemers is vooral het feit dat veel afval gratis aan particulieren (werknemers en anderen) werd weggegeven om het te gebruiken voor het ophogen van terreinen, dichten van gaten of voor het verharden van eigen landwegen en erven. Rond de Eternitfabriek in bijvoorbeeld Goor zijn tonnen aan brokstukken en draaisel van asbestcement gebruikt voor verharding. Tientallen kilometers aan wegen zijn zo ernstig vervuild.¹²² Door het gebruik van de wegen en erven verpulveren steeds meer stukken asbestcement, zodat de asbestvezels vrij komen. Hierdoor vallen ook slachtoffers. Zo werd in Goor een postbode aangetroffen die mesothelioom had opgelopen tijdens zijn werk. Leden van boerenfamilies zijn gestorven aan asbestose of mesothelioom.¹²³ Goor is geen uitzondering; ook in Harderwijk en in andere landen werd afval weggegeven.

In de rij voor asbestcementafval

In een interview in maart 2003 meldt een ex-werknemer dat deze praktijk plaats vond in de gehele periode dat hij bij Eternit werkte, van 1956 tot 1989. 'Elke vrijdag stonden er rijen lang bij het fabrieksterrein om het asbestcementafval gratis op te halen.' Een ander meldt dat het jaarlijks om tonnen ging. De onderzoekscommissie asbest Hof van Twente meldt dat tussen 1945 en 1974 asbestcementafval aan landbouwers ter beschikking is gesteld.

5. Duurzaamheid, slijtage, brand, sloop

Asbestcement werd door de Eternitfabrikanten als een duurzaam materiaal beschouwd. De keuze van de term Eternit wijst daar al op, evenals trouwens de naam asbest, wat van het Griekse asbestos (onbrandbaar) stamt. Het materiaal was vooral duurzaam in de betekenis dat het zeer bestendig was tegen weer en wind, inwerking van allerlei chemische stoffen, en tegen biologische afbraak. Zie bijvoorbeeld de handboeken voor de gebruikers. Deze duurzaamheid wordt echter ontleend aan het

¹²² Uitgebreide informatie vindt men in 'Twente asbestvrij'. Uitgave SP.

¹²³ Zie 'Twente asbestvrij'.

asbest. Het cement is zelf wel kwetsbaar tegen inwerkingen, in het bijzonder van zuren. Dit was bij Eternit bekend.¹²⁴ De menging met asbest was meestal bedoeld voor de versteviging – alleen bij speciaal voor brandwering ontwikkelde platen was onbrandbaarheid het belangrijkste gezichtspunt.¹²⁵ Heel geleidelijk kunnen bestanddelen van cement losraken, zodat op den duur asbestvezels vrij komen. Zure regen tast cement aan. Door mechanische invloeden kunnen breuken ontstaan, of stukjes afbrokkelen. Dan gaat de slijtage sneller. Mechanische invloeden als stoten, vallen, krassen zijn niet te voorkomen. Zelfs bij buizen onder de grond kunnen ongelukjes plaats vinden. Naast geleidelijke slijtage kunnen ook grote ongelukken hun invloed hebben. Vooral bij brand komt veel asbest vrij, zo is vaak genoeg gebleken. En brand is evenmin altijd te voorkomen. Tot slot, gebouwen hebben zelden het eeuwige leven. Zij worden gerenoveerd of gesloopt. Dan komt ook asbest vrij, als er geen strikte maatregelen worden genomen. Dat kan door onbekendheid, slordigheid of om bezuinigingsredenen steeds voorkomen. Illegale sloop om kosten te drukken komt ook regelmatig voor.

De duurzaamheid van asbestcement waarmee producenten schermen was relatief; het ging om duurzaamheid vergeleken met concurrerende bouwmaterialen. De levensduur kon langer zijn, maar was niet eeuwig. De levensduur was voor gebruikers van belang met het oog op de kosten voor vervanging. De duurzaamheid van het bestanddeel asbest keert zich nu tegen de producenten en gebruikers, omdat de groei van het verbruik leidt tot een groei van het aantal vezels dat vrij kan rondzweven.

¹²⁴ Zie bijv. Well-Eternit Handbuch, 1959, p 208.

¹²⁵ Het dochterbedrijf Promat van Eternit België heeft jarenlang asbesthoudende platen gemaakt. Voor brandwering werden ook andere stoffen toegevoegd, en er bestonden al lang alternatieven.

Canadese propaganda

In Canada is de overheid zeer ver gegaan in de propaganda voor het gebruik van asbest (chrysotiel), omdat het een belangrijk exportproduct was. Hoewel al vroeg gevallen werden gesignaleerd van asbestose en later ook kanker wordt door manipulatie in epidemiologisch onderzoek in de jaren 50 gesuggereerd dat er geen specifiek aan asbest gerelateerd probleem is. Als de staking in een van de asbestmijnen in 1949 wordt afgekocht moet vooral het imago van het product hoog worden gehouden. Toch wordt in Canada zelf weinig asbest gebruikt. De winning in mijnen is voornamelijk bedoeld voor de export. Nadat asbest in de jaren 70 onder vuur komt te liggen is de overheid of een diplomatieke dienst betrokken bij de uitnodiging van journalisten, wetenschappers en diplomaten om de toestand bij de mijnen te bekijken, uiteraard op kosten van de overheid. In 1984 wordt het 'Asbestos Institute' opgericht dat wereldwijd 'veilig gebruik' van asbest moet promoten. Betrokken zijn de industrie, de provincie Quebec en de landelijke overheid.

In eigen land worden ondertussen strenge normen gehanteerd voor de blootstelling aan asbest. De verkoop van vrij asbest aan consumenten is verboden. Maar Canada bekommert zich niet om dezelfde regels in andere landen. Nadat in de VS en in Europa het gebruik van asbest in de ban raakt concentreert de overheid zich vooral op de export naar landen in andere werelddelen; in het bijzonder minder ver ontwikkelde landen, waar ook minder controle is op arbeidsomstandigheden en op

blootstelling aan gevaarlijke stoffen in het algemeen. De export gaat door terwijl veel betrokken landen niet eens een internationale resolutie voor een 'veilige omgang' met asbest hebben ondertekend. Als Thailand in 1984 de wens uitspreekt om op zakken asbest een doodshoofd te tekenen haalt de Canadese regering Thailand over dit idee in te trekken. Als in Brazilië een verbod wordt overwogen staan Canadese overheidsfunctionarissen op de stoep om een verbod tegen te gaan. Als Frankrijk in 1996 aankondigt asbest te verbieden wordt het land bij de Wereldhandelsorganisatie (WTO) aangeklaagd voor de overtreding van regels voor de vrijhandel. Het optreden van Canada tegen Frankrijk was vooral gebaseerd op de vrees voor de gevolgen in voormalig Franse koloniën in Afrika. Canada ondernam immers geen actie tegen andere Europese landen die al eerder een verbod hadden doorgevoerd. De WTO aanvaardde in 1999 de argumentatie dat het verbod berustte op gezondheidsoverwegingen, maar de export naar landen zonder een verbod blijft tot op heden onaangetast.

Vertaling citaten

Pag 17

The objects of this Cartel are, inter alia:

- *The exchange of technical knowledge;*
- *The establishment in Switzerland of an Institute of research for the entire industry;*
- *The foundation of new factories in neutral countries;*
- *The organisation of the export business;*
- *The standardisation of quality, and minimising unnecessary variety in the product;*
- *Mutual assistance in securing the necessary raw material on the best terms.*

(...)

The position of the European Asbestos Cement Industry is thus rationalised, and we expect great benefit by way of improved technique and economy to accrue to all concerned. This miniature League of Nations has a great future before it, for it is based upon the principle of mutual help, which now displaces the previous atmosphere of distrust and suspicion.

De doeleinden van het kartel zijn onder andere:

- De uitwisseling van technische kennis;
- De vestiging van een onderzoeksinstituut in Zwitserland voor de gehele industrie;
- De oprichting van nieuwe fabrieken in neutrale landen;

- De organisatie van de export;
- De standaardisatie van de kwaliteit, en minimalisering van onnodige variatie in het product;
- Wederkerige hulp in de voorziening van de nodige grondstoffen onder de best mogelijke voorwaarden.”

(...)

‘De positie van de Europese Asbestcement Industrie is dus gerationaliseerd, en we verwachten veel baat van verbeteringen in de techniek en van bezuinigingen die alle betrokkenen ten goede zal komen. Deze miniatuur Volkenbond heeft een grote toekomst voor zich, want het is gebaseerd op het principe van wederkerige hulp waarmee de vroegere atmosfeer van wantrouwen en verdenking is verdwenen.’

Die Eternit-Fabriken in West-Europa haben Vereinbarungen bezüglich ihrer Absatzgebieten getroffen, so dass die Produktion der Eternit-Werke Ludwig Hatschek auf den Inlandsbedarf ausgerichtet ist.

De Eternitfabrieken in West-Europa hebben afspraken gemaakt met betrekking tot hun afzetgebieden, zodat de productie van Eternit-Werke Ludwig Hatschek gericht is op de binnenlandse vraag.

Pag 18

Heute arbeiten weit über 200 Asbestzementwaren-Fabriken in der ganzen Welt nach de Hatschek'schen Verfahren. Mit dem Grossteil dieser Unternehmungen steht das Werk Vöcklabruck, das der Ausgangspunkt für die Asbestzement-Industrie war, in freundschaftlicher Verbindung. Der rege Meinungsaustrausch über Erfahrungen und Verbesserungen wirkt für alle Unternehmungen befruchtend. Die enge Zusammenarbeit brachte es mit sich, dass in rascher Folge neuwe Verwendungsmöglichkeiten für den Werkstoff "Asbestzement" gefunden und vond den verschiedenen Werken neue Produkte entwickelt wurden.

Vandaag de dag werken meer dan 200 asbestcementwaren-fabrieken in de hele wereld volgens het procédé van Hatschek. Met het merendeel

van deze ondernemingen heeft het bedrijf in Vöcklabruck, waar het begin van de asbestcement-industrie lag, een vriendschappelijke relatie. De actieve gedachtewisseling over ervaringen en verbeteringen heeft een vruchtbare uitwerking voor alle ondernemingen. De nauwe samenwerking bracht met zich mee dat snel achter elkaar nieuwe toepassingsmogelijkheden voor het asbestcement gevonden werd en dat door verschillende bedrijven nieuwe producten ontwikkeld werden.

Pag 29

Staublungen gehörten damals zur Selbstverständlichkeit, gesundheitsgefährdende Arbeiten im Stollen wurden damals etwas besser bezahlt.

Stoflongen waren vroeger iets vanzelfsprekends, gezondheid in gevaar brengende werkzaamheden in mijngangen werden vroeger iets beter betaald.

Pag 30

'... denn alle unsere Mitglieder sind sehr daran interessiert über den heutigen Stand der Wissenschaft über die in der Asbestzement-Industrie ab und zu auftretende Asbestose orientiert zu werden'.

...want al onze leden zijn zeer geïnteresseerd om ingelicht te worden over de huidige stand van kennis over de in de asbestcement-industrie af en toe optredende asbestose.

Pag 30

Das einzige Problem, mit dem ich mich zu befassen hatte, waren die Asbestosen, die es hie und da gab (...) wir setzten das gleich mit Silikose. Man sagte damals noch, silikose sei gefährlicher wegen des Quarztaubs in den festungen und in den Steinbrüchen. Asbestose sah man gar nicht also so furchtbar gefährlich an.

Het enige probleem waarmee ik me bezig moest houden waren de asbestosen die er hier en daar waren, (...) we stelden dit gelijk aan silicose. Men zei vroeger nog, silicose is gevaarlijker vanwege het kwartsstof in de vestingen en in steengroeven. Asbestosen beschouwde men helemaal niet als zo vreselijk gevaarlijk.

Pag 31

These regulations apply substantially to the processes scheduled in the Asbestos Industry (Asbestosis) Scheme, 1931 and, in brief, require that, inter alia,

- (i) an exhaust draught effected by mechanical means be provided to prevent the escape of asbestos dust into the air in any room in which persons work;*
- (ii) mixing or blending by hand of asbestos shall not be done except in a special room in which no other work is ordinarily carried on, nor except with an exhaust draught effected by mechanical means to ensure the suppression of dust;*
- (iii) a sack which has contained asbestos shall not be cleaned by hand beatings but by machines;*
- (iv) all sacks used as containers for the transport of asbestos within the factory shall be constructed of impermeable material;*
- (v) a breathing apparatus shall be provided for every person employed in chambers containing loose asbestos, or in cleaning dust settling or filtering chambers or apparatus.*

Deze verordeningen zijn in hoofdzaak van toepassing op de processen die zijn opgenomen in het 'Asbestos Industry (Asbestosis) Scheme' uit 1931, en vereisen in het kort onder andere,

- (i) een voorziening voor een grondige opvang van het stof met mechanische middelen om te verhinderen dat er stof in de lucht komt in enigerlei bedrijfsruimte waarin mensen werken;
- (ii) het mengen van asbest met de hand gebeurt niet anders dan in een speciaal vertrek waarin normaliter geen ander werk wordt gedaan, en niet dan bij een grondige opvang van het stof met mechanische mid-

delen om verspreiding tegen te gaan;
(iii) een zak waarin asbest heeft gezeten zal niet met de hand worden schoongemaakt maar met machines;
(iv) alle zakken die worden gebruikt voor het transport van asbest binnen de fabriek moeten gemaakt zijn van ondoordringbaar materiaal;
(v) een ademhalingsapparaat moet worden verstrekt aan iedereen die is tewerkgesteld in ruimten die los asbest bevatten of is tewerkgesteld bij het schoonmaken van ruimten waarin stof is vrijgekomen of doorgedrongen en bij het schoonmaken van apparaten.

Pag 32

A la fin de 1980, la discussion concernant le problème Asbeste et Santé s'est ravivée en Allemagne et les mass media s'en sont emparé. Comme il fallait s'y attendre, ceux-ci n'ont pas manqué d'aborder le problème avec une approche à caractère passionnel plutôt que scientifique et médical.

Eind 1980 is de discussie over Asbest en Gezondheid in Duitsland weer opgerakeld en hebben de massamedia zich er meester van gemaakt. Wat te verwachten was, hebben zij niet nagelaten het probleem eerder op hartstochtelijke manier te benaderen dan op een wetenschappelijke of medische wijze.

Pag 35

The figures suggest that the risk of mesothelial tumours to asbestos dust, and that although there may be no critical level where the cancer risk can be confidently said to be eliminated, strict control of factory hygiene and dust suppression may minimise the risk.

De cijfers suggereren dat het risico op tumoren van mesothelioom sterk samenhangen met zowel de omvang als de duur van de blootstelling aan asbeststof. Hoewel er wellicht geen kritisch niveau is waarbij met vertrouwen kan worden gezegd dat het risico op kanker is geëlimi-

neerd, kan een strikte controle op de hygiëne in een fabriek en op de onderdrukking van stof het risico minimaliseren.

Pag 39

Der Herr Schmidheiny hat mehr als genug Ausweichmöglichkeiten. Er kann es sich leisten, das NT-Experiment einzugehen. Wird es ein Fiasko, dann bleiben ihm noch genügend andere Geschäftsbereiche. Bei uns ist Asbestzement das absolut Dominierende, wir können das nicht leichtfertig aufs Spiel setzen.

De heer Schmidheiny heeft meer dan genoeg mogelijkheden om uit te wijken. Hij kan het zich permitteren aan het NT-experiment te beginnen. Als het een fiasco wordt heeft hij nog genoeg andere bedrijfs-onderdelen. Bij ons is asbestcement het absoluut dominerende, wij kunnen het niet lichtvaardig op het spel zetten.

Pag 43

All asbestos fibre dust, whether it arises in a factory or elsewhere, is a danger to lungs (...) [however], if we can produce evidence from this country that the [asbestos cement] industry is not responsible for any asbestosis claims, we may be able to avoid tiresome regulations and the introduction of dangerous occupation talks.

Alle asbeststof, of het nu in een fabriek vrijkomt of elders, is een gevaar voor de longen (...) [echter], als we duidelijk kunnen maken in dit land dat de [asbestcement]industrie niet verantwoordelijk is voor enige claim van asbestose kunnen we misschien vervelende regels en de opkomst van rumoer over gevaarlijke beroepen vermijden.

Pag 45

In each case, asbestos cement behaves as cement, whatever the conditions used in this study.

In elk geval gedraagt asbestcement zich als cement, onder alle omstandigheden tijdens dit onderzoek.

Pag 46

Und dann kam, ja eben in den sechziger Jahren (...) Vom Herrn Selikoff hörte ich zum ersten Mal von der Eternit Berlin her. Da hat man gesagt; das ist ein Spinner, der Forschungen macht, damit er Geld bekommt. Wir haben gesagt, Eternit ist sowieso nicht gefährlich, weil die Fasern im Zement eingebettet sind. Vollständig ungefährlich, was ja auch stimmt.

En toen kwam, in het begin van de jaren zestig (...) Over de heer Selikoff hoorde ik pas voor de eerste keer van Eternit Berlijn. Daar heeft men gezegd; dat is een fantast, die onderzoek doet om aan geld te komen. Wij hebben gezegd dat Eternit helemaal niet gevaarlijk is omdat de vezels in het cement zijn ingekapseld. Totaal ongevaarlijk, wat ook klopt.

Pag 48

The ARC created uncertainty and suggested that various “problems” needed to be resolved by time-consuming research (rather than by common sense) (...) Typically, when mesothelioma was recognised - and the public and scientific community registered alarm - the ARC advised “caution” and argued that: “much more investigation is necessary before firm conclusions can be reached. First to be clarified is whether the nature of the cancerous change might be related either to a specific type of asbestos or to some accompanying impurity contained in the asbestos fiber (...) The disentangling of these and other questions will take much time and effort.

De ARC creëerde onzekerheid en suggereerde dat allerlei ‘problemen’ moesten worden opgelost door tijdrovend onderzoek (in plaats van door gezond verstand) (...) Typerend is dat toen mesothelioom was herkend – en het publiek en de wetenschap alarm sloegen – de ARC maande voor ‘voorzichtigheid’ en argumenteerde dat: ‘veel meer on-

derzoek nodig is voordat harde conclusies kunnen worden getrokken. Eerst moet worden opgehelderd of de aard van de kanker samen kan hangen met een specifiek type asbest of met één of andere verontreiniging in de asbestvezel (...) De ontwarring van deze en andere vragen zal veel tijd en inspanningen vergen.'

Pag 50

Not until 1969 were the first warnings also placed on sacks of asbestos fiber; other products, such as asbestos-cement panels and brake linings, do not appear to have borne warning labels until the 1970s.

Pas in 1969 werden de eerste waarschuwingen ook op zakken asbest vermeld; andere producten, zoals asbestcementpanelen en remvoeringen schijnen geen waarschuwingsetiketten te hebben gehad voor de jaren 1970.

Pag 57

It is understandable that after avoiding its asbestos liabilities for so long, the Swiss Eternit Group is getting jumpy. Compensation for injuries contracted through hazardous exposures at Eternit asbestos-cement factory in Casale Monferrato, Italy, and Eternit mines and factories in South Africa are being vigorously pursued. The floodgates are being pried open and Swiss asbestos victims are in the forefront of those eager to expose the misdeeds of this powerful corporation.

Het is te begrijpen dat de Zwitserse Eternitgroep, na zo lang asbestclaims te hebben ontweken, onrustig begint te worden. Er wordt hard gevochten voor vergoeding van gezondheidsschade veroorzaakt door gevaarlijke blootstelling in Eternit asbestcementfabrieken in Casale Monferrato in Italië en in Eternit-mijnen en fabrieken in Zuid Afrika. De sluisdeuren worden opengebroken; Zwitserse asbestslachtoffers vormen de voorhoede van de mensen die de wandaden van dit machtige bedrijf willen blootleggen.

Pag 69 noot 78

Bien que le Groupe ait décidé de consacrer l'essentiel de ses efforts à l'amiante-ciment, il reste toutefois attentive a toute diversification pour autant qu'elle soit du domaine du matériau de construction et qu'elle puisse profiter de la synergie que lui apporterait le réseau commercial amiante-ciment existant.

Hoewel de Groep besloten heeft zijn voornaamste inspanningen te wijden aan asbestcement, blijft ze toch aandacht houden voor elke diversificatie voorzover het bouw materiaal betreft en zij kan profiteren van de synergie die het bestaande commerciële netwerk van asbestcement haar zou kunnen bieden.

Pag 76

The policy of Turner & Newall Limited in relation to the marketing of Raw Asbestos will be to seek to enter into frank and equitable arrangements for its supply to the principal Manufacturers of the different countries of the World. Turner & Newall Limited are willing to give a definitive assurance that they will at all times furnish to even the smallest Manufacturer anywhere, whatever may be his requirements, and furthermore give this assurance to the Asbestos Industry as a whole, that they will develop their properties from time to time sufficiently to keep pace with the World's needs in order that, as far as possible, there shall be no further shortage of Raw Asbestos in the Industry.

The price policy in the distribution of Raw Asbestos of the Turner & Newall group will be to establish World prices on an economic level, the meaning of this being, prices at such a level as shall permit the maximum development of the industry throughout the world, which will in future be assured of sufficient supplies as against the old state of affairs when Manufacturers from time to time did not know when or where they might be able to get their raw material.

Het beleid van Turner & Newall Limited in de marketing van ruw asbest is er op gericht oprechte en billijke regelingen te bereiken voor de levering van het asbest aan de belangrijkste fabrikanten van de ver-

schillende landen in de wereld. Turner & Newall Limited is bereid om definitief toe te zeggen dat zij op elk moment zal leveren aan zelfs de kleinste fabrikant waar dan ook en wat ook zijn behoeften zijn. Zij verzekert verder de hele asbestindustrie dat zij haar bezittingen van tijd tot tijd verder zal uitbreiden om gelijke tred te houden met de behoeften in de wereld opdat, voor zover mogelijk, er voortaan geen tekort aan ruw asbest in de industrie meer zal zijn.

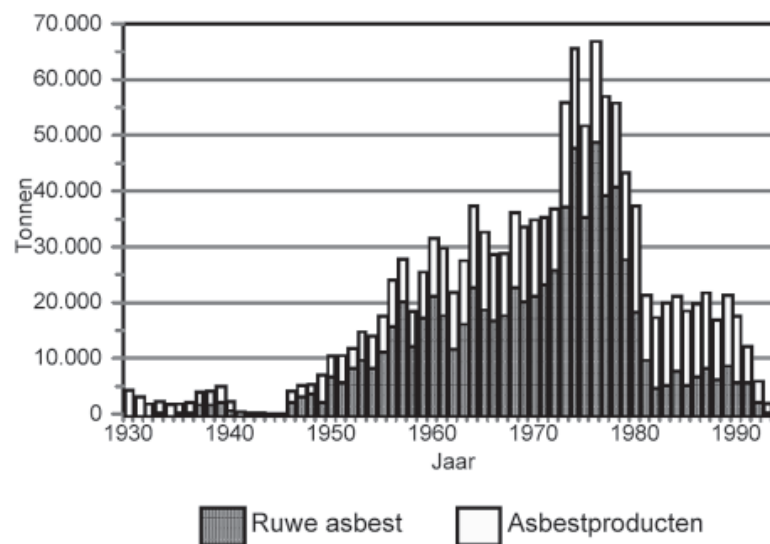
Het prijsbeleid in de distributie van ruw asbest van de Turner & Newall groep is er op gericht de wereldmarktprijzen op een economisch aanvaardbaar niveau te houden, waarmee bedoeld wordt dat de prijzen op een niveau liggen dat een maximale ontwikkeling van de industrie in de hele wereld mogelijk wordt. Hierdoor zal in de toekomst voldoende aanbod zijn in tegenstelling tot de vroegere situatie waarin fabrikanten van tijd tot tijd niet wisten of zij wel in staat zouden zijn ruw materiaal te verkrijgen.'

Bijlage 11

Invoer ruwe asbest en asbestproducten in Nederland tussen 1930 en 1994

in netto tonnen asbest 1930-1994

Bron: Heerings, H., 1999, Asbest tot in de vezels van de samenleving,
Onderzoek in opdracht van Greenpeace Nederland, p.8

Literatuurlijst

Boeken, rapporten

- BGBouw, 1982. Inventarisatie Asbestcement-materialen in de bouw
P.J. Biesheuvel, J.F. Buurmeijer en P.H.J.J. Swuste, Asbest van Goor naar Hof van Twente, in opdracht van de gemeente Hof van Twente, 2003.
- Binder, C., 1975. Die Asbestzementindustrie. Dargestellt an einem bedeutendem Österreichischen Unternehmen.
- Brandi, O.H., Eternit AG. 1963. Eternit-Handbuch
- Catrina, W. 1985, Der Eternit-Report, Stephan Schmidheiny's schweres Erbe
- Castleman, B., 1995. Asbestos: medical and legal aspects, 4de en 5de editie.
- Castleman, B., 2004. Asbestos: medical and legal aspects, 5de editie.
- Dallermassl, M., 1989. Ein Unternehmen im Wandel von neun Jahrzehnten – Die Eternit-Werke Ludwig Hatschek AG
- Eternit Kapelle op den Bos, Eternit 1905-1980
- Eternit Niederurnen, 1994. Geschichte der Eternit AG seit ihrer Gründung im Jahre 1903
- Eternit-Vöcklabruck, 1956. Festnummer der Zeitschrift der Eternit-Werke Ludwig Hatschek.
- Eternit Nederland, 1984, Aantekeningen Eternit B.V. bij brochure 'tien jaar hetze (?) tegen asbest'
- Gresea, 1979. [Eric Callier, Jean-Luc Ivens, Jean-Pierre Vercruyssen] Etude du secteur de l' asbeste-ciment
- Heerings, H. 1999. Asbest tot in de vezels van de samenleving.
- Hoepflinger, F., 1980. Das unheimliche Imperium
- IARC, 1977. Monographs on the evolution of carcinogenic risk of chemi

cals to man. Asbestos, vol 14, conferentie Lyon, 1977
Industriebond NVV, Industriebond NKV, 1976. 1ste en 2de rapport van een onderzoek naar de gevaren van het werken met asbest bij Eternit te Goor
Industriebond FNV, 1984. tien jaar hetze (?) tegen asbest
Iselin, F., 1983. Asbest und Profit
Lepoutre, J. 1986. Chronische gevaren van asbest
McCulloch, J. 2002. Asbestos Blues, Labour, Capital, Physicians and the State in South Africa
MilieuAlarmteam SP, 1990. Asbest doodt. Komt er een algeheel asbestverbod?
MilieuAlarmteam SP, 1992. Asbest in de 'Hof van Twente'
Ministerie van Volksgezondheid en Milieuhygiëne, 1980. Asbest en Milieuhygiëne
Monopoly Commission, The. [House of Parliament, London] 1973. Asbestos and certain Asbestos Products
Mulder, V., 2002. Twente Asbestvrij
Neufert, E., Von Flotow, P., 1959. Well-Eternit Handbuch
Shepherd, W.W.F., 1933. On visit to U.S.A. and Canada, 6th June 1933 to 1st July 1933
Shepherd, W.W.F., 1938. On visit to U.S.A. and Canada, 15th October 1938 to 23th November 1938
Staub, Hans O., 1994, Von Schmidheiny zu Schmidheiny
Stockman, T., 1992. Het management van distributiekkanalen: gevalstudie Eternit
Stumphius, J. 1969. Asbest in een bedrijfsbevolking
Swuste, P., Burdorf, A., Van Vliet, L., 1985. Asbest, de vervanging van het magische materiaal
Swuste, P., Burdorf, A., Klaver, J., 1988. Asbest, het inzicht in de schadelijke gevolgen in de periode 1930-1969 in Nederland
Tweedale, G. 2003. Magic Mineral To Killer Dust, Turner & Newall and the Asbestos Hazard, 2de ed.
Rifflet, R. [CRISP] 1962. Morphologie des groupes financiers, 1ste ed.
Rifflet, R. [CRISP] 1966. Morphologie des groupes financiers, 2de ed.
Vincent, A., Lentzen E., [CRISP] 1972. Répertoire permanent des groupes financiers et industriels, 1ste ed.

- Vincent, A., Lentzen E., [CRISP] 1976. Répertoire permanent des groupes financiers et industriels, 2de ed
- Vincent, A. [CRISP] 1982. Répertoire permanent des groupes d'entreprises
- Wetenschappelijk Bureau SP, 1995. Asbest: de dubbele lijdensweg
- WHO, [P. Bogovski, V. Timbrel, J.C. Gilson, J.C. Wagner] Lyon, 1973. Biological Effects of Asbestos

Tijdschriften en artikelen

- AC Revue, kwartaalblad Eternit
- Asbestos, kwartaalblad asbestindustrie
- Burdorf, A., Swuste, P., Looman, C. 1998. Estimating the future developments in mesothelioma mortality due to historical asbestos use and its consequences for public health. In Current Asbestos Issues. Volume 18 of the Sourcebook on asbestos diseases
- Burdorf, A., Dahhan, M., Swuste, P.H.J.J., 2004. Pleuramesotheliom bij vrouwen in verband gebracht met milieublootstelling aan asbest; Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde 148 (35); p 1729-1731
- Burdorf, A., Järholm B., Englund, A., 2004. Explaining Differences in Incidence rates of Pleural mesothelioma between Sweden and The Netherlands. In Int. J. Cancer: 113, 298-301 (2005)
- Eerste Nederlandsche Fabriek van Asbestcementplaten 'Martinit', jaarverslagen over 1917-1928
- Egilman, D. e.a., Exposing the 'Myth' of ABC, 'Anything but Chrysotile': a critique of the Canadian asbestos mining industry and McGill University Chrysotile Studies: American Journal of Industrial Medicine: 540-557 (2003)
- CRISP, knipseldocumentatie
- Eternieuws, 1971-1982
- Eternit België, jaarverslagen over 1965-2002
- Eternit Nederland, jaarverslagen over 1932-1959
- Francois E., Hecke, A. van., 1929. Les tubes en éternit. Extrait du Bulletin de la Société Belge des Ingénieurs et des Industriels, Tome IX, nr 6
- Greenberg, M., Cape Asbestos, Barking, Health and Environment : 1928-

1946, American Journal of Industrial Medicine 43 : 109-119 (2003)
Handelingen Tweede Kamer der Staten Generaal
International Journal of Occupational and Environmental Health, 2003-3,
2004-1, 2004-2
Korff de Gidts, J., Swuste, P.H.J.J., Vier asbestmultinationals. Risikobulletin
1981; 3 (3) : 7-9
Knipsels dag- en weekbladen Nederland
Natuur, De, 15 november 1924
Oss, S.F. van, Effectenboek, meerdere jaargangen tussen 1916 en 1962
Peto, J., Hodgson, J.T., Matthews, F.E., et al., Continuing increase in
mesothelioma mortality in Brittain. Lancet 1995; 345: 535-9
Peto, J., e.a. The European Mesothelioma Epidemic, British Journal of
Cancer 79 (Feb. 1999), 666-72
Toestanden, Socialistisch theoretisch Tijdschrift [België] jg 1, aug 1981.
Derde Wereld en technologietransferten: het geval Eternit
Tribune, maandblad SP [Nederland]
Turner & Newall Ltd, Jaarverslagen over 1928 en 1929
Tweedale, G., Science or Public relations?: The Inside Story of the Asbesto-
sis Research Council, 1957-1990, American Journal of Industrial Medicine
38 (2000), 723-734
Wetsontwerp Wijziging wettelijke regeling betreffende het voorkomen en
bestrijden van silicose en andere stoflongziekten; 16 december 1949,
Handelingen Tweede Kamer der Staten Generaal, bijlagen 1949/1950, nr.
1507, 1-3

Documenten

Documenten Cannerberg-affaire
Documenten Havenschap Vlissingen, 1969
Gresea diaserie, 1979. [Jean-Pierre Vercruyssen, Paul Busschots] Een buis
voor de 'Derde Wereld'
IACA 2004. De vervuiler betaalt, [teksten Internationaal Asbestcongres
Amsterdam]
Processtukken, zaak Horstink/Eternit, 2003, 2004

SAIAC, Niederurnen, 1950. Documentatie Asbestose voor Eternit Nederland

Simpson Committee, Selected written evidence submitted to the Advisory Committee on Asbestos, 1976-77 [Engeland]

Websites Internet

GRESEA = Groupe de Recherche Pour une Strategie Economique Alternative, Brussel

CRISP = Centre de Recherche d'Information Socio-Politiques, Brussel

IARC = International Agency for Reseach on Cancer

WHO = World Health Organisation

